

Målbryting

Skrifter frå Norsk sosiolingvistisk nettverk (SONE) - nr.8

HS tids Mål

2006 Nr 8 (Anal.)

Målbryting

2007-09-18

Sosiolingvistisk språkbruksnivå og normforestillingsnivå

NORDISK INSTITUTT • UNIVERSITETET I BERGEN

Målbryting

Skrifter frå *Norsk sosiolingvistisk nettverk (SONE)*

8 • 2006

Sosiolingvistisk språkbruksnivå og normforestillingsnivå

Redaktør: Gunnstein Akselberg
Redaksjonskomité: Styringsgruppa for *Norsk
sosiolingvistisk nettverk (SONE)*

Nordisk institutt, Universitetet i Bergen

<https://doi.org/10.7557/malbr.2006.8>
CC BY 4.0

07c 035531

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

ISBN 0978-82-91987-05-7

Omslag: Erik Grung
Sats: Gunnstein Akselberg
Trykk: Creato AS, Bergen, 2007

Innhald

Gunnstein Akselberg Sosiolingvistisk språkbruksnivå og normforestillingsnivå	5
Randi Solheim: Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen. Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?	7
Agnete Nesse: Radioprogram: en ny mulighet for talemålsforskningen	29
Aud-Kirsti Pedersen: Etnolekt – kodeval eller kodetvang?	47
Kari Gjerdevik: Dialektar – eit lurespørsmål? Ein diskusjon om omgrepa dialekt og mållýska	67
Christine Bjerkan Østbø: Distribusjonen til negasjonen i skandinaviske dialekter	87
Bjørg M. Nyjordet Grimstad – skarre-r-ens første tilbakeslag?	105
Elin Gunleifsen: Den kvalitative forskningsamtalen som metode i sosiolingvistikken	117
Gunnstein Akselberg: Horisontalistar versus vertikalistar. Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg	133

Sosiolingvistisk språkbruksnivå og normforestillingsnivå

Av Gunnstein Akselberg

I dette heftet av *Målbryting* er temaet sosiolingvistisk språkbruksnivå og sosiolingvistisk normforestillingsnivå. Med *språkbruksnivå* er meint problemstillingar knytte til språklege data og språklege realiseringar. Med språkleg *normforestillingsnivå* er her meint tolking, oppfatningar, opplevingar og haldningar som vi har av og til språk og språkbruk.

Randi Solheim studerer språk og språkhaldningar i Høyanger og viser korleis eit lokalt særtilfelle vert realisert innom rammene for eit vestnorsk dialektlandskap og innom det allmennorske språklege klimaet.

Agnete Nesse presenterer ei for dialektologane og sosiolingvistane heller ny datakjelde: NRK sine regionale radio-arkiv. Desse kjeldene gjev mellom anna ein ny innfallsvinkel til studium av relasjonen standardtalemål – dialekt.

Etnolektbruk i Nord-Noreg er temaet i artikkelen til Aud-Kirsti Pedersen, og ho problematiserer tilhøvet mellom kodeveksling, kodeval og kodetvang.

Kari Gjerdevik studer korleis den ulike forståinga av dialekt og dialektbruk i Noreg og på Island avspeglar motsetningar og makttilhøve innom dei to landa.

Christine Bjerkan Østbø studerer bruken av negasjonen *ikkje* i skandinaviske dialektar. Distribusjonen er svært variert, og ho prøver å forklara den varierte distribusjonen.

Redusert realisering av skarre-*r* i Grimstad er temaet til Bjørg M. Nyjordet, eit fenomen Nyjordet set i samanheng med ein utbreidd bruk av retrofleksar hjå ungdomen.

Elin Gunleifsen reflekterer over bruken og nytten av den kvalitative forskingssamtalen i sosiolingvistiske granskingar.

Til slutt stiller Gunnstein Akselberg spørsmål ved bruken av og potensialet til dei vertikale og horisontale dimensjonane i hierarkitrekanten i tolkinga av talemålsendingar i Noreg i dag.

Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger etter andre verdskrigen

Eit sosiolingvistisk særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?¹

Av Randi Solheim

I sproglivet synes vi at se to modvirkende tendenser, den ene i retning av splittelse, den anden i retning av større og større enheder. Hvilken er den stærkeste?
(Jespersen 1925:40)

1 Innleiing

Dei forholda som blir drøfta i det følgjande, ligg nær opp til temaet for doktoravhandlinga mi (Solheim 2006), som skildrar talemålsutviklinga i Høyanger frå industrietableringa i 1916 og fram til i dag. Då den føreliggjande artikkelen har utgangspunkt i erfaringar frå doktorgradsarbeidet, må eg nødvendigvis komme inn på noko av den same tematikken her. Men artikkelen kan også sjåast som *utfyllande* i forhold til avhandlinga, då eg i denne samanhengen vil leggje større vekt på allmenne utviklingstendensar i det norske språklandskapet, og dermed sjå det lokale språksamfunnet i ein meir overordna samanheng.

Innleiingsvis er det nødvendig med ei presisering av tittelen. Etter andre verdskrigen har nemleg talemålet i Høyanger gått igjennom omfattande endringar. Dette føreset at eg har eit *utviklingsperspektiv* på framstillinga, både når det gjeld dei lokale og dei nasjonale

¹ Artikkelen er basert på manuskriptet til prøveforelesinga eg heldt for graden doctor artium ved universitetet i Trondheim, NTNU, 22.09.06. Det oppgitte emnet var «Språkhaldningar og språkbruk i Høyanger etter andre verdskrigen i norsk perspektiv: Eit særtilfelle eller eit lokalt eksempel på ein allmenn tendens?» I denne artikkelversjonen har eg gjort nokre mindre tilpassingar til ein skriftleg kontekst. For bakgrunnsinformasjon om talemålsutviklinga i Høyanger viser eg til Solheim 2006.

tendensane. Hovudfokuset vil liggje på *språkbruk*, og på korleis og kvifor talemålet har endra seg over tid – i Høyanger og i landet elles. Når det gjeld *språkhaldningar* i Høyanger, grovt definert som språkbrukarane sine opplevingar av og innstillingar til talemålet, finst det få diakrone kjelder. Derfor vil eg også leggje noko mindre vekt på dette perspektivet, sjølv om haldningane i stor grad vil vere implisitte i dei utviklingslinene eg skildrar. Med «allmenne tendensar» forstår eg språklege endringsprosessar og utviklingsliner som har gjort – og gjer – seg gjeldande i heile Noreg, om enn i noko ulik grad. For å illustrere desse vil eg gi døme frå ulike dialektområde. Dei prosessane som fann stad lokalt i Høyanger, kjem eg meir spesifikt inn på mot slutten. Aller først skal eg imidlertid setje dette samfunnet inn i ei historisk og språksosiologisk ramme.

2 Språklege klimaendringar – nasjonalt og lokalt

Den perioden eg skal ta føre meg i det følgjande, kan seiast å ha vore prega av *språklege klimaendringar*. Dette omgrepet blir gjerne brukt for å skildre endringar som har følgd overordna tankar og trendar i samfunnsutviklinga, og som i ulik grad har gitt rom for lokale dialektar i det offentlege rommet. Sjølv om desse endringane ikkje kan seiast å vere absolutte, er det mogleg å trekkje ut nokre hovudliner som kan illustrere historiske utviklingstendensar: På 50- og 60-talet kunne ein t.d. observere tydelege skilje i språkbruken mellom private og meir formelle sfærar. Språket i media og andre offentlege samanhengar var prega av standardiseringskrav og høflegheitsformer, og i alle dei største byane fann ein språklege skiljeliner mellom såkalla gatespråk og «forfina» bymål. Omkring 1970, derimot, gjorde ei motrørsle seg gjeldande. Ein fekk ei oppblomstring av dialektane, og dermed større rom for lokalt og individuelt språkleg særpreg. Denne såkalla *dialektrenessansen* blir gjerne knytt til ei «grøn bølge» og til politiske ideologiar om frigjering. Viktigast i språkleg samanheng var likevel ønsket om auka kontakt med lokal kultur og geografiske røter, samtidig som målrørsla sin kamp for nynorsk og dialektar stod sentralt (jf. t.d. Torp og Vikør 2003). Denne perioden blir gjerne trekt fram for å illustrere den sentrale posisjonen dialektane har i det norske språklandskapet,

m.a. sett i forhold til Sverige og Danmark. Likevel kan ein vanskeleg seie at denne vendinga resulterte i gjennomgripande språklege endringar på alle samfunnsnivå.

Viss vi går endå 20 år fram i tid, til nittitalet og vårt eige tiår, har nok effektane av den omtala dialektrenessansen avteke. Framleis har dialektane ein sentral posisjon i det norske samfunnet, men ulike språkhaldningar og uformelle normer gjer likevel at det til tider er stor avstand mellom ideologi og praksis. Dette blir også spegla i utviklinga av dialektane, der det lokale særpreget gradvis blir borte og dialektane blir meir like over større område. Ein snakkar gjerne om talespråkleg *regionalisering*, ein prosess eg vil komme tilbake til seinare.

Aller først skal vi innom Høyanger, for å sjå korleis dei skisserte utviklingslinene har gjort seg gjeldande her. Då industrisamfunnet blei etablert, skapte dei mange innflyttarane ein kompleks sosial og språkleg situasjon. Etter kvart tok ein ny, samlande industristadskultur form, og som ein del av denne voks det òg fram ein ny dialekt – ein *koiné*. I denne konteksten skildrar omgrepet *koinéforming* grovt sagt dei ulike utviklingsstadia, frå den første kontakten mellom innbyggjarane i det nyetablerte samfunnet og dei ulike dialektane deira, via ein språkleg *kaosperiode*, til gradvis utkrystallisering av ein *ny dialekt*. For meir informasjon om *koinéforminga* som fenomen, og om korleis dei aktuelle endringsmekanismane gjorde seg gjeldande i Høyanger, kan eg m.a. vise til Siegel (1985, 2001), Kerswill (2002), Trudgill (1986) og Solheim (2006). Her skal eg først og fremst konsentrere meg om overgangen mellom dei to siste stadia, samt den vidare talemålsutviklinga. Det er likevel ikkje mogleg å isolere desse fasane fullstendig frå den innleiande kontaktsituasjonen, noko eg kjem tilbake til avslutningsvis.

Viss vi startar med å sjå nærare på dei overordna språklege utviklingslinene, og jamfører framveksten av den moderne høyangerdialekten med nasjonale språklege klimaendringar etter krigen, ser vi at desse i grove trekk fell saman. Det gjeld både i tid og med omsyn til sentrale ideologiar: På 1950- og 60-talet var språksamfunnet Høyanger først og fremst prega av brytningar mellom ulike innflyttarmål. Men nokre allmenne tendensar gjorde

seg likevel gjeldande. Ikkje minst stod standardnært austnorsk talemål sterkt, og til liks med dei store byane hadde Høyanger sin austkant og vestkant med tydelege språklege klasseskilje mellom «bydelane». Prestisjespråket låg nær opp imot talt bokmål. Det blei i utgangspunktet brukt av innflyttarar og i overklassen, men det hadde stor påverknadskraft også i samfunnet elles. Såleis kunne ein høyre austnorsk både i den fornemme Villabyen og blant arbeidarane på Fabrikken. Men etter kvart tok språkutviklinga ei anna vending, og ein gong rundt 1970 utkrystalliserte det seg gradvis ein ny og meir einsarta dialekt, der basisen var vestnorske og lokale språktrekk. Ein gjekk altså *tilbake* mot meir heimlege språklege ideal etter ein periode prega av innflyttarmål, standardspråk og kompleks målbryting. Resultatet blei ein dialekt som er umiskjenneleg *vestnorsk*, men som har tydelege islett frå innflyttarmåla og språktrekk som på ulike måtar vitnar om den spesielle historiske utviklinga til samfunnet. I seinare tid, altså *etter* dette fokuseringsstadiet, har høyangerdialekten utvikla seg vidare i tråd med meir allmenne tendensar, noko som m.a. medfører at det spesifikt lokale særpreget ikkje lenger er like tydeleg.

Dei overordna klimaendringane eg her har skissert, og spesielt den auka statusen lokale talemål fekk på 1970-talet, kan altså seiast å harmonere med koinéforminga i Høyanger, slik denne oversikten viser:

<i>Tidsrom (ca.)</i>	<i>Overordna talemålsideologiar</i>	<i>Språksituasjonen i Høyanger</i>
1950–60	Standardiseringskrav, høflegheitsformer, språklege klasseskilje	Standardnært austnorsk talemål stod sterkt, språklege klasseskilje
1970–80	«Dialektrenessanse», større rom og auka aksept for lokale talemål	Språkleg fokusering, vestnorske og lokale språktrekk blei tekne opp på ny
1990–2006	Utjamning av lokalt særpreg, språkleg regionalisering	Utjamning av lokalt særpreg, språkleg regionalisering

Figur 1: Språklege klimaendringar – nasjonalt og globalt

At desse utviklingsfasane i stor grad fell saman, gjer det sannsynleg at dei overordna nasjonale ideologiane kan ha støtta opp om den lokale utviklinga i Høyanger. Men samtidig er språksituasjonen i Høyanger resultatet av ein spesiell språkendringsprosess som hadde utgangspunkt i, og som utspelte seg innanfor eit heilt spesielt lokalsamfunn. Forholdet mellom dei overordna historiske linene og dei språkendingane som gjorde seg gjeldande lokalt, vil eg drøfte avslutningsvis. Først skal vi imidlertid sjå nærare på meir allmenne språkendingstendensar i Noreg. Undervegs vil eg gi døme både frå Høyanger og frå andre kantar av landet

3 Om forholdet mellom det standardnære og det lokale

I det moderne samfunnet har auka mobilitet og store omveltingar ført til utstrekt *kontakt* mellom ulike dialektar, noko som i sin tur har gitt språkutviklinga ein ny dynamikk. I svært mange tilfelle, og over store delar av Europa, har slike omveltingar aktualisert forholdet mellom *lokal* dialekt på den eine sida og meir *standardnært* talemål på den andre (jf. t.d. Auer et al. 2005). Det er også slik at både dei språklege ideologiane som har komme til uttrykk gjennom klimaendingane eg tidlegare har omtala, og talemålsutviklinga i Høyanger, langt på veg kan oppsummerast ved å studere dette forholdet. Skiftande haldningar og vekslande avstand til lokale talemålsnormer versus ei opplevd, overordna standardnorm kan altså seie mykje om språkending, både på makro- og mikronivået. Og fordi forholdet mellom dialekt og standard er ein aktuell motsetnad i dei aller fleste moderne språksamfunn, vil eg late dette omgrepsparet representere ein sentral akse i den vidare drøftinga.

Dette utgangspunktet krev likevel nokre omgrepsavklaringar. Aller først: Kva er eit standardtalemål, og ikkje minst: Kva *innverknad* har standardnært talemål på dei norske dialektane? Om dette strider dei lærde. Eg vil her trekke fram to kontrasterande syn, eller to analysar av kva standardmål er, og av kva funksjon det har i Noreg.

På den eine sida finn vi dei som tek utgangspunkt i det faktumet at Noreg, på grunn av spesielle språkhistoriske og språkpolitiske forhold, *ikkje* har noko offisielt standardtalemål. Derimot har vi to

skriftstandardar, og omgrepet standardtalemål blir knytt opp imot desse, slik at det blir tala om eit bokmålsnært og eit nynorsknært standardtalemål. Dermed ser ein standard som ei fastsett, preskriptiv norm, som språkbrukarane medvite tilpassar seg i dei aktuelle situasjonane (Sandøy 2005:72). Det vanlegaste bruksområdet for dette standardtalemålet er etermedia. NRK-journalistane har t.d. retningsliner for bruk av *talt* bokmål og nynorsk. Det finst likevel ikkje nokon fonologiske reglar for uttale, noko som inneber at standardtalemålet vil bli prega av dialektbakgrunnen til dei enkelte språkbrukarane. Innanfor denne fløya prøver ein gjerne å skilje standardomgrepet frå faktorar som prestisje og gjennomslagskraft, og det blir argumentert for at standardspråk i seg sjølv har *liten* innverknad på utviklinga av norske dialektar. I staden blir kontakt med nabodialektar og talemålsutvikling med utgangspunkt i regionale senter framheva som dei primære påverknadskjeldene (jf. t.d. Sandøy 2005, Akselberg 2005). Her legg ein først og fremst vekt på det som blir omtala som dei *horisontale* dimensjonane i talemålsutviklinga, det vil seie språkending som resultat av kontakt og utjamning mellom tilgrensande dialektar. Desse endringsprosessane kjem eg tilbake til nedanfor.

På den andre sida – og det er her *eg* kjenner meg mest heime – finn vi dei som ser standardtalemål som ei *opplevd norm*, eller eit overordna normideal. Sjølv om ei slik norm *offisielt sett* ikkje finst, er det mange språkbrukarar som opplever at talemål som ligg nær opptil skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, har ein overordna posisjon i forhold til alle andre norske dialektar. Denne norma blir m.a. omtala som «standard austnorsk», «talt bokmål» og til og med «danna austnorsk» – kjært barn har mange namn. Stor utbreiing i media og offentlege samanhengar så vel som geografisk, og framfor alt i hovudstaden, gir dette talemålet eit preg av autoritet, noko som gjer at faktorar som status og gjennomslagskraft langt på veg blir implisitte eigenskapar. For mange språkbrukarar fungerer ei slik norm som ei slags mental språkleg rettesnor, som medvite eller undermedvite påverkar talemålet deira. Når det gjeld det *nynorske* standardtalemålet, må det seiast at det verken har den same utbreiinga, statusen eller

påverknadskrafta som den bokmålsbaserte standarden. Standarddiskusjonen handlar altså i all hovudsak om det bokmålsnære talemålet.

Den opplevde, overordna standardnorma kan seiast å verke nedover i eit tenkt hierarki, der ho påverkar dei lokale dialektane som plasserer seg langs ei grunnline. Her kan ein altså snakke om *vertikale dimensjonar* i språkendinga.² Før eg går nærare inn på konsekvensane av eit slikt normideal, må eg presisere at det ikkje er tilfelle, verken i Høyanger eller andre stader, at språkutviklinga *enten* går langs ein horisontal eller ein vertikal akse. Slik eg ser det, vil begge dei skisserte dimensjonane vere til stades heile tida, mens forholdet mellom dei vil variere med tid og stad. Her er det altså snakk om ein *dynamisk* modell, som kan skisserast på denne måten:

Figur 2: Dimensjonar i talemålsutviklinga

Språkendingane utspelar seg på ulike nivå i *rommet* mellom det standardnære og det lokale, avhengig av kva dimensjonar som gjer seg sterkast gjeldande i det aktuelle lokalsamfunnet. Det er ein slik modell eg tek utgangspunkt i når vi no skal sjå nærare på allmenne trekk i nyare norsk talemålsutvikling, og seinare på språksituasjonen i Høyanger.

² Sjå Auer & Hinskens (1996), Mesthrie et al. (2000) og Røynealand (2005) for drøfting av slike hierarkiske modellar. Her kan det også nemnast at Akselberg (2003), som eit alternativ, lanserer ein «semi-vertikal modell» der standarddimensjonen i større grad gjer seg gjeldande i ein vekselverknad med ulike regionale utviklingstendensar.

Kva konkrete utslag den opplevde standardnorma gir innanfor ein slik modell, er avhengig av korleis ho blir opplevd av dei aktuelle brukarane, og av det språklege utgangspunktet deira. Det er altså ikkje slik at folk t.d. på strilelandet utanfor Bergen sluttar å «skarre på r-ane» og tek opp «tjukke l-ar» for å gjere austlendingar av seg. Dette ville representere for omfattande endringar av det fonologiske systemet. Men mange strilar vil nok byte ut /ga:/ med *gå*, og /su:lə/ med *solå*. Her og mange andre stader handlar det om endringar som ikkje bryt med grunnleggjande dialektale trekk, men som likevel jamnar ut det lokale særpreget. Dermed blir språktrekk som signaliserer tilknytning til eit spesielt lokalsamfunn, gjerne borte til fordel for former som har større utbreiing regionalt eller nasjonalt. Til dømes held rørosmålet på mange trønderske språktrekk, mens den lokale «røros-s-en» i ord som /ʃkule/ og /faktiʃk/ står lagleg til for hogg (Røyneland 2005). Standardiseringa blir altså *tilpassa* språkgrunnlaget. Brit Mæhlum (under utgiving) brukar eit sett metaforar for å skildre effektane av denne norma: Ho ser standardnorma som eit landsdekkjande språkleg overrislings- eller vatningsanlegg, og snakkar om eigenskapar ved «det lingvistiske jordsmonnet» for å skildre dei lokale språklege konsekvensane. I kor sterk grad standardpåverknaden trengjer ned i dette jordsmonnet, eller dialektgrunnlaget, vil altså vere forskjellig frå stad til stad. Ofte blir resultatet av denne effekten eit slags kompromiss mellom det lokale talemålet og den opplevde standardnorma.

For å illustrere haldninga til og effekten av den austnorske standardnorma, har eg henta nokre sitat frå eit intervju med ein eldre språkbrukar frå Høyanger:

Viss eg skolde snakke helt fritt og ikkje måtte pynte pao da, slik so eg mao gjere viss eg treffe en austlending te dømes nere, [...] so kan da vel kanskje ve i grovaste laget det, då.

Du saie ikkje «gao og stao og ljao» og alt viss du staor og snakka med en austlending, fø dao vilde han skjønne at «gudbevare meg, du er no en gammal mann so ikkje kan snakke bere» («Peder», 81 år).

Her kjem det tydeleg fram at informanten opplever austnorsk som eit normideal som står langt over hans lokale dialekt i status, og som

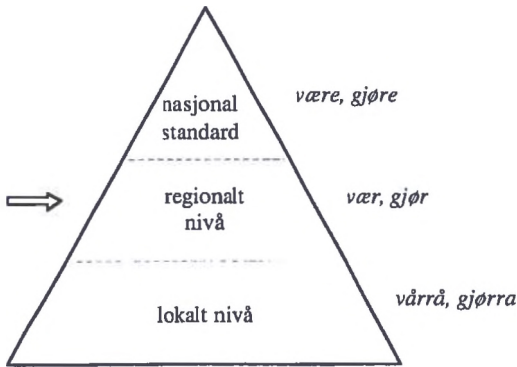
i visse situasjonar påverkar språkbruken hans. Ein kan òg leggje merke til at han knyter austnorsk til noko *moderne*. Sitt eige talemål opplever han derimot som gammaldags, og han reknar det heller ikkje som eit fullverdig bruksmål. Eg kan leggje til at det er ein engasjert og språkmedviten mann vi her har med å gjere, som aktivt prøver å ta vare på det tradisjonelle talemålet sitt. Likevel føler han altså at han *må* standardisere språket sitt i retning austnorsk for ikkje å bli undervurdert. I intervjuet kjem det også fram at dette er noko som strir mot dei personlege verdiane hans, men at «det lyt bli slik». Desse små intervjuutdraga seier såleis mykje om den uformelle makta og den sterke symbolikken som kan liggje i den opplevde standardnorma. Vi ser at eigenskapane ved det standardnære austnorske talemålet knyter seg både til den overordna posisjonen som normideal, ein moderne sfære, samt forhold som påverknadskraft, status og autoritet. Og dersom ein knyter *motsetnadene* til det lokale talemålet, slik denne informanten sjølv gjer, blir kontrastane store og effekten sterk.

Den siste delen av sitatet illustrerer samtidig den språkendringsmekanismen som tydelegast gjer seg gjeldande i Noreg i dag, nemleg nivelleringa av markerte lokale trekk, som eg allereie har vore inne på. Vi ser at informanten vår opplever «sognediftongane» i /gau/ og /stau/ som både grove og umoderne. I visse situasjonar blir dei derfor monoftongerte – og standardiserte – til *gå* og *stå*. Dei sistnemnde formene er vanlege både på Vestlandet og i landet elles, samtidig som dei er samanfallande med talt bokmål. Dette samanfallet aktualiserer eit problem som knyter seg til drøftinga av standardpåverknad, nemleg at mange utviklingsdrag er *fleirtydige*. Dei kan tolkast både som påverknad frå ei opplevd standardnorm, og som påverknad frå nabodialektar eller eit regionsenter. Det er altså ikkje sikkert at ein klarer å skilje mellom standardnorma og ein meir nivellert dialekt på eit regionalt nivå, noko som gjer det vanskeleg å seie eksakt kor impulsane kjem frå. Men det er i alle tilfelle slik at dei nemnde språkendingane representerer ei *standardisering*.

Viss ein ser standarden som ei opplevd norm, kan ein også snakke om *standardtilnærming*, dvs. at språkendingane går *i retning* den nasjonale standarden, men utan at ein nødvendigvis får fullt

samanfall. Her kan vi hente eit trøndersk døme: Gamle jamvektsinfinitiv av typen *vårrå*, og *gjørra* ('vere' og 'gjere') er over store delar av Trøndelag på veg ut hos den yngste generasjonen. I staden blir dei gjerne realiserte som /væ:r/ og /gjø:r/, altså etter mønster av overvektsord med apokope. Med desse og tilsvarende endringar blir det historiske skiljet mellom jamvektsord og overvektsord borte, noko ein kan sjå som ei forenkling av språkssystemet. Men samtidig er det snakk om nivellering av eit markert og til dels stigmatisert lokalt trekk, noko som fører dei unge trønderane i retning eit meir standardnært talemål. Det er nemleg ikkje tvil om at *vær* og *gjør* ligg nærare standardnorma enn *vårrå* og *gjørra*.

Denne prosessen blir tydelegare viss vi prøver å illustrere dei ulike språklege nivåa ved hjelp av ein hierarkisk modell:

Figur 3: Eit språkleg hierarki

Her har eg plassert dei nye trønderske formene på eit *regionalt nivå*, som eit slags språkleg *kompromiss* mellom det tradisjonelle lokale talemålet og den overordna standardnorma. Dette er elles to svært illustrerande døme, fordi overgangen til *vær* og *gjør* i seg sjølv representerer ei standardisering, mens apokopen *samtidig* gir formene eit regionalt særpreg.

I ein slik modell kan ein i prinsippet setje inn døme frå heile landet. Både i Høyanger og over store delar av Vestlandet ser vi t.d. at tradisjonelle, lokale presensformer som *kjem(e)* og *søv(e)* mistar vokalskiftet, slik at ein i staden får *komme* og *sove*. Også desse kan sjåast som mellomformer eller regionale kompromiss, og altså som tilnærmingar mot standardformene *kommer* og *sover*. Men, som eg allereie har vore inne på, kan det i mange tilfelle vere vanskeleg å skilje mellom det regionale og det nasjonale nivået. Det er fordi det *ikkje* er snakk om definerte nivå i eit statisk hierarki, jf. den dynamiske modellen eg skildra over. Det handlar heller om å plassere aktuelle former i eit kontinuum.

Regionalisering er eit utbreitt omgrep når ein snakkar om norsk – og europeisk – talemålsutvikling. Det viser grovt sagt til at spesifikt lokale trekk gradvis blir borte, og at dialektane blir meir like over større område eller innanfor visse regionar. Samtidig held språkbrukarane som regel på fonologiske og prosodiske særdrag frå sin eigen dialekt. Men når ein prøver å gå djupare inn i desse endringane, finn ein fort ut at omgrepet regionalisering ikkje er uproblematisk. Det er snakk om komplekse prosessar som kan arte seg på ulike måtar på ulike stader, og som dessutan ikkje berre handlar om språk. Det er heller ikkje utan vidare klart kva slags normer og påverknadskjelder som gjer seg gjeldande, og det kan vere vanskeleg å snakke om avgrensa regionale varietetar. Eg skal ikkje gå inn i denne omfattande diskusjonen her, men berre ta tak i eitt poeng som både er tydeleg og aktuelt i den modellen eg her tek utgangspunkt i: Dei språkendingane eg har vist til i det føregåande, kan seiast å representere ei form for standardisering. Men *resultata* av desse prosessane blir i mange tilfelle regionalt avgrensa språkendingar – som når *vær* og *komme* hamnar på det regionale nivået i modellen (jf. Pedersen 1999:36, Mæhlum under utgiving). Omgrepet regionalisering blir då eit uttrykk for dei språklege *utslaga* standardiseringa gir, og den *forma* ho får i det aktuelle området. I dette perspektivet står altså standardspråket fram som eit overordna normideal også i regionaliseringa, mens dei konkrete språkendingane gjer seg gjeldande ein stad i spenningsfeltet mellom det lokale og det standardnære.

4 Språkbruk og språkhaldningar i Høyanger

No skal vi tilbake til Høyanger og sjå nærare på språkbruk og språkhaldningar her, og på korleis ulike normideal og endringsprosessar har gjort seg gjeldande dei siste 60 åra.

Som eg allereie har nemnt, stod standardnært talemål sterkt i Høyanger på 1950- og -60 talet, før den moderne høyangerdialekten fann fokus. Nokre av desse standardtrekka fekk innpass i den nye dialekten, og representerer eit særpreg også i dag. Her finn ein dessutan ei rekkje former som fell saman med austnorsk standard, men som ikkje nødvendigvis har støtte regionalt. Dette illustrerer i seg sjølv at standardiseringa har vore sterk i Høyanger. For å illustrere denne påverknaden, har eg henta ut nokre enkeltstående språktrekk frå materialet mitt. Dei er alle utbreidde i høyangermålet, samtidig som dei er med på å gi det eit markert avstikkande preg i høve til omgivnadene:

<i>se</i>	<i>de</i> (2. p. fl.)	<i>én</i>
<i>si</i>	<i>dere</i>	<i>vet</i>
<i>være, vært</i>	<i>hennes</i>	<i>hel</i>
<i>bare</i>	<i>siden</i> (adv./konj.)	<i>mene</i>
<i>noe(n)</i>	<i>komme</i> (pres.)	<i>flere</i>
<i>mye</i>	<i>gutt</i>	<i>høre</i>
<i>gjøre</i>	<i>sammen</i>	<i>skrev</i> (pret.)
<i>hver(t)</i>	<i>åssen</i>	<i>mer</i>

Figur 4: Nokre standardnære former frå høyangermålet

Eit raskt blick på denne oversikten vil hos mange gi assosiasjonar til eit standardnært, austnorsk talemål – sjølv om ikkje alle formene er like avstikkande på Vestlandet i dag som på 1950-talet. I Høyanger er folk medvitne om at desse og tilsvarende former representerer austlandske innslag, noko som på ulike måtar pregar haldningane deira til dialekten. Dette kjem eg tilbake til nedanfor, men først skal eg seie meir om kva språklege utviklingstendensar som har gjort seg

gjeldande i Høyanger etter andre verdskrigen, og om språkbruk og språkhaldningar meir generelt.

Også om vi dreg parallellar til andre språksamfunn som er prega av stor tilflytting og påfølgjande språkending, finn vi at Høyanger skil seg ut med mange standardnære former. Helge Sandøy (2004) har samanlikna ulike undersøkingar frå såkalla *språklege smeltediglar*, m.a. Sunndalsøra, Odda og Tyssedal. Han konkluderer med at standardnært talemål har lita eller inga påverknadskraft her, med mindre over 35 % av dei nye innbyggjarane har slik språkleg bakgrunn. Han set òg opp ein formel over kva endringsfaktorar som har sterkast språkleg innverknad på slike stader, der påverknad frå regionsenter og tilgrensande område blir framheva som dei viktigaste faktorane, nest etter stor tilflytting (op. cit.:58). Han legg altså vekt på dei horisontale dimensjonane i språkendinga, mens *prestisje* og påverknad frå standardnært talemål kjem ut som den minst sentrale faktoren. Eg skal ikkje gå nærare inn på desse samanlikningane her, berre konstatere at resultatane ikkje stemmer overeins med erfaringane frå Høyanger når det gjeld forhold som har med språkleg standard, status og prestisje å gjere. Rett nok er ikkje standardpåverknaden i den moderne høyangerdialekten særleg omfattande på det morfologiske nivået, mens Sandøy legg stor vekt på dette i sine granskingar. Likevel kan ein ikkje sjå bort ifrå at høyangerdialekten har vore – og framleis er – sterkt influert av standardnært austnorsk talemål.

Den sentrale posisjonen standardtrekka har i Høyanger, kan heller ikkje forklarast med det geografiske opphavet til innflyttarane aleine. Om lag 17 % av innbyggjarane i det unge industrisamfunnet hadde bakgrunn frå Austlandet (Ervik 1974:78), altså mindre enn halvparten av det talet Sandøy opererer med. Men når austnorske språkformer likevel fekk stor gjennomslagskraft, var det nettopp fordi dei hadde sosial prestisje, både i kraft av å vere den lokale overklassen sitt språk, og som eit nasjonalt normideal. Dermed fekk ein eit språksamfunn som romma heile spennet frå den lokale dialekten til den opplevde standardnorma. Det standardnære austnorske talemålet virka altså *direkte* i dei lokale målbytingsprosessane, saman med bygdedialekten og andre innflyttarmål,

samtidig som det fungerte som ei overordna, nasjonal standardnorm. Sagt på ein annan måte: Det standardnære austnorske talemålet verka både *frå utsida* og *på innsida*, og Høyanger hadde såleis sitt eige lokale språklege hierarki (jf. modellane eg tidlegare har vist). Her nærmar vi oss noko av det som særpregar språksituasjonen i Høyanger i høve til andre språksamfunn, der standardnorma hovudsakleg verkar ovanfrå og utanfrå.

Eg har no sagt mykje om korleis den opplevde standarddimensjonen har gjort seg gjeldande i Høyanger. Men sjølv om denne kan forklare det mange opplever som det tydelegaste særpreget ved høyangerdialekten, er det slik at dei austnorske innslaga i seinare tid har blitt mindre tydelege. Ein kan altså ikkje sjå bort ifrå det eg tidlegare har omtala som dei horisontale dimensjonane i språkendringa, nemleg tilpassinga mot andre dialektar i regionen. I Høyanger gjorde desse seg sterkt gjeldande i fasen der ein samla seg om eit vestnorsk språkssystem, men likevel på ein særeigen måte. Her finn vi fleire døme på at lokale former trengde vekk dei meir standardnære, noko som er spesielt i forhold til dei utviklingsretningane som vanlegvis gjer seg gjeldande i språkendringa. Denne vendinga må likevel sjåast i lys av det unge og ustabile språksamfunnet, og som eit ledd i fokuseringa av den nye dialekten. Dei konkrete endringane hadde m.a. samanheng med at både språkhaldningane og statusen til det standardnære talemålet endra seg etter kvart som dei lokale klasseskilja blei oppløyste. Mange austnorske former blei dermed opplevde som sosialt markerte, og blei erstatta med vestnorske majoritetsformer. Desse utviklingsdraga illustrerer korleis den språklege fokuseringsprosessen verka *mellom* dei ulike dialektane i den språklege smeltegryta. På denne tida hadde Høyanger status som eit sentrum i Ytre Sogn, og kulturen i industristaden skilde seg markert ut frå dei nærliggjande bygdene. Såleis er det også mindre sannsynleg at talemålet blei utsett for omfattande og direkte påverknad frå bygdemåla ikring. At fleire vestnorske former fekk gjennomslag i den lokale språklege fokuseringa, hadde likevel samanheng med at Høyanger fann posisjonen sin i området, og stabiliserte seg som eit *vestnorsk* industrisamfunn. Men det var først etter at den nye høyanger-

dialekten hadde utkrystallisert seg, og samfunnet på ein måte «normaliserte seg» i forhold til omgivnadene, at dei ulike dimensjonane i språkendinga byrja å gjere seg gjeldande på tilsvarande måtar som i andre språksamfunn.

I Høyanger er det altså tydeleg at horisontale og vertikale dimensjonar i språkendinga – eller standard- og dialektdimensjonen – har gjort seg gjeldande i ulik grad og på ulike måtar til ulike tider. Dette er ikkje oppsiktsvekkande i seg sjølv, jf. det eg tidlegare har sagt om språklege klimaendingar og skiftande ideologiar i talemålsutviklinga. Men forskjellane var ekstra tydelege i Høyanger, noko som ikkje minst blir illustrert ved at dei ulike normideala også kunne gjere seg gjeldande på *individnivået*. Dette har eg sett når eg har samanlikna gammalt og nytt materiale. Nokre av dei eldre informantane mine rapporterer at talemålet deira har endra seg i takt med utviklinga av høyangerdialekten. Ein av dei fortel til og med at han har gått over frå å seie /jæi/ og /mæi/ til *eg* og *meg*, altså frå standard til dialekt. Her er det snakk om store sprang, spesielt når det gjeld så symboltunge former. Dette seier noko om tydelege mentalitetsendingar hos språkbrukarane, så vel som i lokalsamfunnet som heilskap.

Korleis opplever så folk i Høyanger forholdet mellom det lokale og det standardnære? Og kva *haldningar* har dei eigentleg til sitt eige talemål? Her finst det sjølvstøtt ulike meiningar og ulike medvitsnivå. Eg må også ta atterhald om at eg ikkje eksplisitt har gjennomført haldningsundersøkingar. Men gjennom dei intervjuene eg har gjennomført med språkbrukarar frå Høyanger, har eg likevel fått eit inntrykk av korleis dei opplever og vurderer talemålet sitt.

Her viser det seg at haldningane til den moderne høyangerdialekten hos mange er knytte til ei *open* og *samansett* norm. Og sjølv om informantane har gitt mange døme på lokale særtrekk, er det fleire som opplever at dialekten er meir eller mindre *nøytral*. Dette heng nettopp saman med at han rommar komponentar både frå lokale og standardnære talemål, eller frå «nynorsk og bokmål», som dei gjerne seier. Dialekten har altså eit blandingspreg. Og fordi mange tradisjonelle trekk i tillegg er eliminerte, hevdar nokre informantar at det ikkje finst ein «skikkeleg» høyangerdialekt.

Kommentarar av typen «alt er lov» kan òg peike i denne retninga. Men i mange tilfelle viser det seg at slike utsegner botnar i varierende språkleg medvit – hos folk i Høyanger som andre stader. I tillegg er det språklege metaperspektivet uvant for fleire informantar. Ein stor del av informantane signaliserer likevel, både gjennom eigen språkbruk og refleksjonar som direkte eller indirekte rører ved talemålet, at dei opplever ein lokal språkleg fellesskap, og at dei kjenner seg knytte til denne. I teoriar om språknormer er det nettopp desse kriteria – faktisk språkbruk og metaspråkleg refleksjon – som viser at det eksisterer ei felles norm, sjølv om ho både kan vere undermedviten og gi rom for stor grad av variasjon (jf. t.d. Brunstad 2000:118f).

Materialet mitt viser elles at haldningane til høyangerdialekten spenner ifrå *knot* på den eine sida til *kulturelt vitnemål* på den andre. Dette spennet er truleg ekstra stort på grunn av det opne og samansette preget til talemålet. Dei negative haldningane kan knytast til eit tradisjonelt syn på dialektar som noko «ekte» og «opphavleg», eit bilde som blir forkludra av dei mange standardnære innslaga i høyangerdialekten. Men samtidig kan altså den same blandinga knytast til ein spesiell historisk og lokal fellesskap, og slik framkalle *positive* haldningar.

Når ein ser språksamfunnet Høyanger under eitt, må ein likevel ta *fleire* normer i bruk for å skildre det språklege mangfaldet. Framleis kan ein nemleg møte eldre på gata som snakkar eit standardnært austnorsk talemål, og det utan at sambygdingane opplever det som unaturleg eller avstikkande. I denne generasjonen finn ein også markerte språktrekk frå det tradisjonelle bygdemålet, samt ulike blandingsstrategiar. Desse eldre informantane utgjør altså ei svært kompleks og interessant språkbrukargruppe. I denne samanhengen skal eg nøye meg med å streke under at det som er mest spesielt ved dei språkhaldningane som kjem til uttrykk i granskinga mi, nettopp er aksepten av ulike varietetar og blandingsstrategiar i denne aldersgruppa, eller den store «språklege takhøgda». Det er nemleg gjennomgåande at folk opplever spennet frå tradisjonell lokal dialekt til austnorsk standard som *naturleg*, og altså som eit vitnemål om framveksten til industrisamfunnet. Likevel er det eit historisk

perspektiv nedfelt her, som gjer at det definitivt ikkje blir opplevd som naturleg om t.d. ein 16-åring skulle velje å snakke austnorsk.

5 Eit særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens?

I det følgjande vil eg prøve å samle trådane og ta meir eksplisitt stilling til spørsmålet om kor vidt språkutviklinga og språksituasjonen i Høyanger representerer eit sosiolingvistisk særtilfelle eller er resultatet av allmenne tendensar.

Gjennomgangen av sentrale språklege utviklingsliner i Høyanger har vist at dialekten gradvis har tilpassa seg det vestnorske språklandskapet. Men *samtidig* ser vi altså at ei standardnær talemålsnorm har gjort seg sterkt gjeldande i visse fasar, og sett tydelege spor etter seg i den moderne høyangerdialekten. Når ein samanliknar den språkutviklinga som har funne stad i Høyanger etter andre verdskrigen, med meir overordna liner i norsk talemålsutvikling, blir det klart at ein må skilje mellom *prosessane* på den eine sida og *påverknadskjelder og resultat* på den andre. For å ta dei siste faktorane først: På eit overordna plan er både aktuelle påverknadskjelder og språklege resultat frå Høyanger i stor grad samanfallande med allmenne tendensar. Her handlar det m.a. om standardpåverknad, nivellering av markerte trekk og utjamning av forskjellar gjennom lokal og regional tilpassing – altså generelle forhold som eg allereie har vore inne på. Desse forklarar kvifor ein stor del av formene i den fokuserte høyangerdialekten i dag gjer seg gjeldande også elles i regionen, og kvifor dei språklege forskjellane mellom Høyanger og omlandet blir gradvis mindre.

Samtidig er altså prosessane ulike. I Høyanger utspelte språkendingane seg først og fremst innanfor eit spesielt språkleg handlingsrom – det lokale hierarkiet som eg introduserte over. Dessutan dreia det seg om ei *intensivert* utvikling som på mange måtar var føre si tid. Dette kan ein illustrere ved å jamføre med språkendingar som i dag er aktuelle i dei tilgrensande områda. Her ser vi t.d. tendensar til at diftongeringa av norrøn lang /a/ blir borte, slik at /baut/ blir *båt*, at den morfofonologiske vekslinga mellom velarane /g/ og /k/ og palatalane /j/ og /ç/ fell bort, slik at *ryggjen* og

bokja blir *ryggen* og *boka*, og at forma *me* i første person fleirtal blir til *vi*. I Høyanger, derimot, blei alle desse endringane gjennomførde allereie for 50–60 år sidan. Dette illustrerer tydeleg forskjellane mellom den intensive koinéforminga som gjorde seg gjeldande her, og den meir ordinære dialektnivelleringa i områda rundt. Det er altså først i seinare tid at språksituasjonen i den aktuelle regionen har nærma seg Høyanger. Dette skjer likevel ikkje etter *mønster* frå Høyanger, men er heller eit resultat av at dei same påverknadskjeldene gjer seg gjeldande som ledd i ein annan prosess.

Også når det gjeld forholdet mellom talemålet i Høyanger og dei nærliggjande områda, kan ein trekkje parallellar til liknande samfunn. I Odda og Tyssedal blei talemålsutviklinga etter industrialiseringa på ulike måtar prega av innflyttarane sin geografiske bakgrunn: I Odda var denne gruppa for lita og ueinsarta til å setje eit tydeleg preg på språket, mens dei mange austnorske innflyttarane i Tyssedal gjorde sitt til at standardnært austnorsk talemål nærast trengde vekk den lokale dialekten (Sandve 1976). Også den seinare utviklinga i desse industrisamfunna er interessant i denne samanhengen: Talemålet i Tyssedal har nemleg nærma seg regionen elles, og dermed blitt *mindre* standardnært. Talemålet i Odda, derimot, har i dag eit noko *meir* standardnært preg enn før – ikkje som påverknad frå Tyssedal, men truleg som eit resultat av at meir allmenne språkendringstendensar har gjort seg gjeldande. Begge industrisamfunna «innordna seg» altså gjeldande utviklingstendensar etter kvart som effekten av dei spesielle språkkontakt-situasjonane blei redusert. Men om ein ser talemålsutviklinga på dei to stadene i eit overordna perspektiv, er det klart at det er snakk om heilt ulike prosessar, sjølv om dei språklege resultatata i dag kan synest nokså like.

Også når ein skal seie noko om kva som særmerkjer dei språkendringsprosessane som har funne stad i Høyanger etter andre verdskrigen, må ein sjå tilbake til den situasjonen som la grunnlaget for den spesielle utviklinga, og til det samfunnet endringane utspelte seg i. Eg har allereie vore inne på at møta mellom bygdefolk og innflyttarar gav språkutviklinga ein ny dynamikk og ein ny intensitet. Det var snakk om ein kompleks og samansett sosial

situasjon, og både på det sosiale og det språklege planet blei det utløyst prosessar som leidde mot tilpassing og ny fellesskapsdanning. I vitskapsteorien snakkar ein gjerne om «intensjonale» prosessar og forklaringsmodellar, eit omgrep som viser til underliggjande motivasjonar som er nedfelte i menneskelege vanar og handlingar, men som ikkje nødvendigvis er medvitne (jf. t.d. Nordenstam 1994:141). Utviklinga av ein ny dialekt i kjølvatnet av industrietableringa i Høyanger kan sjåast som ein slik intensjonal prosess. Dette kan ein også finne støtte for i sosialpsykologisk teori, m.a. i grunnlaget for den språklege tilpassingsteorien, der nettopp ønskje om sosial integrering er eit styrande prinsipp i kontakt mellom menneske (jf. t.d. Giles & Smith 1979). Nokre teoretikarar talar til og med om eit *instinkt* som får oss til jobbe for å etablere og oppretthalde sosiale fellesskapar, noko som kan representere ei sentral kraft i sosiolingvistisk endring (Chambers 2003:274). Samtidig er det slik at vi menneske har eit grunnleggjande behov for å vise at vi *høyrer til* ein stad, og vi ser gjerne både oss sjølve og andre i lys av eit lokalsamfunn. Talemålet kan vere eit middel til å vise slik tilhøyrslø, enten i snever eller vid forstand. Desse teoriene støttar tankane om ei intensjonal språkutvikling, og illustrerer også kvifor denne vil vere tydelegare i nye språksamfunn enn andre stader: I ein kaotisk kontaktsituasjon *må* ein nemleg konstruere ein sosial fellesskap for å plassere seg sjølv. I Høyanger blei dette perspektivet forsterka fordi det nye samfunnet blei bygd opp frå grunnen av, og fordi innflyttarane også hadde eit eksplisitt mål om å byggje opp eit nytt samfunn. Samtidig er ei kjensle av fellesskap ein grunnleggjande føresetnad for at ein ny dialekt skal ta form (jf. t.d. Kerswill 2002). Dette gjer det altså mogleg å sjå både utkrystalliseringa av den nye høyangerdialekten og re-forankringa i det lokale språklandskapet som ei intensjonal utvikling. Desse språklege prosessane følgde direkte av den spesielle kontaktsituasjonen, og dei utspelte seg primært innanfor lokalsamfunnet. Men samtidig kan ein altså ikkje isolere endringane fullstendig frå ein ytre kontekst: På det regionale nivået har vi sett at språksamfunnet Høyanger har tilpassa seg det området det er ein del av. Og på det nasjonale nivået har vi sett at

utviklinga av høyangerdialekten i tid fell saman med overordna ideologiar og språklege klimaendringar.

Etter at industrisamfunnet – og industristadsdialekten – hadde stabilisert seg, kan ein derimot seie at språksituasjonen i Høyanger gradvis har blitt *fanga opp*, og dels innhenta, av dei allmenne utviklingstendensane. Desse gjorde seg først og fremst gjeldande etter at den nye dialekten hadde funne fokus, men i dag er dei altså rådande. Likevel vil dei fleste framleis høyre at høyangerdialekten er spesiell, ikkje minst på grunn av kombinasjonen av lokale og standardnære trekk.

Etter desse drøftingane kan eg slå fast at både språkbruk og språkhaldningar, så vel som språkutviklinga, i Høyanger heilt klart vitnar om eit lokalt særtilfelle. Men likevel ser ein spor av meir allmenne og overordna utviklingstendensar, som ikkje utan vidare let seg skilje ut frå den lokale prosessen. Svaret på spørsmålet som blei stilt i overskrifta – om kor vidt det dreiar seg om eit særtilfelle eller eit lokalt døme på ein allmenn tendens – må derfor bli *både òg*. Det er eit heilt spesielt språksamfunn som har vakse fram, men denne prosessen har likevel teke form innanfor det vestnorske dialektlandskapet og i det norske språklege klimaet.

Litteratur:

- Akselberg, Gunnstein (2003): «Utviklinga av vossamálet ved tusenårsskiftet. Ei gransking av språkbruk hjå ungdomar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv» i G. Akselberg, A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk Dialektologi*. Oslo: Novus Forlag, s. 197–226.
- Akselberg, Gunnstein (2005): «Talemålsregionalisering – modellar og røynd» i *Målbryting 7* (Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk institutt, s. 109–130.
- Auer, Peter & Frans Hinskens: (1996) «The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area» i *Sociolinguistica* 10, s. 1–25.
- Auer, Peter, Frans Hinskens & Paul Kerswill (red.) (2005): *Dialect Change. Convergence and divergence in European languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brunstad, Endre (2000): «Alltid fleire normer» i *Målbryting 4* (Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk Institutt, s. 115–128.
- Chambers, Jack K. (2003): *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance* (2. utg.). Oxford: Blackwell.
- Ervik, Leif (1974): *Framveksten av industristaden Høyanger*. Hovudoppgåve i historie, Universitetet i Bergen.
- Giles, Howard & Philip Smith (1979): «Accommodation Theory. Optimal Levels of Convergence» i H. Giles & R. N. St Clair (red.): *Language and Social Psychology*. Oxford: Basil Blackwell, s. 45–65.
- Jespersen, Otto (1925): *Menneskehed, nasjon og individ i sproget*. Oslo: Aschehoug.
- Kerswill, Paul (2002): «Koineization and Accommodation» i J. K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (red.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell, s. 669–702.
- Mesthrie, Rajend, Joan Swann, Andrea Deumert & William L. Leap (2000): *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mæhlum, Brit (under utgiving): *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Novus Forlag.
- Nordenstam, Tore 1994: *Fra kunst til vitenskap. Humanvitenskapens grunnlag i et historisk perspektiv*. Bergen: Sigma Forlag.
- Pedersen Inge Lise (1999): «Hvornår er en kode ikke lenger den samme kode – og hvem afgør det?» i *Målbryting 2* (Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg). Universitetet i Bergen: Nordisk institutt, s. 18–40.
- Røyneland, Unn (2005a): *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Dr. art.-avhandling, Oslo: Acta Humaniora.
- Sandve, Bjørn Harald (1976): *Om talemålet i industristadene Odda og Tyssedal. Generasjonsskilnad og tilnærming mellom dei to målføra*. Hovudoppgåve i norsk, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge (2004): «Types of society and language change in the Nordic countries» i B. L. Gunnarsson et al. (red.): *Language Variation in Europe. Papers from ICLaVE 2*. Uppsala: Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, s. 53–76.
- Sandøy, Helge (2005): «Standardspråk og dialektendring» i B. Melander et al. (red.): *Språk i tid. Studier tilagnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk (Skrifter nr. 67), s. 71–80.

- Siegel, Jeff (1985): «Koinés and Koineization» i *Language in Society* 14, s. 357–378.
- Siegel, Jeff (2001): «Koine formation and creole genesis» i N. Smith (red.): *Creolization and Contact*, Philadelphia: John Benjamins, s. 176–197.
- Solheim, Randi (2006): *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr. art.-avhandling, Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultetet, NTNU.
- Torp, Arne & Lars S. Vikør (1993): *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Trudgill, Peter (1986): *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Radioprogram: en ny mulighet for talemålsforskningen

Av Agnete Nesse

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg mulighetene for å bruke radioprogram både i forskningen på norsk talemål og i forskningen på 1900-tallets språkhistorie. I tillegg til å peke på konkrete forskningsspørsmål som kan stilles til radiospråk, vil jeg presentere det digitale arkivet Radioarkiv Nordland og hvordan det er bygget opp. Deretter diskuteres radiospråket og den posisjonen dette språket kan ha hatt i forhold til språkholdninger, og til slutt vil jeg presentere noen resultat som hittil er kommet fra arbeidet med Radioarkiv Nordland.

1 Radiospråk: Ikke akkurat naturlig tale

Norsk radiospråk har ikke vært gjenstand for mye forskning, men det er grunn til å tro at dette vil endre seg med økende grad av tilgjengelighet i form av digitalisering av arkivmateriale, i første rekke fra NRK sin side. I den grad slik forskning har vært gjennomført, har det vært innenfor tekstlingvistikk og pragmatikk, ikke innenfor forskningsdisiplinene sosiolingvistikk, dialektologi og språkhistorie som er mine forskningsfelt. Wenche Vagles *Radiospråket – talt eller skrevet?* (1990) tar blant annet for seg forholdet mellom programlederne og lytterne og hvordan dette forholdet har endret seg over tid. I fjor kom en masteroppgave ved UiO kalt *Den språklige henvendelsen til unge lyttere* (Lozitskaia 2005), også den med et kommunikasjonsperspektiv, men med ordforrådet som målestokk,

der bruk av ulike typer pronomen, innslag av ungdomsspråk hos de voksne programlederne osv. ble undersøkt.

Begge disse arbeidene har altså vært opptatt av spenningsfeltet programleder – lytter, noe som ikke er underlig i studier av medier. Samtidig er det slik at i svært mange radioprogram er der flere bak mikrofonen, både én eller flere programledere, og én eller flere som blir intervjuet. Det språklige samspillet dem imellom er også verdt undersøkelser. En kan se det i et tilpassingsperspektiv der tilpassingen gjelder både de to samtalepartnerne, og det mediet de opptrer i. En radiojournalist som intervjuer en person, vil måtte balansere mellom det radioen krever av talemåter på den ene siden, og tilpassing til intervjuobjektet for å få et godt intervju på den andre.

Innenfor talemålsforskningen har ønsket om å undersøke naturlig tale vært sterkt. "The observer's paradox", formulert av William Labov, har stått sterkt med sitt ønske om å få frem naturlig tale, samtidig som naturlig tale ikke opptrer i en intervjusituasjon, og det derfor har vært et metodisk mål å avlure informantene deres naturligste språk (se f.eks. Milroy 1987:57–60). I den grad formell tale har vært et forskningsobjekt i sosiolingvistikken, har det først og fremst vært som et sammenlikningsgrunnlag med naturlig tale, for å få kunnskap om informantenes / informantgruppens register.

I norsk talemålsforskning har det vært vanlig at forskeren samler inn sitt eget materiale, spesielt konstruert for den oppgaven hun eller han har satt seg. Det er utført mye viktig arbeid i forhold til hvordan informanter skal velges ut, hvordan de skal informeres om det pågående arbeidet, og hvordan intervjuene skal gjennomføres (se f.eks. Haugen 1997:40–48 og Hognestad 1997: 67–92). For mange vil det også oppleves som utilfredsstillende eller nesten uredelig å forske på et talemålsmateriale som er samlet inn av andre. I dag ser vi en endring i denne holdningen; en hører oftere uttalt ønsket om å samle materiale fra flere forskere i store databaser, med de utfordringer og gevinster dette kan bringe med seg. I prosjektbeskrivelsen til prosjektet UPUS (Utviklingstendenser i urbane språkmiljø), som mitt prosjekt er en del av, er utviklingen av en slik database for eksempel et uttalt mål (se prosjektbeskrivelsen s. 4).

Kombinasjonen av fokusering på naturlig tale og ønsket om spesialkonstruert materiale som tilhører den enkelte forsker, gjør det forståelig at radiospråk ikke har vært prioritert innenfor norsk talemålsforskning. Det er åpenbart at radiospråk ikke kan klassifiseres som naturlig tale. De NRK-ansatte er underlagt språkregler, delvis generelle regler og delvis regler knyttet til bestemte typer program (se diskusjon hos Sandøy 1998 og Vinje 1998). De blir i noen grad overvåket, slik at en NRK-medarbeider kan få kritikk ved for eksempel bruk av gammel tellemåte i program der dette ikke faller inn under reglene.¹ Enhver tøying av reglene fra journalistens side vil derfor kunne tolkes like mye som utprøving av regler som naturlig tale.

Så kunne en kanskje se for seg at det var mulig for språkforskeren å utelate de NRK-ansatte og konsentrere seg om de som blir intervjuet i radioprogrammene, for de er jo ikke underlagt språkbruksregler. Men også de er deltakere i skapingen av radioprogram og de forventningene en har til hvordan et radioprogram bør høres ut. Og ønsket til mange intervjuobjekt om å snakke tydelig og forståelig vil føre til at mange av dem tar i bruk andre deler av det språklige registeret sitt enn det de bruker til daglig.

En siste innvending til bruk av radiospråk som talemålsmateriale som kan nevnes, er at det vanskeliggjør bruk av statistikk. Å fremskaffe for eksempel 20 program der de som snakker, er bodøværinger født mellom 1950 og 1960 vil, uansett om en ikke brydde seg om problematikken rundt naturlig tale og register, være en metodisk utfordring som muligens ikke ville være verdt bryet. Da hadde det sannsynligvis vært enklere å gå ut i byen og skaffe dem til veie på tradisjonelt vis.

Derfor er det slik at hvis en vil bruke radioprogram som talemålsmateriale, så må det være fordi en er ute etter kunnskap om språkbruk som en ellers ikke kan få tak i. Og har en først åpnet opp for det interessante som radioen kan by på, er det ikke tvil om at vi gjennom digitalisering av radioprogram har fått muligheten til en utvidelse av både metoder og tema i norsk talemålsforskning.

1 Muntlig kommunikasjon, Lasse Skogvold Isaksen, tidligere medarbeider i NRK Nordland.

Mulige forskningsspørsmål som en kan stille til et slikt materiale er f.eks.:

- Dialektenes plass i norsk offentlighet på 1900-tallet
- Realiseringen av standardtalemål i forhold til endringene i rettskriving
- Gjennomføringen av den nye tellemåten
- Bruken av høflig tiltale
- Radiospråket som pådriver i forhold til endring av språklig praksis og språkholdninger
- Radiospråket som symptom på endring av språklig praksis og språkholdninger

At dialektene fikk større plass i norsk offentlighet i løpet av særlig siste halvdel av 1900-tallet, er noe alle "vet", men som vi ikke har mye eksakt kunnskap om. Satt på spissen kan vi si at vi vet mye om hva slags språkpolitiske debatter som ble ført på 1900-tallet, mens vi vet mindre om hva slags talemål de muntlige debattene ble ført i. De fleste språkhistorisk interesserte voksne i Norge vil kunne huske at det var en stor sak at finansminister Sigbjørn Johnsen snakket dialekt, men hvordan snakket ministrene før? Dette vil si at forskningen på bruken av standardtalemål, først og fremst riksmål, er uløselig knyttet til forskningen på graden av dialektbruk, fordi de som ikke brukte dialekt, brukte noe annet, og hvordan hørtes dette andre ut? At 1938-rettskrivingen var problematisk for mange riksmålstalere er vel kjent, ikke minst gjennom historien rundt foreldreaksjonen mot samnorsk (se f.eks. Jahr 1994:75–77). Men et perspektiv som har fått ligge, er at dette i noen grad var en gruppe språkbrukere som så det som riktig å snakke etter rettskrivingsreglene, og at de, hvis de skulle være lojale mot rettskrivingen av 1938, ville måtte lære seg et helt nytt talemål. I radioen ble det lite av dette, i hvert fall i mitt materiale. Faktisk er der bare en eneste av journalistene i Radioarkiv Nordland som snakker etter de radikale formene fra 1938, og det er så seint som i 1957.

Gjennomføringen av den nye tellemåten er interessant å følge sammen med bruken av dialekt. Oppfattet folk den som en del av riksmålet eller ikke? Ble den konnotert sterkere til nynorsk enn til

både dialekter og riksmål? Hadde den en storhetstid på 1950- og 1960-tallet, for så å bli mindre brukt uten å falle helt bort? Dette kan også undersøkelser av radiospråk gi oss kunnskap om.

Høflig tiltale hører vi ikke mye til lenger, en ser det på ett og annet skilt (f.eks. på Gardermoen) og leser det i en og annen reklame. I og med at Radioarkiv Nordland inneholder så mange intervjuer, er det her mulig å følge avviklingen av høflig tiltale, og sammen med dette, endring fra bruk av tittel og etternavn til hyppigere bruk av fornavn og utelatelse av tittel.

De siste punktene jeg har satt opp, dreier seg om vekselvirkningen mellom radiospråk på den ene siden og språkbruk og språkholdninger på den andre. Forenklet kan dette sies som at først når en språklig praksis er blitt vanlig, vil den tas opp i radio, men når den først tas opp der, får den et slags godkjent standardstempel på seg. Samtidig er det ikke tvil om at der finnes radiomedarbeidere gjennom historien som har hatt et språkpolitisk mål om å tøy grensene og gå fremst i å få til endring i de talespråklige praksisformene.

2 Radioarkiv Nordland

Da jeg bestemte meg for å undersøke radiospråk som en del av prosjektet *Talemål i Bodø*, så jeg for meg at jeg skulle gjøre et utvalg av representative program fra distriktsradioen til NRK i Bodø. Jeg gjorde flere henvendelser til distriktskontoret for å få komme til arkivene og lytte gjennom program slik at jeg selv kunne velge hva jeg skulle arbeide med og hva jeg skulle la ligge. Dette viste seg å ikke være mulig. Det jeg fikk tilbud om, og som jeg til slutt takket ja til, var å få tilgang til det såkalte Radioarkiv Nordland. Ulempen ved dette arkivet, slik jeg så det, var at utvalget var gjort av andre enn meg og ut fra andre motiv enn språkvitenskapelige. Jeg regnet med at dette ville gjøre materialet tyngre å arbeide med enn om jeg hadde fått gjort mitt eget utvalg.

Radioarkiv Nordland er utarbeidet som et samarbeid mellom NRK og Nasjonalbiblioteket². Normalt må man oppsøke sitt fylkesbibliotek for å få tilgang til arkivet, men jeg har fått en tidsbegrenset tilgang på min egen pc. I presentasjonen av arkivet på hjemmesidene forside står det:

Radioarkiv Nordland er en tjeneste utviklet for å formidle en smakebit av NRKs historiske radioarkiv til deg som er interessert i lokalhistorie. Her kan du lytte på ca 300 eldre og nyere radioprogram fra ditt eget fylke, kanskje også fra ditt eget hjemsted. Du kan også lese litt om innholdet i hvert program, om eller fra andre verdenskrig, fiske, jordbruk, industri, samferdsel og annet.

De 301 programmene er fra perioden 1936–1996, fordelt slik at halvparten av dem er fra mellom 1936 og 1980 og halvparten fra mellom 1980 og 1996. Det er planer om å digitalisere hele arkivet til NRK:

Prosjektet tar sikte på å digitalisere hele NRKs historiske radioarkiv. Dette er for å sikre NRKs radiohistorie for ettertida og å forenkle gjenfinning og gjenbruk av materialet. Ansatte ved NB og NRK kan i dag søke i denne databasen, lytte til program eller laste ned lyd for gjenbruk. Det er til nå blitt digitalisert 32000 bånd med til sammen 24000 timer optak.

Akkurat hvor mange timer Radioarkiv Nordland består av, har jeg ikke talt, men det er et stort materiale å arbeide med. De korteste programmene er på noen få minutter, og de lengste på opp mot halvannen time. Majoriteten av programmene er på mellom 15 og 30 minutter. Bare noen ganske få av programmene er monologer som taler, kåseri eller nyhetsopplesninger. Det som dominerer, er magasinprogram med minst én programleder og minst én person som blir intervjuet. Det er stort spenn i hva slags folk som blir intervjuet, i den forstand at flere sosiale lag er representert. Et magasinprogram om for eksempel jernverket på Mo vil oftest ha i seg

² Det finnes også en CD utgitt av NRK og Cappelen i 2000 med korte klipp fra den nasjonale radiohistorien: *Dette er Norge*. Denne kan også muligens brukes til språkundersøkelser.

intervjuer både med direktørsjiktet, mellomledere, fagforeningsledere og arbeidere. I noen tilfeller også med en kone. Og dette er den største svakheten ved Radioarkiv Nordland: Fordelingen mellom kvinner og menn er svært skeiv, hvilket vil si at det i første rekke er menns språk vi får tilgang til. Jeg vet ikke om det hadde vært mulig å lage et slikt arkiv med jevnere fordeling, eller om det er den mangelfulle tilstede-værelsen av kvinner i radioen (og annen offentlighet) i denne perioden som er problemet. Kanskje hadde en med en annen temaprofil kunne fått frem flere kvinnestemmer?

Hva som defineres som interessant lokalhistorie fra et fylke som Nordland, vil det kunne være uenighet om. Utvalget som er gjort til Radioarkiv Nordland, vil avhenge av ikke bare smaken til de som har foretatt utvalget, men også hva der faktisk ble laget program om i den aktuelle perioden. For å få et klarere bilde av arkivet, har jeg foretatt en inndeling etter tema:

Tabell 1: Radioarkiv Nordland, 1936–1996. Delt inn etter tema.

Tema	Antall program
2. verdenskrig (Narvik og Majavatn)	94
Kultur / Kulturminner (gamle handelssteder, Hamsun, Petter Dass)	44
Gruvedrift / Industri (Sulitjelma, Mo i Rana, Mosjøen)	43
Samferdsel (vei, jernbane, fly, båt)	24
Fiske	23
Natur / Friluftsliv (jakt)	21
Politikk (portrett av avgåtte politikere)	19
Barn / Ungdom	9
Håndverk (båtbygging)	7
Media (radio, tv, avis)	6
Helse	4
Dialektprøver	3
Handel	3
Jordbruk	1
I alt	301

Tabellen trenger kanskje ikke så mange kommentarer. Jeg har satt stikkord ved siden av enkelte tema, for å spesifisere hvilke emner som dominerer. For eksempel er programmene om 2. verdenskrig særlig knyttet til kampene om Narvik på den ene siden, og motstandsbevegelsen i området rundt Majavatn på Helgeland på den andre. Det vil si at særlig helgelandsmålet er godt belagt i materialet. Narvikprogrammene har ikke så mange dialektbrukere, i og med at soldater fra hele landet (og fra andre land) var med i kampene.

En samlet karakteristikk kan være at dette er program i folkeopplysningens tjeneste, der to eller flere menn samtaler om tema en mener folk flest har nytte av å lære mer om. Selv om det kommer flere kvinner med fra 1970-tallet av, og selv om en og annen programleder prøver å være munter, så er dette materialet samlet sett preget av formell tale. Det vil si at de som bruker dialekt i disse programmene, trolig alltid gjør det, og at mange av de som bruker standardtalemål eller blanding mellom standard og dialekt i disse programmene, antakeligvis bruker dialekt i andre situasjoner.

Det som virkelig er et pluss med Radioarkiv Nordland i forhold til et "eget" utvalg av radioprogram, er informasjonen som er skrevet til hvert program. Det opplyses om hvem som er programleder, og det opplyses om navnene til dem som blir intervjuet, sammen med et kort resyme av det de snakker om. I mange tilfeller, men dessverre ikke alltid, får vi opplyst hvilket yrke den som blir intervjuet, har, og når det gjelder svært unge eller svært gamle intervjuobjekt, får vi også vite alderen. Dette vil si at vi har gode muligheter til å følge sammenhengen mellom sosiale og språklige kjennetegn hos de som blir intervjuet, over tid.

3 Radiospråk og språkholdninger

Grunnen til at jeg opprinnelig ønsket å arbeide med gamle radio-program, var at jeg ønsket tilgang til språkholdninger fra tiden før 1970-tallet. I arbeidet med talemålet i Bodø hadde jeg gjennom både systematiske intervjuer og mer tilfeldige samtaler med folk fått ideer om hvordan de språksosiale forholdene var i byen i mellom- og etterkrigstiden, men erindringer og anekdoter er ikke nok hvis en ønsker å kartlegge språkhistorien. I tillegg til "målmerkehistorien" til

bymålet, har jeg særlig vært opptatt av forholdet mellom riksmål³, bymål og bygdemål, eller rettere sagt bymålets balansegang mellom de to andre varietetene (Nesse 2003), og særlig i vår tid bymålets ekspansjon på bekostning av både bygdemål og riksmål.

Det er påfallende hvor negative folk flest er til språket til de som i dag snakker riksmål i Bodø, og jeg har tolket det som en slags (ubevisst) hevn over en situasjon der mange ble tvunget til å snakket et slags riksmål i jobbsammenheng, eller hvis de skulle flytte til Oslo. For å komme denne situasjonen nærmere inn på livet, mente jeg det var viktig å få tilgang til offentlig, formelt språk på 1900-tallet. Den beste måten å få tilgang til dette språket på, var nettopp gjennom radioen. Fjernsynet var mindre viktig for folk flest før 1970-tallet, og heller ikke da var det lokalfjernsyn som kunne prege nordlendingenes holdning til hvordan nordlendinger bør snakke offentlig.

Dette betyr at jeg også har hatt et mottakerperspektiv på arbeidet mitt med Radioarkiv Nordland. Jeg har ikke vært mest opptatt av hvilke regler for språkbruk de ansatte i NRK har vært underlagt, derimot har jeg vært opptatt av hvilket språk lytterne har hørt. For selv om det er liten grunn til å tro at lytterne selv begynner å snakke slik de hører at folk i radioen snakker, så er det all grunn til å tro at lytternes *språkholdninger* blir preget av radiospråket. Hører en aldri at folk med høy sosial status snakker noe annet enn riksmål, kan det være nærliggende å mene at det er korrekt og "naturlig" for slike folk å snakke riksmål, og at hvis en vil bli en av dem, kan en ikke snakke dialekt. Og motsatt, hvis intervjuobjekter som er fiskere, arbeidere eller båtbyggere alltid snakker dialekt, vil en raskt komme til å mene at det språket passer best for dem – og at det er galt eller "unaturlig" for en fisker å snakke riksmål.

Også språkvalgene til radiojournalistene varierer. I en tid da det ble forventet at de snakket riksmål, var det noen som valgte å bruke den lokale varianten, et nordnorsk riksmål. Denne kunne seinere, for

3 Bruken av begrepet *riksmål* eller *talt riksmål* i stedet for *bokmål*, er betinget av behovet for en nøyaktig beskrivelse. Det vil si at dette er et talemål som følger den smale riksmålsnormen med to grammatiske kjønn, lite bruk av diftonger, preteritum og perfektum partisipp av svake *a*-verb på *-et* osv.

de som ble med radioen over 1970-tallet, justeres litt etter litt mot dialekt. Særlig én av NRK sine journalister kan følges på denne språklige ferden. Det første programmet med ham i Radioarkiv Nordland er fra 1968, og frem til det siste i 1992 er det hele 43 program der han er programleder. Journalisten er fra Mo i Rana, født i 1930, og det språklige registeret hans spenner fra nordnorsk riksmål til ranamål. Også overgangen fra *De* til *du* blir belagt hos denne journalisten. Når det gjelder det tredje språktrekket jeg har sett særlig på, bruken av ny eller gammel tellemåte, er han konsekvent i sin bruk av den nye. Dette i motsetning til flere av hans kolleger som lar bruken av den gamle tellemåten følge dialektbruk, slik at den nye tellemåten markeres som standardspråk og den gamle som dialekt.

I det første programmet der denne journalisten er programleder, er det eneste dialektinnslaget, ved siden av nordnorsk intonasjon, senket rotvokal i <sløpebåten>, som blir uttalt /slæ:bø:tn/. Disse første årene bruker han ellers kun riksmål, men vi ser en endring i bruken av høflig tiltale. I det første intervjuet i 1968 hører vi at han skiller mellom de to han intervjuer. Den ene, en eldre mann som vi ikke vet yrket til, som snakker modifisert vefsenmål, blir tiltalt med *De*: "Vil De Paulsen fortelle litt om hva som egentlig skjedde?", mens den andre, en ung journalist som snakker bymål fra Mo, blir tiltalt med *du*: "Hvilket inntrykk har du av båten slik den ligger i dag, Søkenes?". Etternavn brukes til begge, vi har ennå ikke kommet inn i fornavnperioden. Fra 1973 av bruker denne journalisten bare *du* når han intervjuer folk, selv når han intervjuer folk han tidligere har brukt *De* til. En hyppig gjest i studio er Axel Coldevin, født 1900 på Dønna på Helgeland, bosatt på Østlandet siden 1920-tallet. 1971 blir Coldevin tiltalt slik: "Doktor philos. Axel Coldevin [...] De er enig i at [...]" og i 1973 har dette endret seg til "[...] Coldevin, du har i boka di om storgårder [...]".

Selv om økende dialektbruk og bortfall av høflig tiltale er to fenomen som nok kan tolkes ut fra samme politisk-kulturelle ramme, så er det ikke tvil om at i dette materialet som helhet, også når det gjelder denne journalisten, så faller høflig tiltale først. Det er ikke før i 1980 at han lager et helt program der han i hovedsak snakker dialekt gjennom hele programmet. Det typiske på slutten av 1970-

tallet er at han har en introduksjon på riksmål før han intervjuer på dialekt. Dette er også typisk for materialet som helhet, den mye omtalte dialektbølgen som knyttes til 1970-tallet, slår ikke ut i radiospråket før i 1980.

Det vi hører av språkbruken til denne journalisten, er at det valget han tok på 1960-tallet om å bruke nordnorsk riksmål fremfor å gå over til østlandsk, gav han et svært fleksibelt arbeidsredskap i tiårene som kom. En kan trygt si at destandardiseringen skjedde gradvis. Riktignok kan en (med Blom og Gumpertz 1972) bli fristet til å kalle riksmålet han bruker i 1968 og den breieste varianten av ranamålet som han bruker i 1991 (i intervju med en 100 år gammel dame fra Gruben), for to adskilte varieteter. Men programmene mellom disse ytterpunktene viser en språklig fleksibilitet som gjør at det er mer nærliggende å snakke om et breit register der det er glidende overganger mellom de ulike stadiene.

For andre av de nordlandske journalistene har det å bruke nordnorsk riksmål i arbeidet i radioen vært et nærmest umulig valg, uvisst hvorfor. De valgte heller å gå over til østlandsk, dvs. at alle de språklige nivåene ble endret. Det er mulig at østlandsk riksmål den gang (som nå ?) opplevdes som mer nøytralt enn nordnorsk riksmål. Kanskje kunne en med en østnorskstrategi komme seg unna en dobbel knipe: For nordlendinger kunne det å gå over fra dialekt til regionalt preget riksmål oppleves som knot, mens det å gå over til østlandsk kunne forsvares som jobb-betinget språkskifte. For ledelsen i NRK kunne avvik fra riksmålet som tenderte mot østlandsk være lettere å akseptere enn avvik som tenderte mot nordlandsk, selv om dette ikke nødvendigvis var nedfelt i noen språkregler.

En nyttig bok for å forstå disse mekanismene, er *Dannet Talesprog* av Andre Bjerke. Den kom i 1966, og er i all sin arroganse egnet til å forklare for eksempel hvorfor nordlendinger kan tillate seg å si /æ:/ <selv> men ikke /fje/ <fjell> i radioprogram laget i Nordland om nordlandske forhold. Formen /æ:/ kan entydig klassifiseres som lavstatus østlandsmål, og bruken av den fremfor lokale varianter som /ø/ (moderne bodøuttale med kort vokal og retrofleks l) viser at en overgang til jobb-østlandsk hos de nordlandske radiojournalistene

ikke bare betydde overgang til østlandsk riksmål, men overgang til hele det østlandske registeret.

Bjerke hevder i *Dannet Talesprog* at "En dialektvariant vil sjelden eller aldri erobre landsgyldighet hvis den ikke har dekning i Oslomålet" (s. 59). For å utdype dette tar han tak i den forskjellige behandlingen av tjukk l og palatale konsonanter i riksmålet, to språktrekk som er viktige i vårt tilfelle, i og med at begge språktrekkene finnes i nordlandsk:

Tykk l er altså ikke et rent dialekt-fonem på linje med de muljerte konsonantene; den har i en viss forstand erobret landsgyldighet, takket være sin forekomst ikke bare i Oslo-dialekt, men i dannet Oslo-tale. Riksmålet har både tynn og tykk l, og den varierte bruk av de to sproglydene har en stil- og betydningsnyanserende funksjon. Når vestnorsk og nordnorsk ikke kan følge østlandstungen her, vil det bare si at disse talemål er fattigere; de mangler et fonetisk stilmiddel (s. 62).

Det er et påfallende trekk i Radioarkiv Nordland at tjukk l står så sterkt i forhold til palatale konsonanter. Palatalene er så godt som fraværende hos radiojournalistene frem til 1980-tallet⁴, selv om morfologiske og syntaktiske dialekttrekk kommer inn i radiospråket. I et intervju med to riksmålstalende bodøgutter fra 1936 brukes et par ganger tjukk l, men ingen palataler. I utgangspunktet har jeg tolket dette som at de hadde tjukk l i bymålet sitt (de aktuelle guttene var bidialektale), og at de hadde den med fra bymålet og inn i riksmålet. Dette var i seg selv interessant, fordi tjukk l står så svakt i bymålet i dag. Og jeg har tolket det som at tjukk l sto mye sterkere i bymålet på 1930-tallet enn i dag, når selv riksmålstalere brukte den. Men det er mulig denne tolkningen er feil, og at grunnen til at de har ett og annet ord med tjukk l (og a-endelse) som /eka/ <kjeklet> er fordi det ble forventet at ord med denne typen stilvalør skulle ha tjukk l i riksmålet.

⁴ Jeg har hittil analysert alle programmene frem til 1982, derfor har jeg ikke informasjon om alle språktrekkene lenger frem enn til det.

4 Dialektbruk og standardspråk

Det kanskje mest grunnleggende "språktrekket" jeg har undersøkt hittil, er dialektbruk i radio, og det er det eneste som blir presentert i noen detalj i denne artikkelen. I og med at dette er en slags midtveisrapport, har jeg oversikt bare over perioden fra 1936 til 1982, dvs. 171 program. Antall språkbrukere er langt høyere enn 171. Jeg har talt hver person i et program som én, selv om samme person dukker opp i flere program. Det vil for eksempel si at journalisten som leder 43 program, blir talt 43 ganger. Dette er en nødvendig fremgangsmåte nettopp fordi det er et diakront materiale, og fordi den samme personen, som tilfellet er med den aktuelle journalisten, ikke snakker likt i 1968 og i 1992. Hvis han skulle bli telt bare en gang, hadde jeg ikke visst om jeg skulle plassere ham som riksmålsbruker, dialektbruker eller blandingsbruker.

Tabell 2: Type varietet brukt i Radioarkiv Nordland 1936–1982, i alt 507 stemmer fordelt på 171 program.

Årstall	Riksmål	Nynorsk	Dialekt	Blanding	Antall stemmer i alt
1936-1950	77	5	14	20	116
1951-1960	35	6	4	10	55
1961- 1970	79	12	23	17	131
1971 - 1982	72	10	84	39	205
I hele perioden 1936-1982	263 (52%)	33 (6%)	125 (25%)	86 (17%)	507 (100%)

Det er som vi ser, forsvinnende få som bruker nynorsk standard i dette materialet. De som gjør det, er først og fremst "søringer", enten vestlendinger eller østlendinger. Kun et par stemmer er nordlendinger som har valgt å følge nynorsk standard fremfor riksmål. Blandingskolonnen er noe uryddig, fordi det i den gruppen både befinner seg stemmer som blander mellom standard (enten nynorsk eller riksmål) og dialekt, og stemmer som har blandingsdialekter. Til alt overmål er et par britiske soldater som snakker gebrokkent norsk plassert her, og et par svensker som snakker

blanding mellom norsk og svensk. Svensker som snakker sin svenske dialekt, er plassert under dialektbrukere. Langt de fleste dialektbrukerne er nordlendinger, så det vi primært ser her, er at nordlandsk i løpet av 1970-tallet tar innpå riksmål som radiospråk i NRK Nordland.

I den neste tabellen er både nynorskbrukerne og blandingsbrukerne tatt bort, for å få tydeligere frem hovedmotsetningen mellom riksmål og dialekt. Stemmene er delt i de to hovedgruppene journalist og intervjuobjekt.

Tabell 3: Bruken av riksmål og dialekt fordelt på radiojournalist og intervjuobjekt, perioden 1936–1982.

Årstall	Riksmål radiojournalist	Dialekt radiojournalist	Riksmål intervjuobjekt	Dialekt intervjuobjekt
1936-1950	36	0	42	14
1951-1960	12	0	23	4
1961-1970	54	1	26	22
1971-1982	41	15	31	69

Vi ser at dialektbrukerne i perioden 1936 til 1970 med ett eneste unntak er folk som blir intervjuet, og at først på 1970-tallet er det en liten økning i antall dialektbrukere blant radiojournalistene. Den virkelig store endringen skjer i perioden fra 1971 til 1982 ved at flere av intervjuobjektene bruker dialekt i intervjusituasjonen. Dette *kan* bety at flere faktisk bruker dialekt til daglig, men først og fremst at flere velger å snakke dialekt når de blir intervjuet. I den grad vi har opplysninger om yrkesbakgrunn til de som blir intervjuet, ser vi at riksmålsbrukerne i enda større grad i den siste tiårsperioden enn tidligere tilhører de høyt utdannede. Yrker som biskop, lege, botaniker, forsvarssjef, skoledirektør bekrefter den sosiale lagdelingen når det gjelder språkbruk. Men dette blir tydeligere i den siste perioden fordi det tidligere også var folk fra andre samfunnslag som kunne ta riksmålet i bruk.

Væreierne er gjennom de tidligere delene av materialet stabile brukere av nordnorsk riksmål. Ikke bare bruker væreierne og deres familier (evt. etterkommere) nordnorsk riksmål, men også de av

deres ansatte som er høyest på den sosiale rangstigen, bruker et språk som nærmer seg riksmålet i intervjusituasjonen, mens de lenger nede på den samme rangstigen bruker dialekt. Det er god grunn til å anta at væreierfamiliene og kretsen rundt dem var viktige bærere og videreførere av denne varieteten, hvis vi går tilbake til tiden før byer som Bodø var særlig folkerike.

I de økonomiske endringstidene på 1900-tallet hører vi i flere reportasjer at fiskevær har gått konkurs og i flere tilfeller er blitt kjøpt opp av tidligere husmenn eller arbeidere. Hvem identifiserer disse seg med, og hva slags språkvalg tar de? I et interessant intervju med en slik "ny" væreier fra 1981, sier han spesifikt at han ikke er væreier, for det begrepet er foreldet, og typisk nok er han den første væreieren i materialet som snakker dialekt, og det gjør også barna hans, som arbeider på bruket.

Når det gjelder økningen av dialektbrukere blant radiojournalistene, så er det tydelig at dette er et bevisst valg, og eldre folk jeg har snakket med, omtaler enkelte av pionerene innenfor dialektbruk som folk "som hadde brei dialekt i radio som varemerke". Den første som bruker dialekt, i 1970, er svært ordknapp, og begge programmene med denne journalisten (1970 og 1974) er det vi kan kalle tradisjonsstoff-program – et intervju med en gammel mann som var værprofet, og et annet program med en revyduo. Intervjuobjektene bruker både dialekt og mer standardnær tale, det vil si at revyduoen bruker tilnærmet riksmål når de blir intervjuet og dialekt når de gir smakebiter på revyinnslagene sine. Det var i utgangspunktet ventet at denne typen tema ville kunne fremkalle dialektbruk fra intervjuerens side. Også i tidligere program er det tendenser til at intervjuerne legger inn noen dialektformer når de intervjuer for eksempel båtbyggere, mens de holder seg til riksmålet når de intervjuer professorer.

I det første lengre intervjuet der en radiojournalist bruker dialekt, i 1979, er valget av dialekt påfallende, og fremstår mer som divergens enn som konvergens i forhold til intervju-objektet. Det er en kvinnelig radiojournalist som intervjuer Gidsken Jacobsen fra Narvik. Gidsken Jacobsen (1908-1990) var flyger og forretningskvinne og har hatt høy status i mange miljø i Nordland og trolig ut over Nordland

også. Jacobsen selv snakker i det aktuelle intervjuet riksmål med enkelte narvikformer som *æ* (men oftest *jet*), *dem* som subjekt, *båta* (men oftest *båter*), *sammens med*, *silda*. Av konservative former i språket hennes kan nevnes *efter* (og *nu*, men det er jo også narvikmål), *skipsvervet* (en form som også er kjent fra eldre bergensk), og stedsnavn som *Florens*, *Neapel* og *Venedig*.

Dette intervjuet fremstår også som en slags 'proppløsner' i materialet. Etter dette øker det raskt på med dialekttalende intervjuere blant journalistene, både ved nye stemmer som kommer til, og ved at tidligere riksmålsbrukere går over til å bruke dialekt.

Det er mitt håp at denne presentasjonen av Radioarkiv Nordland og noen av de problemstillingene som knytter seg til arbeidet med et slikt arkiv, kan inspirere flere til å ta i bruk radioprogram i språkforskningen. De resultatene som jeg i tiden fremover kommer frem til, vil være knyttet til radiospråket i Nordland, og utviklingen av det. Selv om det er grunn til å tro at de endringene vi kan følge i Nordland i en viss forstand er representative for Norge som helhet, kan der være viktige forskjeller som vi ikke blir klar over før noen går grundig gjennom materiale fra andre kanter av landet. For eksempel kan en regne med at forholdet mellom standardtalemål og dialekt har vært noe annerledes på Vestlandet der nynorsk sto sterkere som radiospråk enn i Nordland. Og det er også mulig at overgangen til dialekt var mer problematisk på deler av Østlandet enn i Nordland, siden østlandsdialektene står i et annet forhold til standardmålet enn det de nordlandske dialektene gjør.

Litteratur

- Blom, Jan-Petter og John J. Gumperz 1972. "Språkstrukturers sosiale betydning: om kodeskifte i et norsk lokalsamfunn" i J. Engh, E. Hanssen, K. I. Vannebo og G. Wiggen (red.) *Språksosiologi*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget, s. 97-127.
- Bjerke, Andre 1966. *Dannet talesprog*. Riksmålsforbundet.
- Dette er Norge. Radioens århundre 1900-2000*. CD utgitt av NRK og Cappelen 2000.
- Haugen, Ragnhild 1998. "Variasjon og endring i sognsdialekten." *Målbryting* nr. 1, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

- Hognestad, Jan K. 1997. *Tonemer i en høytunedialekt. En undersøkelse med utgangspunkt i Egersund bymål*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Jahr, Ernst Håkon 1994. *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- Lozitskaia, Olga 2005. *Den språklige henvendelsen til unge lyttere. En pragmatisk analyse av programlederens prat i Petres program Pullover*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Milroy, Lesley 1987. *Observing and Analysing Natural Language*. Oxford: Blackwell.
- Nesse, Agnete 2003. "Bødødialekten – en romslig norm?" i G. Akselberg, A. M. Bødal og H. Sandøy (red.) *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus, s. 385–400.
- Radioarkiv Nordland, forside: http://www.nb.no/radioarkiv_nordland/ (27.07.06)
- Sandøy, Helge 1998. "Talenorm i NRK" i R.V. Fjeld og B. Wangensteen (red.) *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Nordisk forening for leksikografi.
- UPUS (prosjektet "Utviklingstendenser i urbane språkmiljø")
prosjektbeskrivelse:
<http://www.hf.ntnu.no/hf/adm/forskning/prosjekter/UPUS/Upus.pdf>
(27.07.06)
- Vagle, Wenche 1990. *Radiospråket – talt eller skrevet? : syntaktiske og pragmatiske tilnærminger i semiotisk perspektiv*. Oslo: Novus.
- Vinje, Finn-Erik 1998. "Talemålsnormering i NRK" i R.V. Fjeld og B. Wangensteen (red.) *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Nordisk forening for leksikografi.

Etnolekt – kodeval eller kodetvang?

Av Aud-Kirsti Pedersen

1 Innleiing

Språkbruken blant ungdom i innvandarmiljø i nordiske storbySAMFUNN har fått mykje merksemd i dei seinare åra.

Ulla-Britt Kotsinas var først ut med å forske på ungdomsspråket i fleirspråklege ungdomsmiljø i Stockholm, ofte omtala som *rinkebysvensk* etter ein av bydelane i Stockholm der varietetten er påvist (Kotsinas 1985, 1988, 1994 o.fl.).

Seinare har Pia Quist vist oss kva som skjer på dette området i København (Quist 2000 og 2005 o.fl.), og Nordenstam (2003) har påvist slik språkbruk også i Göteborg, og det same skal ein også kunne finne i Århus (Quist 2000:177).

I Oslo har Aasheim (1995, 1997) undersøkt leksikalske forhold i ungdomsspråket, nemleg den karakteristiske slangen som ein finn i ungdomsmiljø med fleirspråkleg bakgrunn, og for tida pågår det forskning for å undersøke om *multietnolekt* også finst i Oslos ungdomsmiljø.¹

Termen multietnolekt er med stor framgang blitt introdusert av Quist (2000) (som også omtalar denne språkbruken som nydansk). Termen *multietnolekt* er ei utviding av termen etnolekt som er gjort greie for av t.d. Kulbrandstad (2003). Ein *etnolekt* er ein varietet av eit språk knytt til ei etnisk gruppe som har eller har hatt eit anna språk som er særmerkt for gruppa, og ein multietnolekt er etter Quist

1 UPUS, Delprosjekt Oslo – Norsk i multietniske ungdomsmiljø, <http://folk.uio.no/>

Målbryting 8 (2006): 47–66

<https://doi.org/10.7557/17.4788>

CC BY 4.0

(2000:188 f.) ein varietet av eit språk som har oppstått i multikulturelle urbane område.

Desse termene kan sjølvsagt diskuteras, men det er ikkje mitt ærend her. I staden vil eg ta opp eit karakteristisk forhold som både Kotsinas og Quist rapporterer om, nemleg at ungdommar som snakkar multietnolekt, ikkje gjer det i alle samanhengar. Ungdommane er i stand til, om dei ønskjer det, å skifte over til rikssvensk eller dansk riksspråk, m.a.o. å *kodeveksle*.

Strukturelt sett er det mange likskapar i språkbruken til dei multietnolektisk talande storbyungdommane og etnolekttalande personar i Nord-Noreg, men kodeveksling er ikkje omtala i forskinga som til no er blitt gjort om nordnorske etnolektar. Er det ein viktig skilnad her i språkbruken mellom dei multietnolekttalande storbyungdommane og etnolekttalande personar i Nord-Noreg? Og i så fall, kva kan ligge til grunn for dei ulike stategiane blant språkbrukarane?

Aller først vil eg peike på likskapar og skilnader i språkbruken til dei to gruppene og gjere kort greie for forhold i dei nordnorske etnolektane som det til no er forska på.

Sjølv om dei svenske og danske ungdommane høyrer til i ei anna tid og i ein heilt annan type samfunn enn personane i dei nordnorske språkkontaktområda, meiner eg at ein må kunne jamføre språkbruken i desse ulike gruppene, for i begge tilfelle er varietetane blitt utvikla i fleirspråklege kontekstar.

2 Språkbruk i multietniske miljø

Kotsinas (1994) og Quist (2000) nemner tre trekk som kjenneteiknar multietnolekt:

1. Forenklande trekk
2. Ekspanderande trekk
3. Kodeveksling mellom multietnolekt og annan varietet av svensk/dansk.

Det ikkje vanskeleg å finne parallellar i dei nordnorske etnolektane til dei såkalla forenklande trekka, dvs. spesielle drag i prosodien, fonologiske, morfologiske og syntaktiske særmerke. Kort sagt, på alle

nivå i multietnolektane finn ein språkdrag som vik av frå grammatikken i standard svensk og dansk, og det same gjeld dei nordnorske etnolektane jamført med norsk i einspråklege område.

Multietnolektane har i tillegg leksikalske særdrag, dvs. eit særmerkt ordtilfang som har opphav i fleire ulike språk, og denne delen av språket blir etter Kotsinas omtala som *eksponerende trekk* – sjå døme på språktrekk i oppstillinga under. I tillegg er dei multietnolekttalande ungdommane, i alle fall nokre av dei, i stand til å velje om han/ho vil bruke eller la vere å bruke multietnolekt, med andre ord velje å bruke kodeveksling som ein strategi som markerer stilskifte.

Spørsmålet her er: Kan dei som talar nordnorske etnolektar også velje kodeveksling som ein samtalestrategi slik som dei multietnolekttalande ungdommane i Stockholm og København?

3 Nærmare om språklege særdrag i (multi)etnolektane

Før eg kjem til det som er mitt eigentlege ærend, vil eg kort gjere greie for nokre språklege trekk som kjenneteiknar dei svenske og danske multietnolektane jamført med dei norske etnolektane, og inndelinga følger Kotsinas og Quists inndeling, jf. forrige avsnitt.

3.1 Forenklande drag

I språkkontaktsituasjonar er det vanleg at vaksne som lærer seg eit nytt språk, nyttar bestemte forenklingsstrategiar for slikt som er vanskeleg å lære seg i det nye språket. Innlæraren foretrekker mindre markerte, dvs. vanlegare og dermed enklare former eller konstruksjonar i staden for meir markerte eller meir uvanlege konstruksjonar (Kotsinas 1994:147).

I svensk er *på* og *i* vanlege preposisjonar, og det kan reknast som ein forenklande strategi om språkbrukaren har eit overforbruk av desse preposisjonane. Felleskjønn er vanlegare enn inkjekjønn (svensk utrum og neutrum), og overforbruk av felleskjønn kan derfor reknast som ein forenkla språkbruk. Sløyfing av kongruensbøying eller annleis kongruensbøying er eit anna trekk. Endefram ordstilling er vanlegare enn invertert ordstilling, så endefram ordstilling der ein skulle vente invertert ordstilling, kan også reknast som ei forenkling.

I tillegg nemner Kotsinas også utelating av formord og visse uttaletrekk som forenklande strategiar.

Av forenklande trekk i dansk multietnolekt nemner Quist (2000:152) manglande inversjon, overforbruk av felleskjønn, utelating av stød og avvikande trykkplassering jamført med standard dansk.

I nordnorske etnolektar finn ein også særdrag i prosodien som manglande tonemkontrast, generelt hovudtrykk på første staving også når ei enkelt staving står føre eit tostava ord som i t.d. /'hans,peter// <Hans Petter>, /'ei,kru:na/ <ei krona>, /'be:,ta:le/, ulike fonologiske særdrag som kan relaterast til språkkontakt, avvikande genusmarkering og preposisjonsbruk, utelating av setningsledd, avvikande plassering av setningsledd og leksikalske særdrag. Nokre døme finst i oppstillinga under, og fleire finn ein i den refererte litteraturen. Ein kan også diskutere om alle desse trekka kan klassifiserast som forenklande trekk.

3.2 Ekspanderande drag

Eit svært karakteristisk drag i dei nye multietnolektane er *ekspressive slangord* som Kotsinas og Quist omtalar som ekspanderande drag. Kotsinas (1994:150) seier at ungdommane i Väster² ofte ikkje kjenner til stockholmsslang på same vis som andre ungdomsgrupper i byen, og ho meiner at dei nye slangorda dermed kan sjåast på som ein kompensierende strategi for å utvide ordtilfanget i ungdomsspråket.

Ein del av orda er slangord i språka som orda opphavleg kjem frå, andre ord er vanlege ord som ofte har gjennomgått store tydingsendringar og fungerer som slangord. I dei nordnorske etnolektane finst ikkje eit repertoar av slike ekspressive slangord, for det er heilt ulike forhold rundt desse språkbrukarane, både sosialt, kulturelt og historisk sett.

I det heile er det få leksikalske innslag i norske etnolektar frå samisk og kvensk, og det som finst, er gjerne knytt til reiskapar, gjenstandar og tidlegare tiders arbeidsliv. Både i det samiske og kvenske miljøet står læstadianismen sterkt, og ekspressive slanguttrykk har følgeleg ein dårleg grobotn her. Det religiøse

2 Västermalm, bydel i Stockholm.

språket er derimot særmerkt, og dette språket er ikkje beskrive. I dei læstadianske trussamfunna er ein stor del av det religiøse livet konsentrert om samlingar, som ein kallar stevne, utafør den statskyrkjelege aktiviteten. Her har lekpredikanten sin arena, og det har vore vanleg at preika blir simultantolka frå samisk og/eller kvensk til norsk eller vice versa.

Det har vore ei vanleg oppfatning at det kristne ord har større kraft om det blir forkynt på kvensk eller samisk, men sidan det no er mange som ikkje forstår desse språka, må preikene tolkast. Eg kjenner ikkje til stoda så nøye no for tida, men eg vil tru at tolking etter kvart ikkje lenger er så vanleg sidan bruken av kvensk og samisk, særleg kvensk, har gått mykje tilbake i dei seinare åra. Men den religiøse språkbruken er spesiell, ei blanding av svært konservativt religiøst bokspråk med sterke innslag av språkkontaktfenomen og innslag av lokal dialekt/etnolekt.

Dette *religiøse språket*, eller *inngruppespråket*, er kanskje det som ligg nærmast til å vere ein slags parallell til den fleirspråklege slangen i multietnolektane. Dette vil eg komme tilbake til.

3.3 Veksling mellom multietnolekt og standardspråk

Både Ulla-Britt Kotsinas og Pia Quist hevdar at ungdommane som snakkar multietnolekt, er i stand til å veksle mellom multietnolekt og standardspråket, evt. ein annan varietet av språket. Kotsinas (1994:154 f.) har dokumentert i lydbandopptak korleis ein og same person er i stand til å snakke västersvenska med kameratane, men i andre samanhengar skifte til ein språkstil lik den som ungdommen i Söder³ praktiserer. Dette skjer i samtale med lærarar, andre vaksne eller fremmede. Men alle ungdommar i Väster er ikkje i stand til å kodeveksle frå multietnolekt til ein annan svensk varietet, meiner Kotsinas, og grunnen er rett og slett at ungdommane har altfor lite kontakt med innfødde svenskar og dermed lite kontakt med standardspråket.

Også Quist (2000:159, 164) held ope for at ein del av ungdommen tyr til forenklande strategiar når dei snakkar dansk rett og slett på grunn av at kunnskapane i dansk er for dårlege. Men for andre

³ Ein bydel av Stockholm, Södermalm, med eit ungdomsspråk som ikkje er multietnolekt.

fungerer dei forenklande trekka i språket som stilmarkørar som heller utvidar det språklege registret enn å forenkla det. Quist registrerer korleis ungdommane bruker avvikande genusmarkering, manglande inversjon og utelating av stød som stilistisk verkemiddel når dei ønskjer å konvergere eller å uttrykke gruppesolidaritet med ein samtalepartnar innafor gruppa. På same måten kan ekspressive uttrykk, intonasjon og trykkfordeling nyttast.

Både dei svenske og dei danske ungdommane gjev uttrykk for at dei er heilt klar over at dei kodevekslar i samsvar med normene som dei oppfattar gjeld i samtale med ulike typar samtalepartnarar. Men Quist held det for sannsynleg at språkbrukarane kanskje ikkje er medvitne om alle avvikande trekk som dei nyttar, t.d. er det ein av informantane hennes som vekslar mellom å seie "jeg har den der blad" og litt seinare "det der blad" (s. 160), og likeså meiner ho at manglande bruk av inversjon kan vere eit språkdrag som språkbrukarane ikkje alltid er medvitne om.

Kotsinas 1994	Quist 2000	Nordnorsk etnolekt ⁴
Prosodi: stakkato	stakkato	Manglar tonemkontrast Konsekvent hovudtrykk på første staving
Fonologi: avvikande vokalkvalitetar	feil bruk av stød, utelating av stød	- ikkje kontrast mellom aspirerte og uaspirerte klusilar - konsonantsamband med r + alveolar får ikkje alltid postalveolar uttale
Preposisjonsfraser: Forenklande preposisjonsbruk, overforbruk av <i>i</i> og <i>på</i>	?	Utelating av preposisjon Avvikande bruk av preposisjon
Nominalfraser: Avvikande genus og kongruensmarkering: - <i>du har dragit vår namn i skiten</i> - <i>då de skulle bli tråkig</i>	- <i>en job</i> - <i>den der blad</i>	<i>Kæm de e sin bilen?</i> - <i>den huset der</i> - <i>det store myra</i>
Verbfraser: Manglande inversjon: - <i>då han e ganska gammalmodig</i>	- <i>normalt man går på ungdomsskolen</i>	- <i>mæn hældivis ho va heilt steindau</i>

Fig.1 Oppstilling av nokre særdrag i multietnolektar og etnolektar. Døme på forenklande trekk.

4 Dei etnolektiske døma er henta frå ulike arbeid om etnolektar utan at det blir presisert nærare kvar det enkelte dømet er henta frå.

Kotsinas 1994	Quist 2000	Nordnorsk etnolekt
<i>län</i> av tyrkisk, 'hörrudu', t.d. <i>Har du parra län?</i> <i>kis</i> av tyrkisk 'flicka' <i>raklo</i> av romani 'pojke'	<i>lan</i> av tyrkisk 'mand', t.d. <i>hvad så lan</i> <i>kis</i> av tyrkisk 'pige' <i>wallah</i> av arabisk, 'jeg sværger'	?

Fig. 2 Døme på ekspanderande trekk

Kotsinas 1994	Quist 2000	Nordnorsk etnolekt
Kodeveksling observert	Kodeveksling observert	Kodeveksling ikkje observert

Fig. 3 Kodeveksling mellom etnolekt/multietnolekt og annan varietet av det same språket

4 Utforskinga av etnolektar i Nord-Noreg

Norske språkkontaktvarietetar eller etnolektar i Nord-Noreg har ikkje vore undersøkt nærmare før ein tok til med dette på 1980-talet. Sjølv har eg undersøkt språkbruk, og meir spesifikt bruk av stadnamn, i det som på den tida framleis var to- og trespråklege område, nemleg Skibotn i Storfjord kommune og Kvenangsbotten i Kvenangen kommune. Materialet blei samla inn frå 1984–1987 (Pedersen 1986, 1988, 1991, 1996b, 2000). I tillegg har eg undersøkt språk- og stadnamnbruk i eit område som tidlegare har vore samiskspråkleg, dvs. bygda Kaldfjorden i Tromsø kommune. Dei siste som var samiskkyndige, var fødte om lag 1870–80. Dette materialet blei samla inn i 1989 (Pedersen 1994, 1996a). I tillegg har eg på 1990-talet intervjuet fleirspråklege i Porsanger og Sør-Varanger kommunar utan at eg har hatt høve til å analysere dette materialet nærmare.

Hilde Sollid er den einaste som har skriva ei doktoravhandling om ein nordnorsk etnolekt (Sollid 2003), nemleg om syntaktiske forhold i nordreisadialekten der det i hovudsak dreier seg om språkkontakt mellom kvensk og norsk (arbeidet byggjer på Nilsen 1996). Jorid Hjulstad Junntila 1988 har skriva om språkkontakt mellom kvensk og

norsk på Skibotn.⁵ Tove Bull har arbeidd med språkkontakt mellom samisk og norsk i bygda Furufalten i Lyngen kommune (Bull, fleire publikasjonar, sjå litteraturlista). I tillegg må også Thomas Hoels (1984) arbeid om spansdalsmålet nemnast. Dette er eitt av dei tidlegaste arbeida om språkkontakt i norsk i ein samiskbasert etnolekt, men arbeidet er ikkje publisert.

Informantane som inngår i desse undersøkingane, er i ulike aldrar. Dei eldste er fleirspråklege (to- og trespråklege), og dei har lært norsk som andrespråk. Medlemmane av mellomgenerasjonen er oftast einspråklege eller meistrar samisk og/eller kvensk nokså dårleg, men mange har passiv dugleik i desse språka. Dei yngste (barn, ungdom) er einspråklege, men det er ikkje så mange som har undersøkt språkbruken deira. Unntak her er Hoel 1984, Junttila 1988, Bull, Junttila og Pedersen 1986 og Bull (fleire arbeid om språkbruken på Furufalten). Informantane er folk som er fødte i ein periode på nesten hundre år, om lag mellom 1895 og 1980-talet. Språkbruken til desse personane vil altså representere ulike steg i framvoksteren av ein ny norsk varietet. Sollid 2003 har argumentert for at utviklinga kan delast inn i ein prosess med ein dannelsingsfase og ein stabiliseringsfase, og at teoriar om kreolspråkdanning og andrespråksinnlæring er til nytte for å gjere greie for ulike forhold i denne prosessen.

Graden av språkdugleik i kvart av språka varierer på individuelt nivå, men dess seinare ein person er fødd, dess større sjanse er det for at dugleiken i det norske språket er betre, og tilsvarande er kunnskapane i samisk og/eller kvensk ringare, for til slutt å ende opp med einspråklegheit, (ofte med ein passiv dugleik i samisk og/eller kvensk). Det er også dokumentert nokre stader ein kjønnskilnad i fornorskingsprosessen som går ut på at kvinner har blitt fornorska ein til to generasjonaretidlegare enn menn.

5 Kodeveksling i nordnorske etnolektar?

Er så kodeveksling ein kommunikasjonsstrategi som ein finn i dei nordnorske etnolektane? Mitt inntrykk av den språklege kvardagen

5 Sollid og Junttila har dessutan fleire andre arbeid om temaet som ikkje er refererte her.

til to- eller trespråklege personar i Nord-Noreg, og likeså av den første generasjonen av einspråklege, er at kodeveksling mellom to varietetar av norsk ikkje er mogleg. Eit eventuelt atterhald må takast om det kan finnast personar som kan praktisere ein særskilt stil for religiøse tema. Eg har ved eit høve vore til stades under ei gudsteneste på eit læstadiansk stemne og hørt på den særeigne forma for språkbruk som predikanten og tolken nytta. Men denne religiøse språkbruken er ikkje ein kode som er felles for alle språkbrukarane. Dette er nok ein særmerkt kode for dei som forvaltar Guds ord. Eg veit ikkje om ein samtale om religiøse tema mellom religiøse personar vil ha ein spesiell stil. Anna-Riitta Lindgren⁶ opplyser (munnleg informasjon) at ho har overhørt samtalar på samisk om religiøse tema, og at det tydeleg skjedde eit skifte i intonasjonen til samtalepartnarane då temaet skifta frå verdsleg til religiøst innhald. Men dette er ikkje nærmare undersøkt.

Men utover dette kan eg ikkje sjå at det er mogleg for språkbrukarane å veksle mellom ulike varietetar av norsk, og eg kan heller ikkje sjå at nokon av dei andre som har undersøkt språkbruken i dei nordnorske språkkontaktområda, rapporterer om slik kodeveksling. I etnolekten finn ein, som før nemnt, ei rad av språkkontaktfenomen, men det er ikkje observert at språkbrukarane kan velje å utforme talen sin på bestemte måtar som er stilistisk motiverte. Om dei seier *den her nesse* eller *det her nesse, en del* eller *et del, ka dato e de i dag?* eller *ka datoen e de i dag?*, har ikkje slik språkbruk kunna blitt relatert til språkeksterne forhold. Bull, Junntila og Pedersen (1986:65) kommenterer variasjonen i språkbruken slik:

Om distribusjonen av desse allomorfa følgjer noko bestemt mønster, er uvisst. Det ser helst ut som om dei er vilkårlig og tilfeldig distribuerte, på grunn av den store interindividuelle og intraindividuelle variasjonen.

Vidare seier dei (op.cit.:70):

at det absolutt ikkje finst grunnlag for å seie noko om sosial eller stilistisk variasjon der ein finn mange variantformer. Formene blir

⁶ Professor i finsk språkvitenskap ved Universitetet i Tromsø.

brukte om kvarandre, av ein og same person, innanfor ein og same kontekst, i eit og same syntagme.

Kodeveksling vil ein berre kunne finne mellom norsk og samisk, norsk og kvensk, samisk og kvensk osv., altså mellom ulike språk. Kva kan vere grunnen til at dei norske språkbrukarane oppfører seg så annleis jamført med dei danske og svenske språkbrukarane? For å forstå denne skilnaden må vi sjå nærmare på dei språklege normene og tilhøva som ein finn i desse samfunna.

6 Korleis er/var den språklege røyndommen til dei norske språkbrukarane?

Overgangen til norsk har ikkje skjedd samstundes overalt, mange av dei som er fødde før 1920 i dei fleirspråklege områda i Nord-Troms seier at dei ikkje kunne norsk då dei tok til på skolen. Nesheim (1952:126) seier at "[d]et er særleg to måter samene har lært norsk på: ved direkte kontakt med norsktalende og gjennom skole og bøker. Som en tredje måte er nu radio kommet til". Skolegangen på tidleg 1900-tal var ikkje omfattande. Marius Grape, Skibotn, f. 1899 seier at det var skole berre tolv veker for året, iblant mindre⁷, så dermed var nok den språklege påverknaden som skolen stod for, meir avgrensa. Junttila (1988:124) stiller seg tvilande til at bokleg lærdom var den viktigaste kjelda for å utvikle eit norsk talemål i språkkontaktområda: "Det er lite sannsynleg at folk som fekk svært lite bokleg lærdom og som var så fattige at dei ikkje kunne ha mange bøker, skulle kunne lære seg eit framandt språk berre via skriftspråket". Talemålet som har utvikla seg, er heller ikkje ein skriftspråknær varietet, så ein må sjå på kva for norske påverknadskjelder som fanst i utviklinga av eit norsk talemål.

Så seint som på 1800-talet var den norske busetjinga i fjordane og dalområda av Nord-Troms svært sparsam, men det er dokumentert at det fanst ein liten tilflytta norsk folkesetnad som ein kan klassifisere i to evt. tre grupper: Eit norsk handelsborgarskap og embetsmenn og ein norsk allmuge. Det er mange vitnemål om at desse norske nytta

⁷ Lydbandintervju v/Storfjord kulturkontor, november 1978.

samisk og/eller kvensk i den daglege kommunikasjonen, men norsk hørtest også, jf. at presten Gotaas i 1811 laga ei lita ordsamling frå den norske "Mund-arten" i Lyngen (Kolsrud 1957). Ein viktig kanal for å få kjennskap til norsk språkbruk utafor området, må ein gå ut frå at sesongfiskeriet representerte. Mannfolka frå regionen har gjennom tida deltatt i lofotfisket og finnmarksfisket saman med menn frå resten av Nord-Noreg, og her har dei komme i kontakt med norsktalande som ikkje kunne samisk eller kvensk. Det er også mange vitnemål om at det var mannfolka som var mest kyndige i norsk, mens kvinnfolk og heimeverande ungar ofte ikkje kunne norsk. Dette mønstret endra seg nokså brått då kvinnene i familiene bestemte seg for å gå over til å snakke norsk til ungane sine trass i at dei sjølve ikkje meistra norsk godt. Dette blei eit allment mønster i mange familiar i tida etter 1900 (sjå t.d. Aikio og Lindgren 1982:124 f.).

Kva for type norsk er det vi har i denne første fasen? Eit viktig kjenneteikn er at det er ein språkbruk med mykje variasjon som ikkje er stilistisk ladda. Ein må gå ut frå at på dette stadiet er den språklege norma uklår, eller diffus for å uttrykke seg i tråd med Le Page.

7 Kva normoppfatningar finn ein blant språkbrukarane?

7.1 Oppfatningar om normer innafor regionen

I arbeidet mitt med å lage eit fonemoversyn over dialektane på Skibotn og i Kvenangsbotn (Pedersen 1988) var mitt inntrykk at informantane som eg spurde direkte ut om uttalen av ord, både tospråklege og einspråklege, hadde ei klar oppfatning av norma for uttalen av ord og likeså av det leksikalske tilfanget i dialekten/etnolekten. Oppfatningar om det morfologiske og det syntaktiske systemet inngjekk ikkje i undersøkinga. Dette inntrykket harmonerer med det t.d. Le Page (1980) rapporterer om frå Belize, som er eit franskbasert kreolspråksamfunn i Mellom-Amerika.

Bull (1991a:26) fortel om korleis folk i bygda Furufleten i Lyngen kommune oppfattar det norske språket som blir brukt. Folk er samde om at det finst berre ein norsk dialekt her, men at nokre i bygda snakkar "breiare" enn andre, og at det er ein skilnad i språkbruken mellom dei som bur på nordsida og sørsida av elva som deler bygda i

to. Tove Bull seier at ho ikkje har klart å få folk til å konkretisere kva desse skilnadene går ut på, informantane blir svarlause når ho spør dei, men ho trur at det kan vere nyanseskilnader i prosodi og kanskje i fonologi som dei legg vekt på. Vidare seier ho: "Derimot har eg aldri røynt at nokon nemner noko om at dei eldste i bygda snakkar annleis enn dei yngre. Det er påfallande, for frå mi side sett er det markante generasjonsskilnader i fonologi, morfologi og syntaks, men kanskje mindre i prosodi". Skilnadene mellom generasjonane går ut på at dei eldste har mykje større innslag av samiske substratfenomen i målet, for å nytte Bulls terminologi. Skilnadene mellom den eldste og den yngste generasjonen er markerte, men språkbrukarane vektlegg ikkje desse skilnadene, og

[f]or meg har det iallfall blitt eit stadig større paradoks at det i folks medvett kan oppstå oppfatningar om regulære dialektskilnader på eit grunnlag som ein utabygds lingvist knapt er i stand til å gje ans på, mens bygdefolket ikkje synes å vere lydhøre for store og målbare skilnader.

Bull trur at dette kan ha samband med at språkbrukarane ikkje reknar språkbruken til dei eldste som nokon eigen språkleg varietet. Språkbruken deira er rett og slett "feil" eller "galen" norsk, og slik bruker også dei eldste å omtale det norske språket som dei sjølve snakkar. Og kanskje legg språkbrukarane meir vekt på geografiske skilnader i språket enn andre skilnader mellom gruppene.

7.2 Oppfatningar om normer utafor regionen

Då eg samla inn materiale mitt, var eg ikkje primært interessert i å undersøke norm-oppfatningar om språkbruken, så opplysningane om dette er tilfeldige. Dei fleste intervju handlar om stadnamn og slike forhold som det er relevant å snakke om når ein dokumenterer denne typen materiale, men i arbeidet med fonemanalysen av talemålet i bygdene Skibotn og Kvenangsbotn, var altså hovudinntrykket at språkbrukarane var svært medvitne om kva for uttale som dei oppfatta som den gjengse lokale uttalen av ord, og dei var også merksame på at uttalen kunne variere. Under fonematiseringsarbeidet prøvde eg å finne ut om /ç/-lyden kunne

finnast i innlyd. Denne lyden har som kjent ikkje så mange moglege førekomstar i innlyd utafør dei vestlandske dialektane, men lyden finst i vanlege nordnorske former som *ikkje* og *mykje*. I Nord-Troms nytter ein forma *ikke* av nektingsadverbet, og blant eldre kunne kvantoren *mykje* ha forma *mykke*, men blant yngre *mye*. Men eg tenkte at eg nok ville få eitt belegg på lyden i ordet *bikkje* f. Sidan eg ikkje hadde observert ordet i nokon av dei mange timane med intervju som eg hadde, måtte eg spørje spesifikt om uttalen av dette ordet. Svaret eg fekk var "/næi, vi 'sæi 'ike de, de e 'son der 'fi:nt, vi sæi 'hu:hup/". Eit liknande synspunkt fekk eg på eit anna spørsmål om uttaleformer av ord: /'næi, de 'e: son der 'fi:nt, son der 'senja/. Talemålet på Senja blir i allfall utafør nordtromsregionen, oppfatta som ein såkalla skikkeleg saftig og brei dialekt, for å uttrykke seg i folkelege termar. – Men altså, her får vi utsegner som kanskje kan tolkast som om at utafør regionen, i den delen der ein finn talemål utan språkkontaktfenomen, der finn ein "fin" språkbruk.

8 Kva forklaringar skal vi søke etter?

Hilde Sollid argumenterer for at språkutviklinga i norsk etter språkskiftet, eller i språkskifteprosessen, må kunne gjerast greie for i lys av teoriar frå kreolspråkforskinga og andrespråksinnlæring. Språkbruken under og etter språkskiftet kan delast inn i ulike fasar, og i den første fasen eller dannelsingsfasen, er ikkje språkbrukarane i stand til å kontrollere språkproduksjonen fullt ut (Sollid 2003:57). Om dette er tilfelle, forklarar det korfor dei tospråklege ikkje er i stand til å legge nokon stilistisk variasjon inn i måten dei bruker språket på, i alle fall språkbruken på eit morfologisk og syntaktisk nivå. Bull, Junntila og Pedersen (1986) konfronterte tre informantar, ein eldre mann, ein middelaldrande mann og ei jente på om lag ti år med nokre autentiske døme på slikt som kan kallast avvikande genusmarkering, og det var stort sett berre den yngste som ville korrigere på språket i eksempla som blei vist ho. Dette kan kanskje takast til inntekt for at språkbrukarane i dannelsingsfasen er blinde for morfologisk og syntaktisk variasjon i språket, men truleg er dei meir medvitne om den fonologiske norma i språket. Sollid (2003) som undersøker om ulike syntaktiske konstruksjonar i norsk kan relaterast

til at språkbruken i området har gjennomgått eit språkskifte frå kvensk til norsk, finn at det er dei eldste informantane som helst aksepterer dei undersøkte konstruksjonane.

Men når vi så kjem til det Sollid kallar stabiliseringsfasen i språkbruken etter språkskiftet, blir det mindre variasjon, og normoppfatninga blir klårare. I denne fasen skulle ein kunne vente å finne stilistisk variasjon i den nye norske språkbruken som utgjør etnolekten og også kodeveksling til ein annan norsk varietet om det skulle vere ein ønskeleg strategi blant språkbrukarane. Kanskje finst slik språkbruk, men dette er det ikkje rapportert om i studiane som til no ligg føre.⁸ Korfor finn ein kodeveksling i dansk og svensk multietnolekt, men ikkje i nordnorske etnolektar? Svaret her må vel ligge i at språkbrukarane inngår i språksamfunn som på mange måtar er ulike. Dei danske og dei svenske ungdommane er grupperingar i storbyar, og den særeigne språkbruken fungerer som uttrykk som kan skape samhold innafor gruppa og avgrense dei frå andre utafor gruppa, altså ha ein identitetsskapande funksjon. Språkbrukarane i Nord-Noreg, t.d. Nord-Troms, er medlemmar av eit område som på ulike vis (geografisk, kulturelt, historisk, administrativt og språkleg) har status som ein region, og språkbruken deira signaliserer straks kva for geografisk bakgrunn dei har. Korfor vel dei så ikkje å endre meir på språkbruken sin, jamvel kodeveksle i retning av ein annan norsk varietet?

Tove Bull (Bull 1991 o.fl. arbeid) har argumentert for at det ho kallar samiske substratfenomen i norsk på Furuflaten, langt på veg er ute av språket til dei yngste av dei ho har intervjuet. Av slikt som heng att, er visse fonologiske og prosodiske drag, t.d. trykkfordeling og intonasjon (tonemkontrast manglar). Bull (1991:34) hevdar at det er vanskeleg å tenke seg at den sterke graden av resistens i fonologi og særlig prosodi er uttrykk for manglande evne til å tilpasse seg storsamfunnet og majoritetsspråket, og at det må vere andre grunnar til at akkommodasjonen til norsk har vore selektiv og gradvis. Med

8 Ei venninne av meg med ektemake frå Porsanger med fleirspråklege foreldre meiner at mannen hennes bruker språket annleis heime hos foreldra enn når han er i "typisk norske miljø", og det kan sjølvstøtt vere metodiske årsaker som ligg til grunn for at stilistisk variasjon i fleirspråklege miljø i Nord-Noreg ikkje er observert.

referanse til Apel og Muysken (1987:132) og deira funn, argumenterer Bull med at den spesielle prosodien er ein strategi for å skape ein eigen etnolekt, ei identitetshandling som fungerer som ein slags kompensasjon for språket som har gått tapt. Her trur eg vi treng meir forskning for å kunne forstå strategiane til språkbrukarane betre, t.d. undersøkingar om haldningar og identitetsoppfatning blant språkbrukarane.

Men tilbake til spørsmålet om korfor dei nordnorske etnolektbrukarane som representerer det ein kan kalle ein stabiliseringsfase i språkbruken ikkje nyttar strategien kodeveksling? Forklaringa kan kanskje vere å finne i det allmenne mønstret som gjeld for bruken av dialekt i Noreg. Mæhlum (1987) har argumentert for at det typisk norske variasjonsmønstret mellom dialekt- og standardformer⁹ er ein relativ variasjon eller overgang i bruken av former mellom dialekt og standard, ikkje det typiske bruksmønstret som vi kjenner frå mange andre samfunn med ei distinkt kodeveksling mellom enten lokal dialekt eller offisiell standard. I Danmark og Sverige utgjør riksspråka fokuserte normer som standardspråk, men ein tilsvarande standard har vi som kjent ikkje i Noreg, og slett ikkje i det norske språksamfunnet slik det var for dei eldste språkbrukarane som vi har intervjuet. Dei faste normene som gjeld for dansk og svensk riksspråk, kan kanskje også forklare at dei multietnolekttalande ungdommane, eller i alle fall dei som meistrar dansk og svensk best, ikkje ser ut til å gjennomgå ein språkdanningsprosess som kan omtalast som ein dannelsesfase med ein påfølgjande stabiliseringsfase.

9 Kva er situasjonen i dag?

Korleis oppfattar ein språkbrukar av i dag frå t.d. Nord-Troms normene i det norske språksamfunnet? Dette har eg ikkje undersøkt, og kan ikkje svare på det, og svaret vil sjølvsagt avhenge av fleire faktorar knytt til det enkelte individet og individet si rolle i samfunnet. Eg vil berre avslutte med å nemne språksituasjonen for

⁹ Som kjent har vi ikkje i Noreg nokon offisiell vedteken offentleg standard. I den grad ein standard rår, er det på eit mentalt plan i medvitet til folk om ei slik norm i språksamfunnet.

ein person frå Nord-Troms som er fødd på midten av 1960-talet, og er andre generasjon av språkbrukarar frå området som ikkje har fått lære samisk eller kvensk. Denne personen har skaffa seg ein akademisk yrkeskarriere, og har skrive ei doktoravhandling. På grunn av at han kjenner seg usikker på kva som er rett språkbruk etter norma for bokmål, har han bede meg om å lese korrektur på avhandlinga. I den 208 siders lange avhandlinga har eg identifisert 54 setningar og endå fleire konstruksjonar som viser språklege normavvik av det slaget som Kotsinas har omtala som forenklande trekk. Så melder spørsmålet seg – er det råd å kodeveksle når ein ikkje er sikker på kva som er gjeldande norm?

Litteratur

- Aikio, Marjut og Anna-Riitta Lindgren 1982: Den finske minoriteten i Nord-Noreg. Bull, Tove og Jetne, Kjellaug: *Nordnorsk. Språkav og språkforhold i Nord-Noreg*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bull, Tove 1990: The Influence of Multilingualism on a Northern Norwegian Dialect. Halliday, M.A.K., Gibbons, John - og Nicholas, Howard (eds.): *Learning, keeping, and using language*. Selected papers from the Eight World Congress of Applied Linguistics, Sydney, 16–21 August 1987. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co, 51–61.
- Bull, Tove 1991a: Språklig identitet i ei nordnorsk fjordsamebygd. *Danske folkemål* 33. København: Institutt for dialektforskning, 23–35.
- Bull, Tove 1991b: The birth of a phonological rule: Postalveolarization in a language contact area in Northern Norway. *Papers from the Twelfth Scandinavian Conference of Linguistics, Reykjavík*, June 14-16, 1990. Reykjavík 1991, Linguistic Institute, University of Iceland, 26–37.
- Bull, Tove 1992: A contact feature in the phonology of a northern Norwegian dialect. Jahr, Ernst Håkon (ed.): *Language Contact*. Theoretical and Empirical Studies. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 17–36.
- Bull, Tove 1993: Språkskifte hos kvinner og menn i ei nordnorsk fjordsamebygd. Bjørhovde, Gerd, des Bouvrie, Synnøve og Steinfeld, Torill (red.): *Gå mot vinden*. Festskrift til Åse Hiort Lervik på 60-årsdagen 2. juli 1993. Oslo.

- Bull, Tove 1994: Språkskifte og språkbevaring blant norske kystsamar. Kotsinas, Ulla-Britt og Helgander, John (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkföreändring i Norden*. Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. MINS 40, 129–139.
- Bull, Tove 1995: Language contact leading to language change: The case of Northern Norway, Fisiak, Jacek (ed.): *Linguistic Change under Contact Conditions*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 15-34.
- Bull, Tove, Junntila, Jorid Hjulstad og Pedersen, Aud-Kirsti 1986: Nominalfrasen i skibotnålet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/2, 60–71.
- Hoel, Thomas [1984]: Orientering om prosjektet "Språkforhold blant samer i Troms". Upublisert manuskript.
- Junntila, Jorid Hjulstad 1988: *Språkval og språkbruk på Skibotn. Kven blir forstått av kven?* Hovedoppgåve i nordisk språk. Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- Nilsen, Hilde 1996: *Koffer døem sir det? Spørresetninger med finitt verbal på tredjeplass i nordreisadialekten*. Hovedoppgåve i nordisk språk, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- Kolsrud, Sigurd 1957: *Norske ordsamlingar 1810–1812 til videnskabernes selskabs danske ordbog*. Oslo.
- Kotsinas, Ulla-Britt 1985: Innvandrarsvenska och språkförändringar. Allén, Sture o.fl.: *Svenskans beskrivning* 15. Göteborg: Göteborgs universitet, 276–290.
- Kotsinas, Ulla-Britt 1988: Rinkebysvenska – en dialekt? Linell, Per, Adelswärd, Viveka, Nilsson, Torbjörn & Petterson, Per A. (utg.): *Svenskans beskrivning* 16, SIC 21a. Linköping: Universitetet i Linköping, 264–278.
- Kotsinas, Ulla-Britt 1994: *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kulbrandstad, Lars Anders 2003: Etnolekter - hva er det? *Norsklæreren* 3, Bergen: LNU, 5–13.
- Le Page, Robert B. 1980: 'Projection, Focussing, Diffusion', or steps towards a sociolinguistic theory of language, illustrated from the Sociolinguistic Survey of Multilingual Communities. *York Papers in Linguistics* 9, 9–31.
- Mæhlum, Brit 1987: Kodeveksling i Hemnesberget – myte eller virkelighet? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1, 29–43.
- Nesheim, Asbjørn 1952: Samisk og norsk i Lyngen. *Sameliv. Samisk Selskaps Årbok 1951–1952. Sámi ællin. Sámi Særvi jakkigir'ji 1951–1952*. Oslo, 132–129.

- Nordenstam, Kerstin 2003: Något om kickers och deras språkbruk. Ekberg, Lena og Gisela Håkansson (red.): *Nordand 6, Sjätte konferensen om Nordens språk som andraspråk*. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, 226–237.
- Pedersen, Aud-Kirsti 1986: Ei skisse over arbeidet med å klassifisere det norske stadnamnmaterialet i Skibotn og indre Kvenangen. *Nordlyd* 12, Tromsø university working papers on language & linguistics, s. 154–177. Institutt for språk og litteratur. Universitetet i Tromsø.
- Pedersen, Aud-Kirsti 1988: *Stadnamnlån*. Fonologi og ortografi i lydlig lånte stadnamn med eit oversyn over fonologien i norsk på Skibotn og i Kvenangsbøtn. Hovudfagsoppgåve i språk. Institutt for språk og litteratur. Universitetet i Tromsø. Kap. 2 og 5.
- Pedersen, Aud-Kirsti 1994: "Restar av samisk i kaldfjordmålet", Holmen, Tone (red.): *Kvinneforskermaraton*, Tromsø: Universitetet i Tromsø, 115–128.
- Pedersen, Aud-Kirsti 1996a: Kronologi i namneparmateriale i lys av samiske og norske stadnamn i Kaldfjorden på Kvaløya. *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19.–23. juni 1994. Normarapporter 60*. Uppsala: Norma-förlaget, 235–270.
- Pedersen, Aud-Kirsti 1996b: Stadnamnlån, språkbruk og befolkningsmansetjing i Kvenangsbøtn og Skibotn. Schmidt, Tom (red.): *Norsk stadnamnarkiv 75 år, 1921 - 1996*. Avdeling for namnegransking. Årsmelding 1995. Oslo, 95–112.
- Pedersen, Aud-Kirsti 2000: "Norsk talemål i eit språkkontaktområde – målføreprøve frå Skibotn". *Talatrusten*. Skrifter frå Målførearkivet, 20–36.
- Quist, Pia 2000: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer. *Danske talesprog* 1. København: Institut for Dansk Dialektforskning, 143–211.
- Quist, Pia 2005: *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. Ph.d.-afhandling. Nordisk Forskningsinstitut, Afd. for dialektforskning. Københavns Universitet.
- Sollid, Hilde 2003: *Dialektsyntaks i Nordreisa: Språkdannelse og stabilisering i møtet mellom kvensk og norsk*. Avhandling til dr.art.-graden. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Aasheim, Stine 1995: *"Kebab-norsk" Framandspråkleg påverknad på ungdomsspråket i Oslo*. Hovedoppgave i nordisk språk, Universitetet i Oslo.

Aasheim, Stine 1997: "Kebab-norsk" – fremmedspråklig påvirkning på ungdomsspråket i Oslo. Kotsinas og Ulla-Brit o.fl. (red.): *Ungdomsspråk i Norden. Föredrag från et forskarsymposium*. MINS 43. Stockholm: Inst. för nordiska språk, 235–242.

Andre kjelder

Lydbandintervju november 1978 med Marius Grape, Skibotn. Intervju og utskrift v/Storfjord kulturkontor, Storfjord kommune.

Dialektar – eit lurespørsmål?

Ein diskusjon om omgrepa dialekt og mállýska

Av Kari Gjerdevik

1 Innleiing

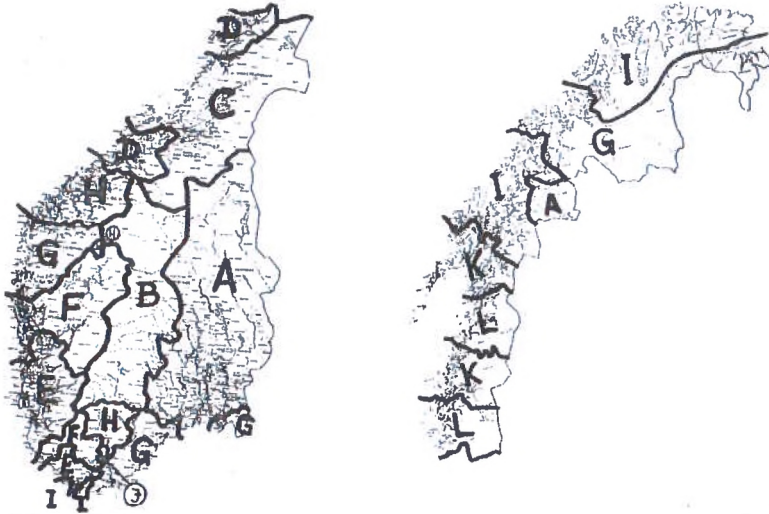
Det er svært ulike oppfatningar i ulike land om kva omgrepet 'dialekt' inneheld. Det kan avspegle ulike funksjonar eit slikt omgrep har, og ein bør ein difor sjå nærare på dialektomgrepet og kva det betyr både for språkforskarar og andre. Denne artikkelen gir eit lite innblikk i kva nordmenn og islendingar legg i omgrepa 'dialekt' og 'standardtalemål'¹.

Dialektsituasjonane i Noreg og på Island er svært ulike. Det var difor interessant for meg å sjå om informantane frå dei to landa òg gav forskjellige definisjonar på omgrepa dialekt/mállýska, eller om likskapane var større enn forskjellane. I Noreg er me vel samde om at me har mykje talemålsvariasjon, spesielt når me samanliknar med Island, og ordet 'dialekt' er mykje brukt i daglegtale og i språkvitskapen. På Island er det derimot ikkje semje om det finst dialektar eller ikkje.

¹ Artikkelen baserer seg på masteravhandlinga mi: *"Det er ikkje det at eg ikkje er stolt"*. Ein studie av kva oppfatningar nordmenn og islendingar har om dialekt/mállýska. Masteravhandling i nordisk. Bergen: Universitetet i Bergen. 2005. Takk til Helge Sandøy og Cathrine Bleikli for hjelp med gjennomlesing og tips.

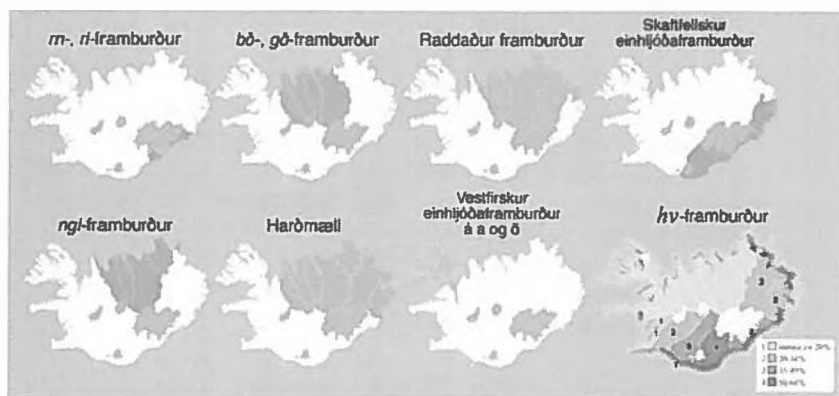
1.1 Variasjonsoversikt

I Noreg deler me gjerne opp talemålet etter desse kriteria: *spor av jamvekt, apokope, reduksjon til -e i endestavingsvokalismen og delt eller udelt femininbøying* (Sandøy 1987 og 1996). Alle desse kriteria er morfologiske. Dette resulterer i ei grovinndeling som kan illustrerast slik:

Illustrasjon 1: Inndeling med delt/udelt femininum på alle områda. A: Jamvektsmål utan både apokope og delt femininum. B: Jamvektsmål utan apokope og med delt femininum. C: Jamvektsmål med apokope og utan delt femininum. D: Jamvektsmål med apokope og delt femininum. E: A-mål utan delt femininum. F: A-mål med delt femininum. G: E-mål utan delt femininum. H: E-mål med delt femininum. I: E/a-mål utan delt femininum. J: E/a-mål med delt femininum. K: Ikkje-jamvektsmål med apokope og utan delt femininum. L: Ikkje-jamvektsmål med apokope og delt femininum. (Sandøy 1987)

Desse områda kan igjen delast opp, heilt ned til bygdenivå. På Island er det helst fonologiske trekk som skil 'mállýskur'. Ein viss uttale dominerer gjerne i eit visst område, men det er ikkje alle i kvart område som brukar den aktuelle uttalen, og statistikk vert difor ofte nytta for å visa utbreiinga av uttaletrekka (Sandøy 1977).

Illustrasjon 2: Område der særskilte trekk er mest utbreidd (basert på Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 2001).

1.2 Kva er dialekt?

Dialektdefinisjonar er kulturavhengige, og det at definisjonane er ulike i ulike land, botnar i kulturforskjellar. Det kan vera vanskeleg å skilja dialektomgrepet frå det meir allmenne varietetomgrepet. Omgrepet 'varietet' kan definerast som eit "heilt språkssystem som skil seg frå andre språkssystem" (Røyneland 2003:14) og som eit sett av samhörjande variantar (Sandøy 1996:99), og det kan difor nyttast om både 'dialekt' og 'språk'. Richard A. Hudson (1996:22) argumenterer for at ein varietet som opplagt, avgrensbar sanning, og dermed òg 'dialekt' og 'språk', ikkje finst. Desse omgrepa er derimot nyttige for talemålsforskinga fordi dei finst som einingar i fantasien vår. Folk identifiserer omgrepa og plasserer seg sjølve i forhold til dei, som Hudson sjølv seier. Men korleis definerer me så 'dialekt'?

Eric Papazian (1998:99) peikar på ein motsetnad mellom nordisk og engelsk definisjonstradisjon. Den tradisjonelle nordiske definisjonen er "trong" og ser på dialekt som ein geografisk avgrensa variant av eit nasjonalspråk. Den engelske definisjonen er "nyare" og "opnare" og inkluderer alle slags variantar av eit språk, som til dømes sosiale og

etniske i tillegg til geografiske. Tone Skramstad (1999) vil opna opp dialektdefinisjonen i Noreg òg:

Slik jeg ser det, blir det kanskje riktig også i Norge å ta i bruk en "ny" dialektdefinisjon. Jeg mener det ligger et normativt syn som kolliderer med deskriptiv vitenskap bak en inndeling av dialekt og talemål [Fotnote: *Talemål* er samtidig et samlebegrep for muntlig språk.] som to atskilte størrelser. Velger vi å beholde den tradisjonelle nordiske dialektdefinisjonen, mener jeg vi i stor grad opprettholder synet på *dialekt* som en statisk størrelse, slik at for eksempel *hadelandsdialekten* kun rommer et bestemt repertoar av for eksempel lingvistiske, fonologiske og morfologiske størrelser. (Skramstad 1999:37)

Vidare vel Skramstad å definera 'dialekt' på denne måten:

Når jeg definerer *dialekt* i denne avhandlingen, velger jeg å se på *dialekt* og *talemål* som likestilte, og bryter dermed med hva Venås (1991a) betegner som vanlig i nordisk forskningstradisjon. Jeg velger å bruke begrepene *dialekt*, *varietet* og *talemål* som synonymer. Med en slik alternativ og utvidet (Nesse 1999a) definisjonsbruk snakker alle mennesker dialekt. (Skramstad 1999:37).

Skramstad nemner òg danske og svenske forskarar og kva dei seier om det danske og svenske forholdet mellom dialekt og standardspråk: Kjeld Kristensen (1977) meiner at det i dansk finst ein skala med dialekt i eine enden og standard i den andre, med seks "mellomtrinn" der grensene er tilfeldige. Karl-Hampus Dahlstedt (etter Venås 1997) deler det svenske språket inn i fire lag: genuin dialekt/bygdespråk, utjamna dialekt, regionalt riksspråk og nøytralt riksspråk. Inndelinga opnar for omgrepet 'regionalspråk', som vart innført i dansk språkforskning av Inger Ejskjær (Skramstad 1999:42). Denne artikkelen kjem ikkje til å gå vidare på diskusjonen om det finst regionalspråk/-dialektar i Noreg.

Ein annan måte å dela inn dialektdefinisjonar på, er den som Unn Røyneland (2003) refererer:

Lingvistisk definisjon: Ein dialekt er ein geografisk, sosial eller etnisk varietet som i seg sjølv utgjer eit komplett språksystem. (Røyneland 2003:22).

Sosiologisk definisjon: Ein dialekt er ein varietet som kunne ha fungert som eit språk, men som ikkje er formelt standardisert. Ein dialekt er dermed avhengig av ein standard. I dei fleste moderne samfunn har dialekt etter denne definisjonen ein avgrensa funksjon som nærsspråk, dvs. språk til bruk innafor private domene eller i uformelle situasjonar. (Røyneland 2003:23).

Psykologisk definisjon: Ein dialekt er den talemålsvarieteten ein person lærer først, uavhengig av kva for samfunnsmessig status eller funksjon denne varieteten elles måtte ha. Ein talemålsvarietet som ligg nær opp til skriftspråket, til dømes bokmål/nynorsk, vil såleis også kunne kallast for ein dialekt hos dei som har vakse opp med han, men standard for dei som lærer han i vaksen alder. (Røyneland 2003:23).

På Island er det helst uttalen som skil talemålsvarietetar frå kvarandre, men Höskuldur Þráinsson og Krístján Árnason (2001) set fram ein vidare definisjon av 'mállýska'. Den inkluderer både geografiske og sosiale aspekt og presiserer i tillegg at språket på Island varierer på både lyd-, ord-, bøyings- og setningsnivå:

[...] málvenja sem er bundin ákveðnum landshluta eða ákveðnum hópi (stétt) fólks. Þessar málvenjur geta í raun varðað alla þætti málkunnáttunnar og málkerfisins, svo sem þessa:

- a. máhljóðin og framburð þeirra
- b. orðaforða og merkingu orðanna
- c. beygingu orða
- d. setningagerð

Mállýskumunur er til í öllum tungumálum. Sums staðar er hann einkum landshlutabundinn, annars staðar ekki síður tengdur ólíkum stéttum eða þjóðfélagshópum. Þegar talað er um íslenskar mállýskur er oftast átt við staðbundnar framburðarmállýskur, enda hafa þær verið rannsakaðar nokkuð ítarlega. Á Íslandi má þó finna mállýskumun sem varðar alla þá þætti sem

taldir eru í a–d hér á undan². (Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 2001).

Standard

I Noreg finst det ikkje eit allment godkjent standardtalemål, men berre ei rettleiing, som ingen er plikta til å bruka (Norsk språkråd. Årsmelding 2001, vedlegg 4). På Island finst det inga vedteken talemålsnorm. Ei drøfting av standardomgrepet er likevel nødvendig fordi dialektomgrepet ofte viser til standard-omgrepet. Me såg til dømes at den sosiologiske og den psykologiske definisjonen eg viste til over, inkluderer standardomgrepet.

Nancy A. Niedzielski & Dennis Preston (2003:41) seier at folk ser på andre som brukarar eller ikkje-brukarar av ein idealisert standard. Sandøy (1996:11) meiner òg at folk (nordmenn) flest definerer 'dialekt' ut frå standard, at dei måler dialekt som avvik samanlikna med noko som vert oppfatta som "normalt" eller "standard". Sjølv meiner Sandøy (2003) at "standardtalemåla", eller "riksmålet", har lyd- og intonasjonsforskjellar som har "grunnlag i lokale språksamfunn" (Sandøy 2003:238f). Sidan desse talemåla "blir lært som morsmål, kan ein språkvitskapleg sett rekne desse varietetane som dialektar (eller geolektar)." (S.s.). Han meiner at historisk bakgrunn ikkje bør forstyrre den språkvitskaplege kategoriseringa, og at den må ta utgangspunkt i samtida. Sandøy skil òg mellom skildring av språk og skildring av ideologiske oppfatningar, og han meiner at bruken av termane 'standard' og 'bokmål' på ulike dialektar refererer til òi ideologisk oppfatning med språkpolitisk

² Omsetjing: språkvane som er bunden til ein bestemt landsdel eller ei bestemt gruppe (klasse) av folk. Desse språkvaneane kan faktisk gjelda alle delar av språkkunnskapen og språksystemet, slik som desse: a. språklydane og uttalen av dei, b. ordtilfang og tydinga av orda, c. ordbøying, d. setningskonstruksjon. Dialektskilnad finst i alle språk. Somme stader er han særleg landsdelsbunden, andre stader er han meir knytt til ulike klassar eller samfunnsgrupper. Når det er snakk om islandske dialektar, er det oftast meint stadbundne uttaledialektar, og dei har det òg vore forska utførleg på. På Island kan ein likevel finna dialektskilnad som gjeld alle punkta i a–d ovanfor.

innhald, som aksepterer synet på visse dialektar som overordna og overregionale trass i at dei har lokale særdrag.

Unn Røynealand (2003:25) meiner at det finst to talemålsstandardar i Noreg, ei talt form av bokmål og ei talt form av nynorsk, som er mykje brukte i media. Ho seier at bokmålsstandarden har hatt mest gjennomslag, og at det helst er talemålet i og rundt Oslo som vert assosiert med standardtalemål. Ho deler bokmålsstandarden opp i ein *konservativ* og ein *radikal* standard. Den konservative "ligg nær den tradisjonelle 'Oslo-vest-dialekten' og vert assosiert med høg sosial klasse og sosio-kulturell og økonomisk prestisje" (Røynealand 2003:25), og den radikale er "meir variert, folkeleg og gjerne austkantprega oslomål som gir assosiasjonar i retning av urbanitet og modernitet." (S.s).

Halldór Halldórsson (1971) poengterer at det ikkje er nødvendig med eit standardmål på Island, fordi alle forstår kvarandre. Han viser til to andre grunnar for standardisering på Island: forsøket på å stri mot endringar i det islandske språket, og strevet etter å gjera språket vakrare. Björn Guðfinnsson prøvde likevel å laga ei liste over standardiseringsforslag, og han oppmoda om bruk av "korrekt uttale", hv-uttale og hard uttale³, men det vart aldri laga ein offisiell standard. Det har derimot vore ein sterk tendens til utjamning eller standardisering (Krstján Árnason 2003:203), og visse språktrekk, som *flámæli*⁴, har vore sterkt stigmatiserte. Riksringkastinga på Island (Ríkisútvarpið) har sidan byrjinga stått for strenge, interne språkreglar (Heimir Pálsson 2003). Heimir Pálsson (2003) legg fram

³ *Hv-uttale* vil seia [x], [xv] eller [xʷ] i staden for [k^hv] i ord med skrivemåten *hv*, *hard uttale* betyr at ein bruker postaspirasjon, til dømes [t^h] i staden for [t] i <gata> (Ari Páll Kristinsson 1988:66–67).

⁴ *Flámæli* er ei lågning av mellomhøge vokalar slik at /i/ [i] og /u/ [y], vert uttalte likt med /e/ [e] og /ö/ [ö] (Krstján Árnason 2003:206).

tanken om at radioen har laga eit nytt språkleg register som ligg ein stad mellom forseggjort⁵ språkbruk og opplese skriftspråk.

Første delen av mastergradsprosjektet mitt sette seg føre å svara på korleis "lekpersonar" definerer 'dialekt', om dei var samde med dei vitenskaplege definisjonane på dialekt, og om dei meinte at standardtalemål finst i Noreg og på Island. Del to av denne artikkelen gjengir resultatata frå granskinga mi.

2 Resultata frå granskinga

I mastergradsprosjektet mitt intervjuja eg åtte norske og åtte islandske informantar. Dei hadde ikkje høgare utdanning innanfor språkfag, og det var nokså lik fordeling av menn og kvinner. Den første delen av intervjuja handla om dialektomgrepet, og eg har prøvd å dokumentera likskapane og skilnadene på korleis nordmenn og islendingar⁶ oppfattar omgrepet. I avhandlinga stilte eg meg ei rekke konkrete spørsmål, som eg svara på eitt og eitt. Desse spørsmåla og svara er gjengitt nedanfor.

Mildrid Olsen skreiv i 1993 ei hovudoppgåve der ho samanliknar dialektomgrepet i Hordaland i Noreg og i Bayern i Tyskland. Ho brukte òg 16 informantar som ikkje hadde språkfag i fagkrinsen. Alle desse var kvinner. Der ho har stilt eit spørsmål som liknar eitt eg sjølv stilte, vil eg referera til hennar resultat i lag med mine til samanlikning.

- Korleis ordlegg informantane seg om lytteprøvane dei får høyra?

⁵ Eit vanleg språkuttrykk på Island er *vandað mál* eller *að vanda sig*. Dette har eg omsett med *forseggjort språkbruk* og *å gjera seg føre med språket*, som vil seia at ein bevisst prøver å bruka eit "godt" og "tydeleg" språk.

⁶ Sidan granskinga mi hadde eit kvalitativt preg, med berre åtte informantar frå kvart land, kan eg ikkje generalisera resultatata til å gjelda for "alle". Når eg refererer til "nordmennene" og "islendingane", er det dei norske og islandske informantane i granskinga eg viser til.

Dei norske informantane fekk høyra lydopptak av fire ulike personar frå ulike delar av landet, og dei islandske informantane fekk høyra to lydopptak. Deretter vart dei bedne om å forklara om dei høyrde forskjellar på personane, og forklara kva slag forskjellar det var. Alle høyrde forskjell på lytteprøvane, men det var nordmennene som brukte ordet *dialekt* til å forklara kva dei høyrde. Dei peika derimot ikkje på kvifor dette er dialekt, eller kva det er som gjer dette til dialekt. Dei viste heller ikkje særleg til andre trekk ved språkbruken/språkføringa. Islendingane trekte derimot ikkje fram ordet *mállýska*, men såg på særskilte fonologiske språktrekk, lokalisering av personane og språkbruk/språkføring.

Det ser såleis ut til at det er skilnad på korleis nordmennene og islendingane er medvitne om variasjon i språket. Islendingane viser større medvit om fonologiske variablar, som ikkje viser til bestemte geografiske område, medan nordmennene har eit meir geografisk medvit om dialektforskjellar utan å gå inn på konkrete detaljar.

- Klarer dei å plassera lytteprøvane geografisk, og kor nøyaktig gjer dei det i så fall?

Både nordmennene og islendingane plasserte lytteprøvane etter landsdel, men ikkje så mykje meir nøyaktig enn det. Nokre av informantane prøvde seg med meir presis plassering. For nordmennene var det enkelt å finna ut at L4⁷ var bergensar, truleg fordi storparten av dei var vestlendingar sjølve, dei studerte i Bergen, og fordi bergenstalemålet skil seg sterkt ut frå andre vestlandsdialektar (jf. 'Akselberg 2002). Derimot klarte dei ikkje å plassera L1 på Stord. Islendingane kjende att den karakteristiske nordlandske harde uttalen hos L6, og fleire beit seg òg merke i eit tilfelle av vestfjordsk monoftonguttale⁸ framom *-ng*, medan den sørlege blaute uttalen vart mindre kommentert. Dei plasserte altså lytteprøvane med utgangspunkt i L6, og grunnen til at L5 ikkje fekk så mange kommentarar, kan vera at den linne, reykjavikske uttalen

⁷ Dei seks lytteprøvane fekk namna L1 – L6 (Stord, Oslo, Mosjøen, Bergen, Reykjavik og Akureyri).

⁸ Elles i landet er det vanlegast med diftong føre *-ng*, som i til dømes [ˈlaungvɪr].

vert sett på som "vanleg" eller "ikkje-spesiell", og at informantane difor ikkje finn det naturleg å kommentera det språket på same måten som L6 sin uttale. Talemålet i nord vert skilt frå talemålet i sør. Igjen kom det fram at islendingane fokuserte meir på konkrete språkdrag enn det nordmennene gjorde. Gruppene var nokså like ved at dei først og fremst plasserte lytteprøvane i landsdelar, men nordmennene prøvde seg på litt meir presis lokalisering. Nordmennene er altså meir opptekne av geografi enn islendingane.

- Korleis beskriv informantane sitt eige talemål?

Her var det stor skilnad mellom dei to gruppene. Alle nordmennene meinte at dei snakka dialekt, og dei plasserte seg sjølve geografisk. Dei hadde litt problem med å seia kva språktrekk som karakteriserer dialekten deira. Islendingane var meir usikre på kva dei skulle kalla talemålet sitt, og ein del meinte at dei ikkje snakka mállyska. Dei kunne trekka fram særskilde språktrekk, men det var vanskelegare for dei å beskriva talemålet i Reykjavík-området, truleg fordi dei såg på det som minst spesielt.

Mildrid Olsen (1993) sine norske informantar meinte til samanlikning at dei nesten unntaksløst snakka dialekt, òg når samtalepartnaren ikkje gjorde det. Dei meinte at det ikkje forstyrta kommunikasjonen, noko dei tyske informantane meinte at det gjorde. Dei tyske brukte openbart mindre dialekt enn dei norske, og bruken var avhengig av situasjon og samtalepartner. I denne granskinga vart ikkje informantane bedne om å beskriva talemålet sitt.

- Meiner informantane at dialekt finst i Noreg/på Island?

Nordmennene lurte på om dette spørsmålet var alvorleg meint, og gav inntrykk av at eit positivt svar var opplagt. Til dømes svara informanten Håvard dette:

K: [...] meiner du at det finst dialektar i Norge?

H: At det finst dialektar i Norge?

K: Ja.

H: Ja...

- K: Det meiner du?
 H: [...] er det eit lurespørsmål?
 K: [latter] Nei, det er ikkje eit lurespørsmål.
 H: Nei, ok.

Alle var samde om at dialektar finst i Noreg, og fem av dei meinte at alle i Noreg snakkar dialekt. Dette var altså ikkje eit diskusjonstema for dei. For islendingane var dette derimot eit vanskeleg spørsmål. På indirekte spørsmål verka det som at dei godtok at mállyskur finst på Island, men på direkte spørsmål avviste likevel fem av dei det. Fleire av islendingane samanlikna med andre land, som Tyskland og Noreg, og meinte at sidan dei har dialektar, kan ikkje Island ha det, sidan det er færre talemålsskilnader på Island enn i Noreg og Tyskland.

- Korleis definerer informantane omgrepet 'dialekt'?

I oversikta i tabellen under ser me at fem av nordmennene definerte dialektomgrepet *geografisk*, medan to fokuserte på *språktrekk* og éin på *sosiale* aspekt. Av islendingane (utanom ein som ikkje fekk spørsmålet) var det fire som trekte fram *geografi* i definisjonen av mállyska. Éin informant brukte *avvik* frå majoritetsuttale som einaste kriterium, og to såg på *forståingsproblem* mellom varietetar som definisjonskriterium. Mállyskur kunne i utlandet vera innbyrdes vanskelege å forstå, og difor fanst kanskje ikkje mállyskur på Island, meinte dei. Sjølv om dei islandske informantane viste mest til språktrekk då dei snakka om lytteprøvane, kom det geografiske i fokus når dei vart pressa til å definera omgrepet. Det kan vera fordi dei samtidig hevdar at dialektar er noko ein finn i andre land. Dermed var det ikkje så stor forskjell på dei to gruppene då dei fekk direkte spørsmål om å definera.

	Geografisk	Sosialt	Språktrekk	Avvik	Forståing
Nordmenn	5	1	2		
Islendingar	4			1	2

Tabell 1 : Oversikt over kva kriterium informantane brukte til å definera 'dialekt'/'mállyska'

Ut frå desse svara, og frå omgrepsforståinga som kom fram indirekte, har eg prøvd å formulera ein norsk og ein islandsk dialektdefinisjon. Fordi islendingane gav eit ulikt inntrykk på direkte og indirekte spørsmål, har eg fått to "islandske" definisjonar.

Noreg:

'Dialekt' som generelt fenomen er likestilt med talemål/snakking, medan ein dialekt er ei "pakkeløysing" (der det språklege innhaldet ikkje vert spesifisert) som høyrer til på ein bestemt stad, og som ein kan bruka meir eller mindre av. Det som kjem inn når ein snakkar "mindre dialekt", kan vera former frå nabodialektar, andre dialektar og skriftspråk.

Island:

'Mállyskur' er bestemte fonologiske språktrekk som vik av frå ei norm, og som høyrer til i bestemte område. (Ved indirekte spørsmål).

Mállyskur finst ikkje på Island. Dei er geografisk betinga og gjerne så ulike at ein får forståingsproblem. (Ved direkte spørsmål).

Dei norske informantane definerer altså dialekt på begge måtane som Skramstad tek opp, som "snakking" og som statisk storleik. Det såg ut til at dei sette likskapsteikn mellom 'dialekt' og 'geolekt'. Dei brukte først og fremst lingvistiske definisjonskriterium (jf. definisjonane på s. 4), fordi dei ser på ein dialekt som ein geografisk varietet, ikkje som avvik frå eit formelt standardisert talemål. Nokre av dei kom òg inn på psykologiske kriterium ved å referera til språket ein lærer i oppveksten. Sosiologiske kriterium vart ikkje brukte. Ved indirekte spørsmål såg halvparten av islendingane berre på språklege kriterium, utan å nemna geografisk, sosial eller etnisk variasjon. Derimot finn me den sosiologiske måten å definera omgrepet på hos islendingane, der dialektar vik av frå ein standard.

Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason meiner at det finst dialektar i alle språk. Definisjonen deira inkluderer både geografiske og sosiale aspekt og presiserer at språket på Island varierer på både lyd-, ord-, bøyings- og setningsnivå. Dei islandske informantane mine var ikkje heilt samde i dette. Viss dei i det heile opna for at

dialektar finst på Island, så inkluderte dei helst berre fonologiske språktrekk i definisjonen.

Me såg over at Niedzielski & Preston (2003) og Sandøy (1996) (om nordmenn) meinte at folk generelt samanliknar dialekt med ein idealisert standard. Desse utsegnene kan stemma med det nokre av dei islandske informantane meinte, men det ser ikkje ut til å stemma med nordmennene si oppfatning av dialekt. Dei norske dialektane kompletterer i følgje informantane kvarandre, og er likeverdige, medan mållyska vik av frå eit anna omgrep.

Mildrid Olsen (1993) fann på si side at både dei tyske og dei norske informantane hadde problem med å svara på spørsmål om kva dei forstod med omgrepet 'dialekt', men at det var vanskelegast for dei tyske å definera. Kjenneteikn som vart gitt på omgrepet av begge gruppene, var at det var regionsbunde og tradisjonsbunde, og at andre ord og uttrykk vart nytta i ulike dialektar. Dei tyske meinte at dialekt heller var regionalt enn stadbunde. I Noreg var byspråk òg dialekt, medan dialektbruken i tyske byar var begrensa. Dei norske informantane til Olsen meinte at dialekt var det munnlege språket, medan halvparten av dei tyske meinte at det kunne vera både skriftleg og munnleg.

- Finst det noko som er motsett til dialekt, og finst det standardtalemål i dei to landa?

På Island finst det inga vedteken talemålsnorm, og i Noreg finst det berre ei rettleiing, som ingen er plikta til å bruka (Norsk språkråd. Årsmelding 2001, vedlegg 4). Eg ville finna ut om informantane likevel hadde ei oppfatning av om standardtalemål finst i dei to landa.

Alle informantane hadde problem med spørsmålet om "det motsette" og var usikre på kva som var meint med det. 'Standardtalemål' var ikkje ein opplagt term i nokon av gruppene. Islendingane var likevel litt meir opne for at det kan finnast eit

standardtalemål enn det nordmennene var. Tabellen under viser resultatata frå dei to spørsmåla.

Finst det noko som er motsett til dialekt?						
Noreg	<table style="border-collapse: collapse; width: 100%;"> <tr> <td style="padding: 5px;">4 ja 3 nei</td> <td style="padding: 5px;">5 ja 1 kanskje</td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4 kanskje 4 nei</td> <td style="padding: 5px;">5 ja 3 kanskje</td> </tr> </table>	4 ja 3 nei	5 ja 1 kanskje	4 kanskje 4 nei	5 ja 3 kanskje	Island
4 ja 3 nei	5 ja 1 kanskje					
4 kanskje 4 nei	5 ja 3 kanskje					
Finst det eit standardtalemål?						

Tabell 2: Oversikt over svara på spørsmåla om det motsette og standard.

Dei norske informantane er såleis usamde med Unn Røynealand, som meiner at det finst to overregionale standardtalemål i Noreg, eit talt bokmål og eit talt nynorsk (Røynealand 2003:25). Berre éin av informantane nemnde dette, men han meinte at desse berre er opplesne mediespråk som ingen brukar naturleg. Informantane meinte at dei såkalla "standardtalemåla" har lokale særdrag, som gjer at ein kan definera dei òg som dialektar. Islendingane hadde problem med spørsmåla om standard òg, fordi dei var så usikre på om mállyska finst. Det måtte difor vera ein standard dei snakka. I definisjonsforslaga eg sette fram ovanfor såg me at dei islandske informantane gjerne definerte mállyska som avvikande frå ei slags norm.

Me kan igjen samanlikna med avhandlinga til Mildrid Olsen (1993). Dei tyske informantane hennar hadde eit klart svar då dei vart spurde om ein eventuell motsetnad til dialekt; det var høgtysk. Dei norske var meir usikre, men nemnde riksmål, bokmål, nynorsk, knoting og stilisert språk. Alle dei tyske kjente til omgrepet 'standardspråk', medan dei norske ikkje visste eller var usikre.

3 Konklusjon

Kollektivet kan bruka symbolfunksjonen til språket for å skaffa seg eit identitetsuttrykk. Noreg og Island har hatt ulike behov for eit slikt identitetsuttrykk, noko eg meiner gir seg uttrykk i informantane sine ulike oppfatningar om språket. Me er opplærde og påverka ulikt i dei to landa, og det fører til ulikt fokus på språket. To perspektiv, eit diakront og eit synkront, kan brukast for å forklara forskjellane og likskapane eg har funne i oppfatningane til dei to informant-gruppene.

3.1 Diakront perspektiv

Noreg og Island har hatt ulike behov for utvikling, men begge landa har kjempa ein sjølvstendekamp, der språket har spela ei viktig rolle. Særleg på Island var språket ei av drivkreftene i deira lange kamp for sjølvstende (Svavar Sigmundsson 2003). Språkpolitikken i dei to landa har vore ulik fordi behovet har vore ulikt, men det ser ut til at det gamle norrøne språket har stått som eit ideal for begge nasjonane.

Byggedialektane er blitt sett høgt i Noreg fordi dei var nærare det gamle norrøne språket frå før dansketida enn det danske skriftspråket var. "Bondens mål" har vore sett på som det "reine" og "opphavlege", og dialektane har difor stått sterkt. Det norske folket måtte leita etter røtene sine etter dansketida, og fann dei i det norrøne idealet, gjenspegla i dialektane. Nasjonalromantikken utløyste ein konflikt mellom det sosiale og det nasjonale. Bondestanden representerte det nasjonale, noko som var vanskeleg å svelgja for eliten.

På Island har fokuset vore på at språket deira framleis skal vera veldig likt det norrøne, og at særleg skriftspråket deira er teke vare på i tusen år. Her er det altså skriftspråket som representerer det norrøne idealet. Dei to retningane som det norrøne idealet har gitt seg utslag i, har ført til ulike fokus for språkoppfatningar i dei to landa.

Distriktpolitikk og målreising har ein samanheng i Noreg. Regionane har regionale symbol som er viktige for oss, og blant desse er språket. Språket som regionalt symbol, har vore ein del av opprøret mot sentraliseringa. Tradisjonen gjer at nordmenn fokuserer på geografi, kvar folk er frå, og distriktpolitikken har stått sterkare i Noreg enn på Island. "Dialektbølgja" på 1970-talet slo gjennom som eit resultat av samanhengen mellom distriktpolitikken og målreisinga. Regionalitet har etter kvart vorte uttrykk for kamp mot sentralisering, noko som kan vera med å forklara kvifor informantane ikkje meinte det finst eit standardtalemål i Noreg. Dei viste kanskje motstand mot autoritetar.

På Island har det vore meir sentralisering mot hovudstaden enn i Noreg (Svavar Sigmundsson 2003). Likevel er det ikkje hovudstadsmålet som har vorte sett på som mest korrekt og har vorte gitt mest status. Fokuset på skriftspråket som tradisjonsberar frå det norrøne har ført til det som ser ut som eit korrektheitsideal for språket, og landet har ein lang puristisk tradisjon (Svavar Sigmundsson 2003). Islendingane fokuserer gjerne meir på konkrete språktrekk enn på geografiske varietetar, og einskapen i språket vert gjerne trekt fram. Dei islandske informantane var difor veldig usikre på om dialektar finst på Island, fordi språket vert sett på som "Språket" (jf. "The Language" i Niedzielski & Preston 2003). Likevel var ikkje 'standardtalemål' eit opplagt omgrep for dei heller, truleg fordi dei ikkje ser nokon motsetnad mellom standard og dialekt på Island. Språkideala var danna på Island før byen Reykjavík vart til. Og då byen utvikla seg kring 1800, var språket der prega av danske embetsmenn. Men embetsmannsstanden var for liten, og hovudstaden var for liten og ung til at ein kunne få ein liknande sosial konflikt som det ein fekk i Noreg. Både vitskapsfolk og den offisielle språkpolitikken har hatt ein ideologi som seier at uttalen bør ligga nær opptil skriftspråket. Det er den nordlandske harde uttalen, og ikkje den reykjavikske, som vert vurdert til å gjengi skriftspråket best, og som dermed vert idealet. Og kriterium som *tydelegheit* og å snakka *forseggjort* er viktig.

3.2 Synkront perspektiv

Ulikskapane som ein finn i oppfatningane til dei to gruppene, kan ein relatera både til dei ulike variasjonssituasjonane og til at gruppene kjem frå to kulturar. Situasjonen er ulik i dei to landa, som den språkpolitiske historia, og det er difor naturleg at informantane frå dei to gruppene legg merke til ulike trekk i språket, og at dei ikkje fokuserer på det same. Likevel vart utfallet av plasseringa av lytteprøvane ganske likt for begge gruppene. Dei lokaliserte helst til landsdelar, og ikkje så mykje meir nøyaktig. Det vil eg tru skuldast at dei geografiske særtrekka på Island gjerne er spreidde over heile landsdelar, medan nordmennene ikkje har nøyaktig nok språkkunnskap til å lokalisera meir enn til landsdel. I tillegg kom det geografiske kriteriet fram hos islendingane når dei vart spurde direkte om å definera 'dialekt'. Det har truleg samanheng med at dei såg til utlandet der det er større geografisk variasjon enn det er på Island, og at dei ulike særtrekka på Island faktisk har ulik geografisk utbreiing. Islendingane var mykje meir usikre enn nordmennene på om språket har dialektar, sidan variasjonen er så liten, noko som òg vart forklart med tradisjonen om å sjå på det islandske språket som ein heilskap. Det at nordmennene meinte dei snakka dialekt, og at islendingane var så usikre, heng òg saman med dette.

Ein tendens er at nordmenn gjerne framhevar talemålsvariasjonen og gjer den større enn den er, medan islendingar reduserer han og legg vekt på einskapen i språket. Særprega i landa avspeglar motsetningar og maktkonfliktar innanfor kvart land. I Noreg er kampen mellom det nasjonale og det sosiale framleis ein konflikt, sjølv om landet ikkje er inndelt i sosiale klassar. Regionale krefter kjempar for ein identitet, og dette kjenner me att i synet på dialektar som "pakkøløysingar" som høyrer til i bestemte område. Noreg er ikkje eit sterkt elitistisk samfunn, og distrikta og distriktspolitikken er framleis viktig. Dei regionale kreftene tener demokratiseringa av landet. Island har nok ikkje den same opposisjonen mot sentralisering, men er på ingen måte elitistisk for det. Statusspråk på Island er heller ikkje kopla med sosial gruppe og økonomisk makt i

hovudstaden, men med korrektheit i forhold til skriftspråket og det norrøne idealet.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002. Bergen – an international meeting place and a linguistic melting pot. I: *Nordica Bergensia* 26. Bergen: Universitetet i Bergen. Nordisk Institutt. 39–51.
- Ari Páll Kristinsson 1988. *The Pronunciation of Modern Icelandic*. Third Edition. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Gjerdevik, Kari 2005. "Det er ikkje det at eg ikkje er stolt". Ein studie av kva oppfatningar nordmenn og islendingar har om dialekt/mállýska. Masteravhandling i nordisk. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Halldór Halldórsson 1971. Samræming framburðar. I: Halldór Halldórsson, Baldur Jónsson (sá um útgáfuna). *Íslensk málrækt. Erindi og ritgerðir*. Reykjavík: Hlaðbúð. 78–94.
- Heimir Pálsson 2003. Moral och dubbelmoral – tankar om språknormering. I: Omdal, Helge og Rune Røsstad (red.). *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*. Forskningsserien nr. 33. Kristiansand: Høgskolen i Agder. 239–246.
- Hudson, Richard A. 1996. *Sociolinguistics*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 2001. Mállýskur. I: Þórunn Blöndal og Heimir Pálsson (red.). *Alfræði íslenskrar tungu* (cd). Reykjavík: Námsgagnastofnun.
- Kristensen, Kjeld 1977. "Variationen i vestjysk stationsbymål". I: *Dialektstudier* 4. bind, 1. halvbind. København: Akademisk Forlag. 29–109.
- Kristján Árnason 2003. Language Planning and the Structure of Icelandic. I: Kristján Árnason (red.). *Útnorður*. Reykjavík: University of Iceland Press. 199–218.
- Nesse, Agnete 1999. "Hva vil vi med undervisningsdisiplinen 'Norsk Dialektkunnskap'?". I: *Norsk læreren* 1/1999.
- Niedzielski, Nancy A. & Dennis R. Preston 2003: *Folk linguistics*. New York–Berlin: Mouton de Gruyter.
- Norsk språkråd. *Årsmelding 2001*. Oslo: Norsk språkråd.
- Olsen, Mildrid 1993: *Dialekt : zu Begriff und Sprachwirklichkeit in Deutschland und Norwegen : mit empirischer Untersuchung in Bayern und Hordaland*. Hovudoppgave i tysk. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Papazian, Eric 1998: Anmeldelse: "Martin Skjekkeland: *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*". I: *Maal og minne*. 97–107.
- Røyneland, Unn 2003. Språk og dialekt. I: Mæhlum, Brit m.fl. *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. 13–31.
- Sandøy, Helge 1977. Island: Historia ligg gjømt i språket. I: Vikør, Lars S. *Språkpolitikk på fem kontinent*. Oslo: Det Norske Samlaget. 75–98.
- Sandøy, Helge 1987. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, Helge 1996. *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, Helge 2003. Kontakt og spreining. I: Mæhlum, Brit m.fl. *Språkmøte. innføring i sosiolingvistikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. 224–246.
- Skramstad, Tone 1999. Oslocirkumferensen og språklig regionalisering: en metodetriangulert undersøkelse av språk og normer hos ungdommer på Hadeland. Hovedoppgåve i nordisk språk. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Svavar Sigmundsson 2003. Purisme og nation på Island. I: Sandøy, Helge, Randi Brodersen og Endre Brunstad (red.). *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*. Volda: Høgskulen i Volda.
- Venås, Kjell (1997) [1979]. "Riksspråk-regionalmål-målføre". I: Venås, Kjell. *Målvitskap og målrøkt – festskrift på 70-årsdagen 30. november 1997*. Oslo: Novus Forlag. 19–37.
- Venås, Kjell 1991 [1982]. *Mål og miljø. Innføring i sosiolingvistikk eller språksosiologi*. Oslo: Novus forlag.

Distribusjonen til negasjonen i skandinaviske dialekter

Av Christine Bjerkan Østbø

1 Innledning¹

Negasjonen har tradisjonelt blitt regnet som et ordinært setningsadverb av dialektologer i norsk og i de andre skandinaviske språkene. Mye tyder derimot på at negasjonen rent distribusjonsmessig skiller seg fra andre adverb. I denne artikkelen, som hovedsakelig er en litteraturstudie, vil jeg gi en grov oversikt over distribusjonen til negasjonen i det skandinaviske dialektområdet. Jeg vil også utforske noen tanker og ideer om enkelte faktorer som synes å virke inn på distribusjonen.

Standard norsk og svensk kan ha negasjon og adverb på begge sider av et ikke-tematisert subjekt, men bare etter et trykklett pronominalt subjekt. I dansk kommer negasjon og adverb etter alle typer subjekt (Faarlund et al. 1997; Telemann et al. 1999; Holmberg & Platzack underveis). Rekkfølgen *pron.subj-neg.* vil jeg heretter kalle *det allmenne mønsteret*. Når det gjelder objekt, kommer alle setningsadverb før ikke-trykklette objekt i de skandinaviske språkene, mens de må komme etter trykklette pronominalt objekt i norsk og dansk, såkalt *objektledsveksling* ('object shift', heretter forkortet OS). I

1 Til denne artikkelen har jeg fått god hjelp fra Øystein Vangsnes, publikum ved konferansen *Språklig variasjon på mange vis* i Kristiansand 26.-28. mars og deltakerne på *verbflyttingsseminaret* 29. mars ved CASTL, UiT. Mange takk skylder jeg også deltakere på *Stormøte for Network for Scandinavian dialect syntax* i Solf i Österbotten, Finland, 8.-11. juni 2006 hvor deler av innholdet i denne artikkelen ble presentert.

svensk er dette valgfritt (Teleman et al. 1999 bind 4: 95). I denne artikkelen vil jeg først og fremst se på posisjonen til negasjonen i forhold til trykklett pronominalt subjekt (jf. Venås 1971; Faarlund 1977), men også forholdet til trykklett pronominalt objekt vil bli omtalt (jf. Holmberg 1986; Hellan & Platzack 1999).

Datamaterialet i denne studien kommer fra tilgjengelig dialektlitteratur som inneholder relevante data. De fleste dialektområdene i Norge er dekket, men bare enkelte i Sverige, Finland og Danmark.

Det er ikke problemfritt å benytte data ekserpert fra tekster, og spesielt må man være varsom når det man ønsker å studere, gjelder trykkforhold. Man bør også være oppmerksom på at en del av litteraturen er relativt gammel, noe kan være hundre år gammelt, og fenomener som beskrives der, trenger ikke lenger å være gyldige i vår tid. Litteraturstudier er likevel et verdifullt grunnlag og et godt utgangspunkt for videre undersøkelser.

2 Dialektområder

2.1 Svensk

2.1.1 Finlandssvensk – Närpes og Nyland

Finlandssvensk er utbredt på kysten av Österbotten og langs den finske sørkysten et godt stykke øst for Helsingfors. Bergroth (1917) har en generell beskrivelse av særegenheter ('provinsialismer') i finlandssvensk, og blant annet nevner han at finlandssvensk ikke har OS. Her ser jeg nærmere på dialekten i Närpes i søndre del av det finlandssvenske Österbotten (Ivars 1988), og dialekten(e) i Nyland på sørkysten (Lundström 1939). Begge dialektene følger det allmenne mønsteret med subjektet før negasjonen (1a, b). Derimot virker det som at nylandsdialekten har en overvekt av den omvendte rekkefølgen i vilkårssetninger innledet med *om*. Spesielt for disse dialektene er at negasjonen ofte er initial (1d), og setningsnegasjonen kan også høyrekopieres (1d). I tillegg er dobbel negasjon mulig i nylandsk (1e). (a, c, e er fra Lundström 1939: 153, 182, 155. b, d er fra Ivars 1988: 156, 189.)

- (1) a. O när an int for foder, so for an int spillning² (Nyland, Fi.)
 b. Bru:ka ni itt springg åm voå:ran åp i:sfla:tjen å tå i:sin
 rie:kt? (Närpes, Fi.)
 c. It doger on ti nogonting, koen, om it on jer aderton tjogo
 liter (Nyland, Fi.)
 d. Int vorrt vi na sembår vi heldår in (Närpes, Fi.)
 e. Då va it ingin mänsja i hila kjörkan (Nyland, Fi.)

Det allmenne mønsteret brytes i Norra Österbotten, viser et feltarbeid som ble gjennomført i juni 2006 i regi av *Nordic Center of Excellence in Microcomparative Syntax*. Den umarkerte posisjonen for negasjonen er rett etter verbet (2a). Når negasjonen kommer etter subjektet (2b), oppfattes negasjonen å ha ekstra trykk.

- (2) a. I går såg int ja enna (Nedervetil, Fi.)
 b. I går såg ja INT enna (Nedervetil, Fi.)

2.1.2 Noen dialekter i midtre og nordlige Sverige

Av svenske dialekter vil jeg her se på älvdalsmålet i Dalarna (Levander 1909) og dialektene i Norrland (Bucht 1970; Dahlstedt & Ågren 1954). Om andre svenske dialekter kan det nevnes at dialektene i Kalmar (Magnusson 1978) og i Jönköping (Lönnerholm 1972) følger det allmenne mønsteret. Älvdalsmålet synes å følge det allmenne mønsteret (3a), men det går ikke entydig fram i Levander (1909). Derimot hevder Garbacz (2006) eksplisitt at det er slik. Det er på den annen side klart at älvdalsmålet ikke har OS (a, b). Plasseringen til negasjonen i forhold til subjekt i undersetninger er også noe usikker (c-f). Levander (1909) hevder at negasjonen kommer før subjektet i disse, med mindre negasjonen ikke står etter verbalet, og dette hevder Henrik Rosenkvist (p.k.) er tilfelle også i dag. Både Garbacz (2006) og Wiklund (2006) presenterer derimot data som går mot at negasjonen kommer før subjektet, men Garbacz påstår at negasjonen kommer før subjektet når den har trykk. Hva som virkelig er tilfelle, er dermed et åpent spørsmål. Men kan hende er begge mønstre brukelige. Spesielt for älvdalsmålet er initial nekting (g) (Levander 1909) og dobbel negasjon (h) (Garbacz 2006).

² 'spillning': avføring.

Dette er to trekk som vi så også fantes i finlandssvensk. (e, f) viser at dialekten har to ulike negasjoner med forskjellig distribusjon. (a, c, g er fra Levander 1909:123 og b fra s. 121. d, h er fra Garbacz 2006:2f, og e, f er fra Wiklund 2006.)

- (3) a. An sóg int mig (Älvdalen, Sv.)³
 b. Og truæ du int mig (Älvdalen, Sv.)
 c. Om int du komb (Älvdalen, Sv.)
 d. Um INT Alfred edd apt skuogspäningga (Älvdalen, Sv.)
 e. John aunggrar at an int (*it) ar tajdh examen. (Älvdalen, Sv.)
 f. John aunggrar at an ar (*int) it tajdh examen. (Älvdalen, Sv.)
 g. Int eg svensker eld (Älvdalen, Sv.)
 h. Amm it older apt inggan bårå um sumbra, vidh⁴
 (Älvdalen, Sv.)

Dialektene i Norrland varierer med hensyn til om negasjonen kommer før eller etter subjektet (Bucht 1962; Dahlstedt & Ågren 1954), noe som antakeligvis skyldes fonologiske faktorer (jf. Endresen 1988). (a, b er fra Bucht 1962:66. c er fra Dahlstedt & Ågren 1954:279.)

- (4) a. Då-nt ja vet (Härnösand, Sv.)
 b. Förbanningen kom'en int och fråga, hvad jag hete, nu
 (Härnösand, Sv.)
 c. Å hav-a it gåpa (och har hon inte gapat) (Norrbottnen, Sv.)

2.2 Norsk

De norske dialektene kan vi dele i to kategorier med hensyn til negasjonens plassering i forhold til pronominalt subjekt. (i) De som generelt følger det allmenne mønsteret, og (ii) de som ikke gjør det, og som har negasjonen før subjektet. Til gruppe (i) hører de nordnorske dialektene i Salten (Brekke et al. 2000) og Tromsø (Iversen 1918), og de sørnorske dialektene på Østlandet, fjellbygdene (for eksempel Heggstad 1916, 1920) og Sørlandet (for eksempel Johnsen 1942, 1962) og deler av Vestlandet (for eksempel Rypdal

³ Levanders transkripsjon er tillempet det latinske alfabetet.

⁴ [vi] havom inte aldrig haft ingen bjära.akk på sommaren, vi.

1929). Gruppe (ii) består i hovedsak av (noen av) dialektene i Trøndelag, her representert ved oppdalsmålet (Haugen 1982), nordvestlandske dialekter (Venås 1971; Fitje 1995), bergensk (Larsen & Stoltz 1912; Venås 1971; Pettersen 1973) og (delvis) stavangersk (Svendsen 1931).

2.2.1 Dialekter med rekkefølgen pronomen – negasjon

2.2.1.1 Nordnorsk: Salten og Tromsø

(ab) viser at negasjonen kommer etter pronomen i Salten i henholdsvis deklarativ og ja/nei-spørsmål. I (c) ser vi at det likevel er en viss variasjon. (d–h) er fra Tromsø bymål, hvor pronomenet kommer før negasjonen, med mindre verbalet har trykk, som i spørresetningen i (f). (a–c) er fra Brekke et al. 2000: 160f, (a, b), 154 (c). (d–h) er fra Iversen 1918: 82f.).

- (2.5)⁵
- a. De' villj e ittje (itj)⁶ ha te kjærring (Salten, No.)
 - b. Næi, e de tje værr stelltj me de, så kåmm de bærre ut av sænga! (Salten, No.)
 - c. E lu'ra med på' omm ittj da e' sänn? (Salten, No.)
 - d. Kjæm ikkje doktern? (Tromsø, No.)
 - e. Kjæm han ikkje? (Tromsø, No.)
 - f. Såg ikkje du det (Tromsø, No.)
 - g. At ikkje ongen slog sæ førdærva (Tromsø, No.)
 - h. At han ikkje slog sæ førdærva (Tromsø, No.)

2.2.1.2 Sørnorsk: Kristiansand, Setesdal, Gudbrandsdalen, Romsdalen

Eksemplene (a, b) fra Kristiansand bymål viser det samme mønsteret i ja/nei-spørsmål som Tromsø bymål. I (c) ser vi eksempel på to undersetninger. (d–f) er fra Tresfjorden i Romsdal, hvor vi ser at negasjonen kommer før substantiviske subjekt, men etter trykklette (e, f). (a–c er fra Johnsen 1962:52. d–f er fra Rypdal 1929:24.)

- (6)
- a. Ska vi'ke snart gå? (Kristiansand, No.)
 - b. Ska'ke Ola vere me? (Kristiansand, No.)

⁵ Her er lydskrifta endra i høve til den originale teksten.

⁶ Den apokoperte formen er den eldre varianten som har måttet vike for den yngre fullformvarianten.

- c. Om æ ikke tar feil, viss(t) (atte) der ikke stødår noe te, så har vi 'o snart på beinane ijen (Kristiansand, No.)
- d. Trur ikkje præss't'n æu de? (Tresfjord, No.)
- e. No trur 'n ikkje meir på dåkterannj heller (Tresfjord, No.)
- f. Kannj en ikkje kámme? (Tresfjord, No.)

I (a, b) er det den klitiske varianten av negasjonen som er benyttet. Interessant i dette tilfellet er at vi ser at klitisering av *ikke* ikke endrer leddrekkefølgen.⁷ Dette står i motsetning til for eksempel dialektene rundt Oslo, hvor negasjonen kan komme før pronomen dersom den er klitisk.⁸

Flere av bøkene har parafraaser over temaet '(visse) undersetninger har hovedsetningsstruktur'⁹ Slik er det også i gudbrandsdalsdialekten og setesdalsdialekten hvis negasjonen ikke har ekstra trykk (b, d), ifølge Heggstad (1916, 1920).¹⁰ Når negasjonen har ekstra trykk, kommer verbet etter (c, e). (a–c er fra Heggstad 1920:84. d er fra Heggstad 1916:165.)

- (7) a. Hjølþ ikkje e ha farre der mange gongo, so fann e ikkje att vegjen (Gudbrandsdal, No.)
- b. Han sa han ha itte vóre der (Gudbrandsdal, No.)
- c. han sa han ITTE ha vóre der (Gudbrandsdal, No.)
- d. Koss va de laga at du kom kji? (Setesdal, No.)
- e. Koss va de laga at du inkji kom? (Setesdal, No.)

2.2.2 Dialekter med rekkefølgen negasjon – pronomen

2.2.2.1 Trøndersk: Oppdal

Endresen (1988) gir en god oversikt over distribusjonen til negasjonen i ulike trønderske dialekter. Negasjonen realiseres vanligvis som *itj*, og posisjonen dens og vilkårene for posisjonene varierer mellom

7 Det samme er tilfelle i setesdalsdialekten, ifølge Helga Bjørkeli (p.k).

8 Dette er også mulig i kristiansanddialekten (Marit Nilsen, p.k).

9 Mange er påpasselige med å si at undersetninger har samme struktur som undersetninger i norrønt, uten å kommentere det ytterligere. Man blir dermed stående igjen med flere spørsmål enn svar.

10 Dette systemet eksisterer fremdeles i setesdalsdialekten den dag i dag, men med restriksjoner med hensyn til type undersetning (Birgit Attestog og Helga Bjørkeli p.k.).

dialektene. I nordtrønderske (og nordsvenske) dialekter hevder Endresen at rekkefølgen *negasjon-pronomen* bare er et overflatefenomen, avhengig av fonologiske forhold. Monovokaliske pronomenformer som /æ/ ('jeg') og /a/ ('hun'/'henne') fremmer denne rekkefølgen. Derimot har sørtrønderske dialekter som den i Oppdal negasjonen før alle pronomenformer (Endresen 1988).

I oppdalsdialekten kommer negasjonen før pronomen (både subjekt og objekt) i hovedsetninger (a–c), men etter subjektet i undersetninger (c, d) (med mindre negasjonen har ekstra trykk (f)). (Eksempelene er fra Haugen (1982:155 (b), 161 (c), 149 (e)).

- (8) a. Dæ skullj ittj du ha jort nei (Oppdal, No.)
 b. Da ha ittj e sakt ta dær (Oppdal, No.)
 c. Dæ jælt ittj mæ (Oppdal, No.)
 d. Kol'les ha dæ vårte, dær'såm åss ittj ha haft slike (Oppdal, No.)
 e. Minnj annj kannj no se mangt såmm ITJ ann a vija sakt au da. (Oppdal, No.)

2.2.2.2 Nordvestlandsk og bergensk

Utbredelsen av rekkefølgen *negasjon-pronominalt subjekt* er grundig undersøkt i Venås (1971), og han kommer fram til at denne (avvikende) leddstillingen finnes i Bergen og på Nordvestlandet.¹¹ I disse dialektene kommer negasjonen vanligvis før subjektet uansett setningstype og form på negasjonen (Venås 1971; Heggstad 1920; Fitje 1995; Larsen & Stoltz 1912; Pettersen 1973). Leddstillingen der pronomenet kommer før negasjonen, opptrer når verbet har trykk (motsatt i Tromsø bymål, se s. 4), negasjonen er sammensatt eller negasjonen har fullformen *ikkje* (Pettersen 1973). (a, b er fra Heggstad 1920:93. c er fra Fitje 1995:77. d, e er fra Larsen & Stoltz 1912:148.)

- (9) a. De ha kje eg haurt før (Nordfjord, No.)
 b. Vi brydde ikkje oss om ditta (Nordfjord, No.)
 c. Kan ikkje eg få det (Gloppen, No.)
 d. Han sporte om ikje du kunne få låne hæstn (Bergen, No.)
 e. Han sporte om eg ikkje kunne jælp' an (Bergen, No.)

11 Fra Voss i sør til Sunnmøre i nord (Venås 1971).

2.2.2.3 Sørvestlandsk: Stavanger

Stavangerdialekten synes i Svendsens fremstilling å være helt fri i forhold til om negasjonen kommer før eller etter pronomen (subjekt eller objekt). Men en kikk på eksemplene han anfører, viser at prepronominal negasjon bare forekommer med den klitiske varianten av negasjonen i hovedsetninger. Fullformen *ikkje* står bare bak pronomenene. (Eksemplene er fra Svendsen 1931:133 (a, c), 136 (b).)

- (10) a. Då e kje hu sinte (Stavanger, No.)
 b. Darrfårr kan eg ikkje kamma (Stavanger, No.)
 c. Har kje eg låv? (Stavanger, No.)

Undersetninger deler Svendsen (1931:139) i to kategorier etter om de kan ha hovedsetningsstruktur eller ikke. Undersetninger som har hovedsetningsstruktur, er "følgesetninger når så står som gradsadverbium inne i hovedsetningen, i innrømmende setninger innledet med *endå* og i årsakssetninger" i tillegg til "at-bisetninger når subjektet er et pron. og den styrende hovedsetn. ikke er nektet" (11a, b). I alle andre undersetninger kommer negasjonen oftest foran subjektet (11c, d), men negasjonen kommer bak subjektet dersom verbalet eller negasjonen har ekstra trykk, skriver Svendsen.

- (11) a. Eg fårstår at di lere ikkje någe (Stavanger, No.)
 b. Endå di likte de ikkje (Stavanger, No.)
 c. Han reiser åm ikkje de bler gått ver (Stavanger, No.)
 d. Ein stein så ikkje han såg (Stavanger, No.)

2.3 Dansk

Nyere studier (Jensen 1995; Pedersen 1996; Gregersen & Pedersen 1997) viser at danske dialekter kan ha negasjon (og andre adverb) før pronominale subjekt i undersetninger.¹² Pedersen (1996: 248) viser

¹² Ifølge Karen-Margrethe Pedersen (p.k) er ikke dette setningsnegasjon, men metanegasjon hvor negasjonen står i forfeltet/CP-området og dermed utenfor selve setningen. Et argument for dette er at IKKE i denne posisjonen kan følges av det hun kaller ekspletiven *at*.

at det eksisterer dialektale forskjeller med hensyn til utbredelse og frekvens. Sjælland topper denne listen som har denne leddfølgen i 64 % av alle undersetninger med undersetningsstruktur. Derimot er en slik leddrekkefølge uvanlig på Bornholm (2 %). På Jylland og Fyn er prosentfordelingen henholdsvis 14 % og 17 %. Legg merke til (12a) der negasjonen *itte* står først i en *at*-setning hvor *at* er strøket. (a, b er fra Pedersen 1996:248f).¹³

- (12) a. Vi skal passe på *itte* der bliver hul i skindet (Sjælland, Dk.)
b. Hvis *ite* du flytter dem så kommer kontrollen (Drejø, Dk.)

2.4 Oppsummering

Vi har i denne gjennomgangen av posisjonen til negasjonen i setningen i det skandinaviske dialektområdet sett at de fleste dialektene i Norge, Sverige, Danmark og Finland følger det allmenne mønsteret med hensyn til negasjon og trykklett pronominalt subjekt. De dialektene som avviker fra dette, er visse trønderske, nordsvenske og nordösterbotniske dialekter med apokopert negasjon og dialektene på Nordvestlandet og bergensk. I tillegg synes stavangersk å være i en slags mellomposisjon hvor i hvert fall klitisert negasjon kan komme før subjektet.

¹³ Ifølge Jensen (1995) er årsaken til foranstilt setningsadverb et kontrastforhold, og dermed kan de bare stå før subjekt med trykk og ikke før trykklette pronomen.

Faktor Dialekt	setn.type	neg- subst.subj	neg- pron.subj	neg.kl- pron. subj	NEG- pron. subj	VERB-neg- pron.subj	neg- pron.o
Finl.svensk (Närpes, Nyland)	Deklara- tiv		-				+
	ja/nei-sp.		-				
	under- setn.		-				
	om-sp.		+				
Älvdalen	Deklara- tiv		-				+
	ja/nei-sp.		-				
	under- setn.	-/+	-		+		
Hämösand	Deklara- tiv			+			
	ja/nei-sp.			+			
Norrbottnen	ja/nei-sp.			+			
Nordnorsk (Salten, Tromsø)	Deklara- tiv	+	-	-		+	-
	ja/nei-sp.	+	-	-			
	at-setn.	+	-	-			
	hvis.at setn.		-				
	om- setning		+				
Trøndersk (Oppdal)	Deklara- tiv	+	+	+			+
	Under- setn.		-		+		
Østlandsk	Deklara- tiv	+	-				-
	ja/nei-sp.	+	--	(+)			
	under- setn.	(+)	-	-			
Nordvestl., bergensk	Deklara- tiv	+	+	+		-	+

	ja/nei-sp.	+	+	+		
	Under- setn.	+	+	+		
Sørvestl. (Stavanger)	Deklara- tiv		(+)	+		(+)
	ja/nei-sp.		(+)	+		
	at-setn.	+	HSS			
	Under- setn. I		HSS			
	Under- setn. II	+	+	+	-	-
Sørlandsk	ja/nei-sp.	+	-	-		-
	under- setn.		-	-		
Sjælland	under- setn.	+	+			-

Forklaring til tabellen:

<i>setn.type:</i>	setningstype
<i>neg-subst.subj:</i>	rekkefølgen negasjon-substantivisk subjekt
<i>neg-pron.subj:</i>	rekkefølgen negasjon-pronominalt subjekt
<i>neg.kl-pron.subj:</i>	rekkefølgen klitisk negasjon-pronominalt subjekt
<i>NEG-pron.subj:</i>	rekkefølgen trykksterk negasjon-pronominalt subjekt
<i>VERB-neg-pron.subj:</i>	rekkefølgen trykksterkt verbal-negasjon-pronominalt subjekt
<i>neg-pron.o:</i>	rekkefølgen negasjon-pronominalt objekt
<i>HSS:</i>	hovedsetningsstruktur

3 Diskusjon

Her vil jeg kort drøfte et par av faktorene som synes å ha relevans for forholdet mellom negasjon og trykklett pronominalt subjekt i skandinavisk, nemlig OS og klitisering. Jeg velger å utelate setningstype av plasshensyn, men dataene i denne artikkelen viser at det er variasjon mellom ulike typer setninger (jf. Jensen 2001). Andre faktorer som også spiller inn, er for eksempel interaksjonen mellom negasjon og hjelpeverb (Eide 2002), hvordan negasjonen forholder seg til spesifisitet (jf. Nilsen 1997), informasjonsstruktur, nærværet av andre setningsadverbial med mer.

3.1 Objektledsveksling (OS)

Dersom det eksisterer en korrelasjoner mellom det man kan kalle subjektledsveksling ('subject shift', heretter kalt SS) og OS, altså posisjonen til negasjonen i forhold til trykklett pronominalt subjekt og trykklett pronominalt objekt i deklarativer setninger, vil det kunne si oss noe om posisjonen til negasjonen i forhold til subjekt og objekt. På bakgrunn av de data som er gjennomgått, viser det seg at følgende to generaliseringer holder:

Gen. 1: OS SS: Dersom dialekten har OS, har den også SS;

Gen. 2: SS OS: Dersom dialekten ikke har SS, har den heller ikke OS.

Generalisering 1 gjelder for norske dialekter som følger det allmenne mønsteret, og generalisering 2 gjelder for de nordvestlandske dialektene, bergensk og enkelte trønderske dialekter samt dialektene i Norra Österbotten. Flere av de svenske dialektene (for eksempel älvdalsmål, närpesdialekten og nylandsk) har SS, men mangler OS, og dermed kan ikke SS fortelle noen ting om negasjonens posisjon i forhold til trykklett objekt. Vi kan på bakgrunn av dette dele dialektene i tre typer etter hvordan negasjonen forholder seg til trykklett subjekt og objekt. En type har både SS og OS; en har SS, men ikke OS, og en har verken SS eller OS.

Når det gjelder SS og OS i forhold til andre adverb, tyder mye på at dersom dialekten har SS og/eller OS ved negasjon, har den det også ved andre adverb. Derimot synes det som om SS og OS ved negasjon ikke kan overføres til andre adverb i de norske og finlandssvenske dialektene (*Det vet ikkje eg/*Det vet faktisk eg*), negasjonen synes å være spesiell. Dette gjelder ikke for svensk, som ifølge Teleman et al. (1999) heller ikke trenger å ha OS ved alminnelige adverb. Men vi husker at svensk har SS, og man kan dermed spørre seg om det er noe som gjør at det er enklere å ha adverb før trykklette pronominalt objekt enn subjekt. Dette virker ikke urimelig, men det gjenstår å undersøke det nærmere.

3.2 Klitisering

I dette avsnittet vil jeg se på hvordan det avvikende mønsteret kan forklares ved hjelp av klitisering. Hypotesen jeg vil utforske, er at negasjonsposisjonen før subjektet er en derivert posisjon forårsaket av klitisering av negasjonen til verbalet. Hellan (1996) har foreslått en slik analyse for trøndersk. Andre adverb kan generelt ikke opptre som klitika, og dermed kan de ikke stå før pronominale subjekt. SS kan man dermed anta er et resultat av fonologi og intonasjon. Trykksterk negasjon må stå bak subjektet i hovedsetninger i alle dialektene. Vi kan derfor anta at dette er den underliggende posisjonen for negasjonen i (i hvert fall) hovedsetninger: *verb-subjekt-negasjon-objekt*. Denne rekkefølgen kan omkalfatres av trykkforhold. Vi kan plassere substantiv, pronomener og negasjon i et hierarki etter hvor mye trykk de har. Pronomen har mindre trykk enn negasjonen, som igjen vanligvis har mindre trykk enn substantiv: *pronomen > negasjon > substantiv*. Vi ser at dette hierarkiet predikerer det vanligste mønsteret i dialektene.

Forskjellen mellom dialekter med og uten SS kan vi anta skyldes en forskjell i hvor lett negasjonen kan klitisere til verbet når subjektet er pronominalt, og hvilken form den klitiske negasjonen kan ha. I dialektene med det avvikende mønsteret kan både trykklett negasjon og negasjon med normaltrykk klitisere til verbalet, mens trykk tung negasjon fremdeles må komme bak. I de dialektene som følger det allmenne mønsteret, kan negasjon ikke klitisere til verbalet, og bare i visse tilfeller kan trykklett negasjon klitisere.

La oss gå over til å se på undersetninger. Kan man også her argumentere for at det eksisterer en felles, underliggende negasjonsposisjon bak subjektet med en derivert klitiseringsposisjon foran? De norske dataene tyder på dette. I de aller fleste dialektene kommer negasjonen bak subjektet uansett om negasjonen er trykksvak eller trykksterk, selv om det heller ikke er uvanlig at negasjonen kommer før et substantivisk subjekt. I de nordvestlandske dialektene og i bergensk kommer negasjonen før alle slags subjekt også i undersetninger. For å følge resonnetet for hovedsetninger må dermed også rekkefølgen *negasjon-subjekt* i undersetninger skyldes klitisering av negasjonen, men til subjunk-

sjonen i dette tilfellet. Variasjonen vi finner mellom dialekter og setningstyper skyldes ut fra dette negasjonens evne til å klitisere til ulike verter. Nordvestlandsk negasjon kan klitisere til både verbal og subjunksjon, mens negasjonen i oppdalsmålet bare kan klitisere til verbalet. I de resterende dialektene i Norge kan negasjonen normalt ikke klitisere til verken verbalet eller subjunksjonen når subjektet er pronominalt. Men det er ikke så enkelt. Hovedargumentet for å anta klitisering i hovedsetninger, bygde på at trykksterk negasjon vanligvis ser ut til å komme bak subjektet. Vi så derimot at i undersetninger kom trykksterk negasjon før subjektet i for eksempel oppdalsmålet, og da er det ikke naturlig å anta at negasjonen er klitisk. I tillegg viser eksempel (12a) fra dansk en undersetning med negasjonen før subjektet, men hvor det ikke er noen subjunksjon den har klitisert til. Dette er en alvorlig innvending. Man kan altså ikke uten videre overføre en klitiseringsanalyse for hovedsetninger til også å gjelde undersetninger.

4 Oppsummering

Vi har sett at det nordiske dialektområdet viser stor variasjon i distribusjonen til negasjonen i forhold til trykklett pronominalt subjekt. Riktignok er alternativene ikke mange, enten må negasjonen komme før subjektet eller etter, men samtidig er det variasjon mellom setningstyper innad i dialektene. Til slutt ble det diskutert om klitisering kunne tjene som en forklaring på variasjonen. En slik analyse kunne forklare variasjonen i hovedsetninger, men den støtte på store problemer i undersetninger.

Litteratur

- Bergroth, Hugo (1917) *Finlandssvenska : handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Helsingfors: Holger Schildt.
- Brekke, Olga, Sandøy, Helge, & Rundhovde, Gunnvor (2000) *Saltendialekten : en grammatikk*. Fauske: Skjerstad og Fauske bygdeboknemnd.
- Bucht, Torsten (1962) "Språket i Härnösand" *Skrifter / Nämnden för svensk språkvård* ; 25. Stockholm: Norstedts.

- Dahlstedt, Karl-Hampus, and Ågren, Per-Uno (1954) Øvre Norrlands bygdemål : berättelser på bygdemål med förklaringar och en dialektöversikt: Skrifter utgivna av Vetenskapliga biblioteket i Umeå.
- Eide, Kristin M. (2002) "Adjunction Sites for Negation in Norwegian: Modals and Negation". *Nordic Journal of Linguistics* 25:225–252.
- Endresen, Øyalf (1988) "Innbyrdes posisjon mellom trykklett pronomen og setningsadverbialet ikkje i trønderske og nordsvenske dialekter", i *Nordiske studiar*, (red.) Andreas Bjørkum & Arve Borg, 47–70. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje (1977) "Transformational Syntax in Dialectology: Scandinavian Word Order Varieties", i Fretheim, T og L. Hellan (red.) *Papers from the Trondheim Syntax Symposium*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Kjell Vannebo (1997) *Norsk referansegrammatikk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Fitje, Audun (1995) "Målføret i Gloppen." *Norske studiar* ; 7. [Sandane]: [A. Fitje].
- Garbacz, Piotr (2006) "Negationen i älvdalskan", støtteark, Grammatik i Fokus. Lund.
- Gregersen, Frans, & Pedersen, Inge Lise (1997) "Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger". *Dansk folkemål* 39:55–112.
- Haugen, Einar (1982) *Oppdalsmålet : innføring i et sørtrøndsk fjellbygdemål*. Oslo: Tanum-Norli.
- Heggstad, Leiv (1916) "Ymist or syntaksen i Sæbyggjemalet". *Maal og Minne*:159-166.
- Heggstad, Leiv (1920) "Um ordleiding og setningsbygning i norske maalføre". *Maal og Minne*:81–93.
- Hellan, Lars (1996) "En analyse av klitika i trøndersk, og noen konsekvenser for analysen av norsk setningsstruktur". *Nordica Bergensia*:103–112.
- Hellan, Lars, & Platzack, Christer (1999) "Pronouns in Scandinavian languages: An overview", i *Clitics in the Languages of Europe*, (red.) Henk van Riemsdijk, 123–142. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Holmberg, Anders (1986) *Word order and syntactic features in the Scandinavian languages and English, General Linguistics*, University of Stockholm.
- Holmberg, Anders, and Platzack, Christer (underveis) "The Scandinavian Languages". I *The Comparative Syntax Handbook*, eds. Guglielmo Cinque and Richard Kayne. Finnes på <http://www.dur.ac.uk/anders.holmberg/resources/The%20Scandinavian%20Languages.pdf>

- Ivars, Ann-Marie (1988) "Närpesdialekten på 1980-talet." *Studier i nordisk filologi* ; 70. Helsingfors.
- Iversen, Ragnvald (1918) *Syntaksen i Tromsø bymaal : en kort oversigt*. Kristiania: Bymaals-laget.
- Jensen, Britta (2001) "On sentential negation in the Mainland Scandinavian languages". Oxford University Working Papers, i *Linguistics, Philology & Phonetics* 6:115–135.
- Jensen, Eva Skafte (1995) "Neksusadverbialets plassering i ledsætninger". *NyS* 20:77-90.
- Johnsen, Arnulf (1942) *Kristiansands bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Johnsen, Arnulf (1962) *Syntaksen i Kristiansands bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Larsen, Amund B., & Stoltz, Gerhard (1912) *Bergens bymål*. Kristiania: i kommisjon hos Aschehoug.
- Levander, Lars (1909) *Ålvdalsmålet i Dalarna: ordbøining och syntax*. Stockholm: Norstedt.
- Lønnerholm, Erik (1972) "Språket i Jönköping". *Skrifter / Næmnden för svensk språkvård* ; 46. Stockholm: Lärmedelsförlagen Svenska Bokförlaget.
- Lundström, Gudrun (1939) *Studier i nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt.
- Magnusson, Bo (1978) "Språket i Kalmar". *Svenskt riksspråk i regionala skiftningar* ; 6. Lund.
- Nilsen, Øystein (1997) "Adverbs and A-shift." *Working Papers in Scandinavian Syntax* 59:1–31.
- Pedersen, Inge Lise (1996) "'Der kan jo være nogen der kan ikke tåle det' Om hovedsætningsordstilling i bisætninger i danske dialekter", i *Studier i Talesprogsvariation og Sprogkontakt. Til Inger Eskjær på halvfjerdsårsdagen den 20 maj 1996*, (red.) B. Nielsen og Inge Lise Pedersen, 242–251. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Pettersen, Egil (1973) "Neksusadverbialet ikke i Bergens bymål". *Maal og Minne*:44–52.
- Rimsdijk, Henk C. van (1999) "Clitics: A state-of-the-art report", i *Clitics in the Languages of Europe*, (red.) Henk van Rimsdijk, 1–30. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rypdal, Hans (1929) "Romsdalsmål (Tresfjorden): form læra." *Norske målføre*; 10. Oslo: I kommisjon hjå Olaf Norli.
- Svendsen, Martin (1931) *Syntaksen i Stavanger bymål*. Oslo: Aschehoug.
- Teleman, Ulf, Christensen, Lisa, Hellberg, Staffan, & Erik Andersson (1999) *Svenska akademien grammatik*. Stockholm: Svenska akademien.
- Venås, Kjell (1971) "Om posisjonen til neksusadverbialet ikkje". *Maal og Minne*:124–173.

Wiklund, Anna-Lena (2006) *A note on the correlation between verb movement and rich inflection. New data from Älvdalsmålet*. Universitetet i Tromsø.

Grimstad – skarre-*r*-ens første tilbakeslag?

Av Bjørg M. Nyjordet

I denne artikkelen¹ vil jeg presentere noen tall fra en forundersøkelse om *r*-lyden i Grimstad. I skrivende stund avslutter jeg en masteroppgave om et ganske annet emne, men prosjektet jeg beskriver her kommer jeg til å gå videre med senere i en eller annen form. Tallene jeg presenterer er foreløpige, men de er interessante, og de viser at det er grunn til å supplere og nyansere de nåværende oppfatninger av tilegnelse og utvikling av *r*-lyden i norsk. Flere steder i landet vårt opplever skarre-*r*-en nå suksess og fremgang, og Grimstad har i flere generasjoner vært en stabil skarre-by. Nå kan det imidlertid se ut som at skarre-*r*-en møter motstand hos sine egne. Jeg vil i det videre gjøre rede for mine antakelser om en mulig variasjon i *r*-lyden i Grimstad.

1 *R*-lyden

I norsk talemål realiseres *r*-fonemet i hovedsak² enten som apiko-alveolar flikk [R] (jf. Endresen mfl. 1996:163) eller dorso-uvular approksimant [ʀ] (samme verk:166). Disse vil jeg fra nå av benevne med mer allmenne betegnelser, henholdsvis som rulle-*r* og skarre-*r*.

1 Artikkelen er en noe omarbeidet versjon av innlegget på SONE/UPUS mars 2006.

2 Det finnes flere *r*-lyder, men jeg går ikke nærmere inn på det her. Den vesentlige forskjellen ligger i om artikulasjonen skjer med fremre (apikal) eller bakre (dorsal) del av tunga.

R-lyden er en frekvent og markant lyd i norske talemål. Lyden ligger langt fremme i folks bevissthet, og hvorvidt man har den ene eller andre realiseringa, har mye å si for andre språklyder. R-lyden påvirker dermed hele talemålsrealiseringa hos en person.

Skarre-*r*-en kan regnes som en innovasjon i skandinavisk og norsk talespråk. Den er antatt oppstått i Paris på 1600-tallet³, og i Skandinavia er den rundt to hundre år gammel (jf. Torp 2000:63). Det er godt dokumentert at skarre-*r*-en har ekspandert de siste hundre årene. Den sprer seg fortsatt, og man regner med at rundt 1/8 del av den norske befolkningen skarrer i dag (jf. Foldvik 1988:57). Foldviks undersøkelse fra våren 1987, viser at alle informanter født i 1970 i Grimstad og omegn skarrer (samme verk:61, kart 3). Skarre-*r* oppfattes også i dag som et typisk trekk i Grimstad-dialekten. Gro Austenå Berg skriver p.t. masteroppgave ved HiA om tilbakegang av leniserte plosiver i Grimstad-dialekten. Av 82 elever på videregående skole som fikk det åpne spørsmålet "*Hva synes du er mest typisk for Grimstad-dialekten?*", var det skarre-*r* som "*skåret høyest*" med 36 svar. Jeg har for øvrig lånt flere informantsvar av henne og presenterer dem senere.

2 R-lyden i Grimstad

På tross av ovennevnte dokumentasjon på skarre-*r*-ens spredning, har jeg hatt et inntrykk av at det er en del som vokser opp med rulle-*r* i Grimstad i dag. Det er basert på egne observasjoner gjennom oppvekst i byen. Grimstad har fra 1970-tallet hatt stor tilflytting og befolkningsvekst (Danielsen og Berg 2002:237). I dag bor om lag 19 000 mennesker i kommunen. Ulike dialekter er representert i Grimstad, og følgelig både skarre-*r* og rulle-*r*. Mine antakelser om flere barn med rulle-*r*, ble ytterligere styrket da jeg våren 2005 møtte

3 Jeg går ikke inn på diskusjonen om opphavet her, men viser til Torps artikkel Skarre-*r* – ingen talefeil likevel? Der presenteres en etter min mening interessant teori om at utviklingen av skarre-*r* i Paris har sammenheng med avviklinga av distinktiv konsonantkvantitet i vestromanske språk (Torp 2000:70).

flere grimstadbarn gjennom intervjuer i et annet forskningsprosjekt⁴. Jeg opplevde at flere av elevene rullet på *r*-en, og dessuten at veldig mange av de som skarret også hadde retroflekser. Dette stemte dårlig med litteratur jeg kjente til på emnet, og faren var til stede at jeg bare kunne ha en feilopplevelse av hvor mange det faktisk var. Jeg ønsket å få rene tall på denne opplevelsen, og gjennomførte derfor en forundersøkelse. Den kommer jeg til om litt, men først noe av det som tidligere er sagt om *r*-lyden, særlig om skarre-*r*-ens spredning og barns tilegnelse av *r*-lyden:

3 Sagt spesifikt om *r*-lyden

R-lyden er en lyd som mestres sent i barnets språkutvikling, men barn med skarre-*r* mestrer denne lyden tidligere enn barn som skal etablere rulle-*r*. Det viste en undersøkelse av Knut Fintoft fra 1983. Av 72 fireåringer over hele landet, ble det konstatert *r*-problemer hos 19 % av barna fra rulle-*r*-områder, men ikke hos noen fra skarre-*r*-områder (prosenttall jf Torp 1999:335). Fintoft forklarer at "Dette er fysiologisk sett naturlig da baktunge *r* framkommer ved en mye enklere artikulasjonsprosess enn tungespiss *r*" (jf. Fintoft m.fl 1983:42).

At skarre-*r*-en er lettere å uttale, ved siden av at den er like sosialt akseptert som rulle-*r*-en, har siden blitt brukt for å forklare hvorfor lyden har spredt seg til store deler av landet de siste to hundre årene (jf. Foldvik 1988:57). Hovedårsaken mener Foldvik likevel er byer og tettsteders språklige påvirkningskraft. Han har antatt at Aust- og Vest-Agder og Rogaland vil bli rene skarre-*r*-fylker (Foldvik s.st.).

Arne Torp mener at skarre-*r*-ens utbredelse vil stoppe opp i møte med dialekter med retroflekser, da han mener disse talemålstrekkene

4 Besteforeldreundersøkelsen 2005. Et prosjekt i samarbeid mellom NOVA og HiA, under ledelse av prof. Gunhild Hagestad. Rundt 50 informantintervju/lydopptak av Grimstad-barn finnes, og jeg har fått klarsignal til å nytte disse i språkøymed hvis ønskelig. Det vil i så fall skje i samsvar med gjeldende etiske retningslinjer for ny bruk av intervjumateriale.

artikulatorisk ikke passer sammen (jf. Torp 1994:293). Et unntak er i dialekter med vokalisert skarre-*r* (samme verk:298).

Foldvik har videre sagt at elever fra rurale rulle-*r*-områder, som blir skyssset inn til skoler i sentra hvor det skarres, vil legge om *r*-lyden etter skarrende venner. Torp nevner også at skarrende innflytterbarn i Oslo går over til rulle-*r* i skolealder fordi miljøpresset blir for sterkt (jf. Torp 2000:64). Verken Torp eller Foldvik henviser til noe empirisk materiale om bytte av *r*-lyd i løpet av livet.

Når det gjelder barns tilegnelse av *r*-lyden, er Foldvik sitert⁵ på påstanden om at dersom én av foreldrene skarrer, vil sannsynligvis også barnet begynne å skarre.

Arne Vanvik (1971: 313) konkluderte imidlertid i sin undersøkelse av sin egen datters språktilegnelse, at innflytelsen fra foreldrene antakelig var minimal. Vanviks datter vokste opp i Bergen med en mor som skarret og en far som rullet, og hun tilegnet seg skarre-*r*-en som vennene. Vanvik fremholder altså oppvekststedet som vesentlig. Det bryter likevel ikke med Foldviks antakelse om at én skarrende forelder fører til skarrende avkom.

Det er ellers gjort få empiriske undersøkelser på *r*-lyder i endring, men det finnes en hovedoppgave av Åshild Knutzen fra 1994 om overgangen fra rulle-*r* til skarre-*r* i Øvre Vats. Hun har forsøkt å tidfeste overgangen. Hun fant i sitt utvalg informanter som hadde intravariasjon i *r*-brukén. Dette gjaldt noen få informanter og etter mi vurdering relativt lavt innslag av variasjon, men det forekom altså (Knutzen 1994:53). Dette var informanter som var barn og lærte *r*-lyden mens den var labil i øvre Vats.

Denne lista viser at både foreldre og oppvekststed fremholdes som vesentlige faktorer. Men i hovedsak er det brukt for å forklare skarre-*r*-ens spredning. Hva da når mine antakelser er stikk i strid med

5 I intervju i Dagbladet Magasinet 31.03.2005 fra:
www.dagbladet.no/magasinet/2005/03/31/427566.html

dette, og nettopp går på en tilbakegang av skarre-*r* i et allerede etablert skarre-område?

4 Forundersøkelsen i Grimstad

Først og fremst måtte jeg få noen tall på antakelsene mine, slik at jeg kunne se om dette var et prosjekt det var verdt å gå nærmere inn på. I det hele tatt synes jeg mangelen på et stort empirisk materiale på dette området forøvrig er slående og underlig, den markante og frekvente lyden tatt i betraktning.

Høsten 2005 tok jeg kontakt med alle grunnskolene i Grimstad for å gjennomføre en forundersøkelse. Jeg ba skolene stille elevene spørsmålet "*Skarrer eller ruller du på r-en?*". Jeg ga dem noen eksempelord til hjelp dersom noen skulle være i tvil om hvilken *r* de hadde. Videre ba jeg kun om svar fra elever fra 5. trinn og oppover, for at det skulle være størst sjanse nettopp for at elevene var bevisste på *r*-en sin. Undersøkelsen ble gjennomført av norsklærere eller kontaktlærere som kjenner elevene godt. Svarene kom sporadisk inn, det er ulikt antall svar fra de ulike skolene og to skoler har ikke svart i det hele tatt. Det er cirka 2800 barn i grunnskolealder i Grimstad. Jeg fikk svar fra 845 elever fra 5. – 10. trinn. Det synes jeg er en god svarprosent, og med tanke på at jeg fikk svar fordelt på nesten alle trinn og skoler, vil jeg våge å påstå at tallene mine gir et representativt bilde av faktiske forhold i Grimstad i dag.

I tillegg til min egen undersøkelse, gikk jeg gjennom spørre-skjemaer som nevnte Berg hadde benyttet på videregående skole i Grimstad. I sitt pågående masterarbeid undersøker hun tilbakegang av "blaude" konsonanter, men på sitt skjema spurte hun også om elevenes *r*-lyd. Jeg har tatt med de 82 elevene som er oppvokst i Grimstad (eller kom flyttende før skolealder).

Tabell 1 Fordeling av skarre-*r* og rulle-*r* i prosent.

Skole	elevantall	skarre- <i>r</i> %	rulle- <i>r</i> %	veksler %
Jappa bs	136	83	17	0
Frivoll bs	66	85	15	0
Grimstad us	120	87,5	12,5	0
Holviga bs	48	73	27	0
Holviga us	39	87	13	0
Fjære bs	141	84	16	0
Fjære us	295	86	14	0
Totalt grunnskoler	845	84,5	15,5	0
Dahiske vgs	47	72	23,5	4,5
Frivoll vgs	29	93	7	0
STF	6	83	17	0
Totalt vgs	82	80,5	17	2,5
Alle skoler	927	84	15,5	0,5

Disse tallene viser at skarre-*r* selvfølgelig er det mest vanlige blant de som vokser opp i Grimstad i dag. Men det som burde overraske, er at de også viser at det er en betydelig andel som har rulle-*r*. Jeg sier betydelig fordi 16 prosent rullere i den oppvoksende generasjonen i en etablert skarre-by, mens skarre-*r* ellers ekspanderer, er ganske uventet.

"Bor de i en "ghetto", disse rullerne?", fikk jeg spørsmål om da jeg presenterte tallene første gang. Eksempler på det finnes nemlig andre steder, for eksempel på Sandøya utenfor Tvedestrand (Torp 1994:296). Slik ser det imidlertid ikke ut til å være i Grimstad. Det er verdt å merke seg at med unntak av én skole er prosentandelen relativt lik på hver skole og på hvert klassetrinn. Også tallene fra Bergs spørreskjema viser omtrent den samme rulle-andelen. 17 prosent oppgir at de ruller på *r*-en. Når jeg teller alle de 104 elevene som besvarte skjemaet, og dermed elevene som har flyttet til Grimstad i løpet av oppveksten, er rulle-*r*-prosenten så høy som 27.

Språkmiljøet på videregående skole har altså i vesentlig grad preg av rulle-*r*.

"De er innflyttere disse, da!", har flere sagt når jeg har nevnt tallene. Kan hende det. Det vet jeg enda ikke. Jeg har per dags dato ikke oversikt over innflyttingsmønsteret, antall – og hvor de kommer fra. Det er komplisert, men jeg ønsker å krysse funnene mine med statistiske opplysninger også. Problemet er dog, er jo at innflyttere ikke blir kategorisert etter hva slags *r*-lyd de har. Om rullerne i forundersøkelsen er innflyttere eller har foreldre som er det, så har de i alle fall, selv om de er barn, *ikke* lagt om *r*-lyden etter stedets dialekt. Jamfør at man ifølge Foldvik, Torp og Vanvik i punkt 3 etter gjeldende teori skulle forvente det.

5 Foreldrebakgrunn og holdninger

Det er relevant å trekke inn foreldrebakgrunnen, både til de som skarrer og de som ruller. Det vil jeg gjøre når jeg går videre med prosjektet. Jeg har likevel noen faktiske tall jeg kan vise allerede, de er igjen hentet fra masterarbeidet til Berg. Hun stilte nemlig også informantene sine spørsmål om foreldres dialekt. Jeg har krysset informantenes opplysninger om egen *r*-lyd med opplysningene om foreldres dialekt og fått noen tall på sammenhengen. Dette er tall fra de 82 elevene som er vokst opp i Grimstad.

Tabell 2 Sammenheng mellom foreldre og barns *r*-lyd. 82 informanter fra videregående skole.

	Totalt	Skarre- <i>r</i>	Rulle- <i>r</i>	Veksle
2 foreldre skarrer:	48	46	2	
1 forelder skarrer:	25	18	6	1
0 foreldre skarrer	9	2	6	1

Ikke overraskende viser disse tallene at der to foreldre skarrer, har nesten alle barna tilegnet⁶ seg skarre-*r*. Også andelen som har tilegnet seg skarre-*r* med bare én skarrende forelder, er større enn den som har tilegnet seg rulle-*r*. Likevel viser tallene at det er fullt mulig å vokse opp i et skarreområde og tilegne seg en *r*-lyd som avviker fra standarden i området, selv om den ene forelderen skarrer. Her dreier det seg likevel om så lave tall at jeg ikke vil generalisere eller trekke noen konklusjoner. I videre undersøkelser ønsker jeg større tall på foreldrebakgrunnen.

Språkbrukernes holdninger til visse språktrekk nyttes ofte som forklaring for hvordan noen trekk sprer seg mens andre avvises. Spredning av skarre-*r*-en har blitt forklart som et urbant fenomen med høy sosial status. Jeg stilte ikke spørsmålet om holdninger til *r*-lyden, men det gjorde Berg. Igjen er jeg takknemlig for lån av informantsvar. Disse kan kanskje gi en liten pekepinn på hvordan det står til med holdninger til de to *r*-lydene i Grimstad. Informantene ble spurt om å krysse av for om de likte de to *r*-lydene, og om lydene var moderne, gammeldage, eller "breie/bondske". Flere svar var mulig. Av 82 informanter svarte 53 at de likte Grimstaddialekten, 23 svarte nei, mens 4 var usikre. Uten å gå i detalj i antall avkryssninger, vil jeg nevne at mange likte skarre-*r*, men også rulle-*r*. Samtidig var skarre-*r* breit og gammeldags, mens rulle-*r* ble kategorisert som moderne.

6 Noen personlige *r*-erfaringer

For å belyse det utilstrekkelige og inkonsistente i nåværende teori og kunnskap om *r*-lyden i norsk, tillater jeg meg å trekke inn noen personlige forhold: Jeg er selv vokst opp i Grimstad, med en mor som skarrer og en far som ruller. Jeg skarret til jeg var 6 år gammel, og da byttet jeg til rulle-*r* et halvt år før vi skulle flytte til Gjøvik. Som en

⁶ Jeg synes begrepsbruken kan være problematisk og styrende for hva vi tenker om menneskers "tilegnelse" av språk. *Velger, utvikler, etablerer* eller *får* mennesker *r*-lyd? Begrepsbruken er verdt en diskusjon. Her bruker jeg et begrep jeg oppfatter som ganske nøytralt, nemlig å *tilegne*.

slags forberedelse kanskje, begynte jeg å leke med den nye *r*-lyden. Plutselig hadde den festet seg. Da jeg etter fem år på Gjøvik flyttet tilbake til Grimstad, var det helt umulig å komme tilbake til den påstått enkle skarre-*r*-en. Min to år yngre søster byttet aldri *r*. På Gjøvik fikk vi en bror som var to år da vi returnerte til Grimstad. Han vokste dermed i hovedsak opp i Grimstad, men fikk rulle-*r*.

Jeg er gift med en mann som har typisk "kristiansandstonefall", men med rulle-*r*. Det er mye man kan være i tvil om i språket og språkforskinga, og man skal være forsiktig med å postulere eller bastant hevde noe normativt, men ett er jeg sikker på: Kristiansandsdialekt med rulle-*r* er ille! Da vi fikk vårt første barn, en sønn, gikk vi derfor litt inn for at han skulle lære seg skarre-*r*. Vi snakka selvfølgelig vårt "vanlige språk", hva nå det er, til han og oss i mellom, men når vi skulle introdusere han for nye ord, sa jeg det ofte med skarre-*r* og øvde på skarre-*r* med han. Han gikk hos dagmamma med utpreget kristiansandsdialekt, og hadde venner med skarre-*r*. Prosjektet vårt var vellykket; han ble en skarrer. (Dog med retrofleksjer.)

Da vi fikk vår andre sønn, hadde jeg tatt nordisk grunnfag og prøvde å være litt mindre normativ på dette området. Med han har vi ikke vært spesielt bevisste på innlæring av en bestemt *r*. Han gikk hos den samme dagmammaen, var venner med småsøskenene av vennene som eldstemann hadde, og han hadde et sterkt språklig forbilde i sin skarrende storebror. Han er nå drøyt 3 år – og en klar ruller!

Jeg vil understreke at jeg ikke tror vår familie er særskilt spesiell. Ettersom jeg har den "*r*-bakgrunnen" jeg har, blir det ofte snakk om *r*-en med kjente og ukjente. Mitt inntrykk er at det er mange familier som oss, sågar minst én i samme gate. Jeg tror altså at dette emnet er veldig mye mer komplekst og – i alle fall tilsynelatende – uforutsigbart enn det gis inntrykk av i ovennevnte kilder. Derfor mener jeg det er nødvendig med en nyansering og videreutvikling av gjeldende teorier. Det må gjøres med utgangspunkt i empirisk materiale.

7 Spørsmål jeg ønsker å besvare:

Jeg ønsker med tiden å gjennomføre en større undersøkelse blant barn og ungdom i Grimstad. Blant spørsmålene jeg stiller meg er disse:

1. Er skarre-*r*-en på vikende front i Grimstad? Hva er i så fall årsakene?
2. Hvordan er sammenhengen mellom barns *r*-lyd og foreldres *r*-lyd?
3. Hvordan er sammenhengen mellom barns *r*-lyd og oppvekststeder?
4. Hvor vanlig er det å bytte *r*-lyd i løpet av livet?
5. Hva er vesentlige faktorer for et barns tilegnelse av *r*-lyden?

Det siste spørsmålet i dette utvalget av spørsmål, mener jeg er det aller viktigste. Jeg kan ta feil, men jeg tror i alle fall i skrivende stund, til mitt fremtidige empiriske materiale viser meg noe annet, at *r*-lyden til et menneske er fast når den først er etablert. Jeg tror heller ikke at det er vanlig med situasjonell⁷ endring av *r*-lyden. På bakgrunn av dette mener jeg det er helt nødvendig å forstå barnets *r*-tilegnelse. Jeg tror nøkkelen til å kunne si noe om årsaker til endring av *r*-lyden i en dialekt og om antatt videre utviklingsmønster ligger i å forstå hvilke faktorer som påvirker barnet når det tilegner seg denne lyden.

I tillegg er det flere problemstillinger med et teoretisk diskusjonspotensial. 16 prosent av den oppvoksende generasjon talemålsbrukere bruker rulle-*r* i Grimstad. Sannsynligvis er andelen høyere befolkningen sett under ett. Vil man fortsatt si at Grimstad er en skarre-by? Hvor stort avvik tåles før man må revurdere den alminnelige beskrivelsen av en dialekt?

Vil vi si at barna med rulle-*r* snakker grimstaddialekt? Hva gjør de hvis ikke?

Hva slags videre *r*-utvikling er det rimelig å anta i Grimstad?

⁷ Hovedoppgaven til Berit Haavik Nilsen fra 2005 omhandler mennesker som veksler mellom to dialekter. Hos noen av informantene innebærer kodevekslingen også veksling mellom skarre-*r* og rulle-*r*.

8 En notis om retroflekser

Jeg kommer ikke utenom retrofleksene. Det er ikke dokumentert vitenskapelig (ennå) at det er utbredt bruk av retroflekser hos unge mennesker i Grimstad. Men min klare oppfatning er at det er det, og da tenker jeg ikke på dem som har rulle-*r*, men på alle dem som har den tidligere antatt umulige kombinasjonen skarre-*r* og retroflekser (jf. Torp 1994:295). Kartlegging av retroflekser i Grimstad kommer utenom min kapasitet i dette prosjektet, men for min del kan utbredelsen av retroflekser være aktuelt å trekke inn som forklaring på at rulle-*r*-en kan spre seg også hos barn som vokser opp i skarre-*r*-område. Historisk sett kan det være riktig å si at retrofleksene er et assimilasjons-produkt. Men i det enkelte barns ører, som ikke har etablert *r*-lyd, kan jeg ikke tenke meg at retrofleksene blir analysert og splittet som en *r*-lyd i kombinasjon med en annen lyd. Jeg vil tro, uten at jeg har det grunnlaget i empirisk materiale som jeg har mast om tidligere, at den retroflekse lyden – i begynnelsen i alle fall - blir analysert og forsøkt reprodusert som en selvstendig lyd. Hvis dette er riktig, og retrofleksene er så utbredt som jeg tror, vil man ved å vokse opp i Grimstad i dag, ikke vokse opp i så utpreget skarrende språkmiljø som tidligere, selv om flesteparten fortsatt skarrer. Den situasjonen tror jeg kan ha betydning for en eventuell tilbakegang av skarre-*r*. Men det må jeg i så fall diskutere når empirisk materiale foreligger.

Litteratur

- Danielsen, Arnhild og Trønd A. Berg. 2002. "En blå tråd". I Knudsen og Skjeie (red): *Hvitt stakitt og fiberoptikk. Regionale myter – regional makt*. s 233–241.
- Endresen, Rolf Theil, Hanne Gram Simonsen og Andreas Sveen. 1996. *Innføring i lingvistikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fintoft, Knut mfl. 1983. *4 år. En undersøkelse av normalspråket hos norske 4-åringer*. Trondheim: Universitetet i Trondheim
- Foldvik, Arne Kjell. 1988. "Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år." I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, s 55–61.
- Knutzen, Åshild. 1994. *Overgang fra rulle-*r* til skarre-*r*: ei undersøkelse av *r*-fonemet i Øvre Vats*. Utrykt hovedoppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Meland, Astrid. 2005. "Forsøkte å stoppe skarre-r'en". I *Dagbladet.no*, lastet ned 20.06.2006, fra <http://www.dagbladet.no/magasinet/2005/03/31/427566.html>
- Nilsen, Berit Haavik. 2005. "Er det virkelig deg?" – om identitetsrealisering hos personer med to internaliserte dialekter. Utrykt hovedoppgave. Kristiansand: Høgskolen i Agder, institutt for nordisk og mediefag.
- Torp, Arne. 1994. "Skarre-r mot retrofleksar: Ein rapport frå frontlinja." I Kotsinas & Helgander: *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*, Stockholm: s 291–299.
- Torp, Arne. 1999. "Skarre-r og «skjøttkaker» – barnespråk, talefeil eller språkforandring?" I *Det Norske Vitenskapsakademi, Årbok*: s 334–358.
- Torp, Arne. 2000. "Skarre-r – ingen talefeil likevel? Teorier om opphavet til skarring – og hvor langt skarringa vil gå." I *Målbryting 4*: 63–88.
- Vanvik, Arne. 1971. The phonetic-phonemic development of a norwegian child. I *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXIV*, s 269–325.

Den kvalitative forsknings- samtalen som metode i talemåls- forskningen

Av Elin Gunleifsen

1 Innledning

Denne artikkelen vil i hovedsak dreie seg om hvordan den kvalitative forskningssamtalen kan brukes i talemålsforskningen. Artikkelen er delt inn i fire deler der del 1 er innledningen og der jeg i del 2 redegjør for mitt forskningsprosjekt og drøfter hvordan ulike metoder i dette prosjektet kan brukes og sammenstilles i en metodetriangulering. Videre, i del 3, vil jeg fokusere på prøvesamtalen jeg har gjort med en norsklærer i videregående skole. Her vil jeg se på noen faglige resultater av samtalen og vise hvordan jeg som språkforsker direkte og indirekte er med på og skaper forskningsprosessen og -resultatene. I del 4 oppsummerer jeg bruk av ulike metoder i prosjektet.

1.1 Begrepsavklaring

Begrepene *intervju* og *informant* kan ha en naturvitenskapelig klang over seg i det de impliserer at forskeren utelukkende er interessert i den informasjonen personen kan komme med i løpet av samtalen, men der selve prosessen og samspillet mellom forsker og samtalepartner tones ned. En informant er en person som informerer, en hjemmelsmann eller en kilde (jf. *Bokmålsordboka*). En *respondent* er en person som blir spurt ut i en meningsmåling (ibid.).

I humanistisk forskning passer kanskje andre begreper bedre og sier kanskje mer om forholdene i en forskningssituasjon. Derfor

velger jeg så langt som mulig å bruke begreper som er tuftet på en hermeneutisk tilnærming. Innen språkforskningen mener jeg det er nærliggende å kalle samtalepartnerne for *språkbrukere*. Det er språkbrukeren i mennesket og denne personens holdninger til språk som er interessant for meg i denne undersøkelsen. Samtidig er jeg selv også en språkbruker som kan påvirke språket til samtalepartnerne ved å bruke bestemte språktrekk. Jeg ønsker først og fremst å innta en posisjon som språkforsker og medmenneske.

Når det gjelder begrepet *intervju*, kommer det fra engelsk *inter view* via fransk *entrevue* som betyr sammenkomst. Men i vår forståelse av ordet forbindes det gjerne med journalistikk, avhør, meningsmålinger der det ikke er tale om noe likeverdig forhold, noen sammenkomst, mellom partene i prosessen. En *samtale* derimot, er en konversasjon som innbyr til gjensidighet og jeg mener det dermed er mer hensiktsmessig å benytte dette begrepet i sammenheng med mitt prosjekt.

2 Forskningsprosjektets faglige innhold

Emnet for forskningsprosjektet er talespråklig endring i markering av eieforhold i vid betydning hos unge språkbrukere i Kristiansand og Arendal i dag. De tradisjonelle genitivsformene byttes nå i stor grad ut med det vi kan kalle en *sin*-genitiv (såkalt garpegenitiv). Dette gjør seg gjeldende i ulike sammensetninger og innenfor ulike ordklasser. Genitivsmarkering koples i første rekke til substantiv (*Karis bil* > *Kari sin bil*, *fjellets topp* > *fjellet sin topp*), men også til ulike pronomen, som personlig pronomen (*hoses/hennes* > *ho sin*, *hans/hanses* > *han sin* og *deses/deres/deises* > *de sin*), interrogativ pronomen (*hvems/hvem sin bil*), ubestemt pronomen (*noens* > *noen sin*, *annens* > *annen sin*, *ingens* > *ingen sin*) og resiprokt pronomen (*hverandres* > *hverandre sine*). Dette er et stadig mer utbredt trekk jeg har observert i talemålet enkelte steder i Agder.

Målsettingen med studien er å *undersøke utbredelsen¹ av sin-genitiv i talemålet til ungdom i Kristiansand og Arendal i dag*. Jeg vil prøve å

¹ Med utbredelse mener jeg her både geografisk og grammatisk utbredelse/omfang.

finne svar på om *sin*-genitiven brer seg eller stagnerer, og det vil da bli nødvendig å se bruk av *sin*-genitiv i forhold til bruk av andre måter å markere eieforhold på, som genitiv av personlig pronomen, *s*-genitiv, bruk av preposisjonsuttrykk og eventuelt sammenskriving. Dette forholdet kan uttrykkes som i følgende tabell der jeg deler variasjonsmulighetene i markering av eieforhold inn etter formelle forhold.

FORMELLE FORHOLD			VARIASJONSMULIGHETER I MARKERING AV EIEFORHOLD			
ORD- KLASSE	ANI- MATUM	INANI- MATUM	S-GENITIV	SIN- GENITIV	PREPOSI- JONSUTTR.	SAMMENSKRIVING
Pers.pron.	X		<i>hoses/hennes bil</i>	<i>ho sin bil</i>	bilen til ho	-
Ub.pron.	X		<i>ingens/noens/andres problem</i>	<i>ingen sitt problem</i>	problemet til ingen	-
Interr.pron	X		<i>hvems bil</i>	<i>hvem sin bil</i>	-	-
Substantiv	X		<i>Karis bil</i>	<i>Kari sin bil</i>	bilen til Kari	-
Substantiv, appellativ	X		<i>fuglens influensa</i>	<i>fuglen sin influensa</i>	influensaen til fuglen	fugleinfluensaen
Substantiv, appellativ		X	<i>husets tak</i>	<i>huset sitt tak</i>	taket til huset	hustaket
Substantiv, appellativ		X	<i>telefonens ledning</i>	<i>telefonen sin ledning</i>	ledningen til telefonen	telefonledningen
Gruppe- genitiv			<i>folket på Sørlandets vinter</i>	<i>folket på Sørlandet sin vinter</i>	vinteren til folket på Sørlandet	

På denne måten kan jeg lettere holde oversikt over hvilke variasjonsmuligheter som er aktuelle, og tolke språkbrukernes valg av eieform i forhold til de ulike gruppene av uttrykksmuligheter. Slik kan jeg se hvilke uttrykksmuligheter som er foretrukne i ulike språklige sammenhenger. Dette blir tydeligere når vi ser på forsknings-spørsmålene som er skissert i neste punkt.

2.1 *Forskningsspørsmål*

I sosiolingvistisk forskning er det som kjent vanlig å ta hensyn til flere forskjellige forhold i undersøkelse og analyse av språklige fenomen. Faktorer som undersøkes, kan deles inn i intern- og eksterlingvistiske forhold. Slik jeg ser det, er det forhold i språket selv som må ligge til rette for at en endring skal kunne oppstå (innovasjon), men det kan være andre og mer utenomspråklige faktorer som bidrar til at endringen sprer seg blant språkbrukerne og slik blir en reell språkendring og ikke bare en individuell variasjon. En slik ekstern faktor kan være språkholdninger. Å finne ut noe om språkholdninger er interessant i seg selv, men siktemålet med å undersøke språkholdninger er også å finne ut om dette påvirker språkbrukernes måte å realisere språket på. Forholdet mellom språkholdning og språkhandling er komplekst, noe jeg vil vende tilbake til i analysen av forskningssamtalen i punkt 3.2. Nedenfor lister jeg opp noen av de mest sentrale forskningsspørsmålene i prosjektet mitt.

2.1.1 *Internlingvistiske forhold:*

- Hvor utbredt er *sin*-genitiven grammatisk?
- Varierer bruk av *sin*-genitiv med forholdet animasitet?
- Varierer bruken av *sin*-genitiven med syntaktisk funksjon?
- Forekommer bruk av *sin*-genitiv oftere der possessivet står i kontrastiv funksjon?
- Realiseres *sin*-genitiv oftere i maskulinum enn i femininum?
- Endres bruken av *sin*-genitiv om substantivet i uttrykket får et attributt?
- Har lengden på orda noe å si for bruk av *sin*-genitiv?
- Brukes *sin*-genitiv i gruppegenitiv? Eventuelt like hyppig som i andre sammensetninger?
- Er *sin*-genitiven like utbredt i de to byene (Kristiansand og Arendal)? Hva består eventuelle forskjeller i? Kan forskjellene forklares ut fra særskilte forhold i de to bydialektene, som intonasjon eller trykk?

2.1.2 Eksternlingvistiske forhold

- Varierer bruken av *sin*-genitiv mellom språkbrukere med norsk som morsmål og språkbrukere med norsk som andrespråk²?
- Er det sosiokulturelle forskjeller i bruken av *sin*-genitiv?
- Varierer bruken av *sin*-genitiv med sosial situasjon? Er bruken situasjonsbestemt?
- Hvilke vilkår har *sin*-genitiv for geografisk spredning?

2.1.3 Språkholdninger

- Hvordan er informantenes oppfatninger av talemål og talemålsendring?
- Hvordan er informantenes oppfatninger om bruk av *sin*-genitiv?
- Unngår språkbrukerne *sin*-formen i visse sosiale sammenhenger?
- I hvilken grad blir holdninger til bruk av *sin*-genitiv i skriftlig bokmål og nynorsk overført til talemålet?

Som det framgår av lista, vil noen forskningsspørsmål være naturlig å se i forhold til flere hovedpunkter. Dette gjelder særlig spørsmålet om formen er like utbredt i de to byene. Variasjonsmønstrene her vil det være naturlig å drøfte i forhold til både 2.4.1 og 2.4.2. Situasjonsbestemt språkbruk (jf. 2.4.2) vil det også være naturlig å se i sammenheng med 2.4.3.

2.2 Valg av metode i talemålsforskningen

En stadig tilbakevendende diskusjon innen talemålsforskningen er om en bør bruke kvalitative eller kvantitative metoder. Mye kan sies om valg av metode, men det er viktig å ha klart for seg at valget langt på veg henger sammen med valget av forskningsemnet. Ikke alle metoder er like velegnet til alle formål. En må velge den metoden som best kan hjelpe oss å finne svar på forskningsspørsmålene. Yin (1994:7) påpeker at nøkkelen kan ligge i å forstå at “[...] research

² I prosjektet ønsker jeg å bruke en utradisjonell metode for utvelgelse av språkbrukere og velger å ta med en andel fremmedspråklige. Dette kan yte verdifulle bidrag til språkforskningen fordi nye mønster kan vise seg her.

questions have both *substance* – for example, “What is my study about?” – and *form* – for example, “Am I asking a *who, what, where, why* or *how* question”. ” Relatert til mitt forskningsfelt vil jeg si at emnet er sosiolingvistik og at jeg stiller en rekke *hvordan-* og *hvorfor-* spørsmål for å belyse emnet eiendomsmarkering. Yin framholder at det ofte er flere metoder som kan være aktuelle å benytte i et forskningsarbeid, men sier samtidig at det finnes situasjoner “[...] in which a specific strategy has distinct advantage. For the case study, this is when a “how” or “why” question is being asked about a contemporary set of events over which the investigator has no or little control” (op.cit.: 9). Dette mener jeg vil gjelde for *sin-genitiven*, der det er vanskelig å ha kontroll over bruksområdet eller frekvensen når en starter opp arbeidet med undersøkelsen. *Det vil derfor være nyttig å få testet ut forskningssamtalen som metode i talemålsforskningen.* Dette kommer jeg tilbake til i punkt 3.3.

Det er likevel viktig å påpeke at metodene sjelden er rendyrkede, men at de glir over i hverandre, og at elementer fra begge metodene vil være til stede i et arbeid enten forskeren går inn for det eller ei.

2.2.1 Den kvantitative forskningens fortrinn i talemålsforskningen

Om man vil si noe om talemålet til en gruppe mennesker, for eksempel innbyggere i et større område, er det ønskelig at resultatene er *generaliserbare* i forhold til denne populasjonen. I slike situasjoner gjelder statistiske regler for utregning og antall som må inngå i undersøkelsen (30 stykker og et signifikansnivå på minst 0,5 ifølge Petersen 2005). Disse resultatene kan i mange tilfeller bli regnet for å være mer pålitelige, fordi det skjuler seg mange mennesker bak tallene, og om særlige tendenser viser seg her, mener man det er sannsynlig at dette også gjelder for resten av befolkningen det er relevant å sammenligne med, for eksempel samme aldersgruppe, sosialgruppe, talemål osv.

2.2.2 Den kvalitative forskningens fortrinn i talemålsforskningen

Deler av sosiolingvistikken har fokusert på den enkelte språkbrukeren og er dermed i hovedsak kvalitativ. I denne type språkforskning unngår en feilrapportering i form av over- eller underrapportering, noe som kan være et problem om man bruker spørreskjema, noe en

til tider gjør i store kvantitative studier. I en samtalesituasjon er en også selv til stede og kan observere undersøkelsesobjektet, gå i dybden og stille oppfølgings spørsmål ut fra svarene. Forskningsmåten er mer fleksibel, dynamisk og utforskende. Det som er festet til bånd, kan lyttes til gjentatte ganger og er forholdsvis lett å tolke språklig sett (gjelder morfologiske og syntaktiske trekk mer enn fonologiske). Men så vil mange likevel spørre hvordan en kan si noe om talemålet i et område kun med utgangspunkt i noen få samtaler. Til dette svarer Yin (op.cit.:10) at det heller ikke i eksperimentet er slik at en kan generalisere til en befolkning eller et univers, men at en kan generalisere til teoretiske størrelser. I mitt forskningsarbeid vil det bli aktuelt å generalisere til teori om talemålsutvikling, dvs. å benytte det Yin kaller en *analytisk generalisering*.

2.3 Metodetriangulering

Siden formålet med undersøkelsen er å si noe om så vel språklige trekk som språkholdninger, mener jeg det er nødvendig å benytte forskjellige metoder i ulike deler av undersøkelsen. Å hente inn kunnskap om språkbruk gjennom kvalitative forskningssamtaler er velkjent innen talemålsforskningen. Metoden har ofte vært brukt der en vil se hvordan talemålet generelt endrer seg og der flere variabler inngår. I mitt tilfelle er metoden mer problematisk fordi jeg vil undersøke et språktrekk som er lite frekvent i talen (*sin*-genitiven). I slike tilfeller kan en ikke regne med den kvalitative forskningssamtalen som *eneste* metode i undersøkelsen. Slik vil en ikke finne tilstrekkelig svar på forskningsspørsmålene sine.

Kostøl skrev i 2002 hovedfagsoppgave om kristiansandsdialekten der hun hadde nettopp *sin*-genitiven som en variabel. I den språklige undersøkelsen på fem timers opptak fant hun kun fire forekomster av eieformer og kun to var realisert ved den aktuelle formen.³ Utfordringen ligger altså i å frambringe de nødvendige språkformene, og derfor vil jeg benytte en såkalt metodetriangulering i min undersøkelse. Dette innebærer at jeg for det første vil benytte

3 Det som likevel ikke framgår av hennes framstilling er hvordan språkbrukerne realiserte andre alternative former å markere eieforhold på, f.eks ved hjelp av preposisjonsuttrykk, jf tabell s. 3.

gruppeintervju (fokusgrupper) der samtalepartene først snakker litt om emner som for eksempel misunnelse, karakterer i skolen, kapitalisme eller kjøpepress. Alle er emner som er satt opp med tanke på å frambringe ulike måter å markere eieforhold i vid betydning på. Emnenes innhold skal innby til snakk om eiendeler og fordeling av materielle så vel som åndelige ressurser, og slik skulle den språklige situasjonskonteksten ligge til rette for undersøkelse av *sin*-genitiven. Den språklige kartleggingen av *sin*-genitiven står i fokus i disse samtaleene, og min rolle som språkforsker og deltakende språkbruker får en annen og kanskje mer sentral rolle i disse samtaleene. Ved å benytte mitt talemål der jeg har de tradisjonelle formene for genitivs-markering, kan dette komme til å påvirke samtalepartneren til å bruke språklige former han eller hun vanligvis ikke bruker, og det er derfor viktig å være bevisst dette i samtalsituasjonen.

Tidligere har jeg testet ut spillsituasjoner på to og to språkbrukere. Spillene som er blitt benyttet, er slike som skulle innby til høyere frekvens av *sin*-genitiven enn andre (for eksempel *monopol*, *vil du bli millionær*, *kjendisspillet*) fordi de handler om eieforhold i konkret betydning, og dette skulle dermed bli et naturlig samtaleemne. Men heller ikke dette var nok til å frambringe *sin*-genitiven i mer eller mindre naturlig kontekst. I mine opptak har jeg faktisk ikke fått festet en eneste form til band. Neste trinn i utforskningen av en metode for å få festet *sin*-genitiven til tape, ble å prøve å utvikle et spill selv. Spillet har jeg kalt *hva mangler du?*⁴.

4 Med mitt digitalkamera fotograferte jeg dyr i dyreparken i Kristiansand. Bildene ble framkalt i dobbelt sett med det formål å lage plansjer av det ene settet og lage spillkort av det andre settet. (Grunnen til at det må være en plansje av de samme bildene i hel figur, er at *sin*-genitiven bare realiseres om en kan referere til overleddet i substantivfrasen med bestemt form av substantivet. Og dette ville ikke kunne skje om ikke spillerne hadde samme referanseramme.) Spillkortene er enten bilder av dyr som mangler f.eks et bein eller bilder av dette beinet som tilhører et annet dyr. Tanken er at kortene skal stokkes og deles ut og at spillet deretter dreier seg om å skaffe flest mulig stikk, som vil si for eksempel hele dyr. I prosessen med å få tak i stikk vil det være en større sannsynlighet for at språkbrukerne ville realisere *sin*-genitiven. De vil måtte gi uttrykk for at de mangler *beinet til hesten* eller *hestens bein* eller kanskje *hesten sitt bein*. Ved å ha

De kvalitative samtalene, fokusgrupper og spillsituasjonene, vil i første omgang fungere som pilotundersøkelser. Noen er gjennomført, mens andre ikke er det. Tolkingsarbeidet vil gi svar på om kvalitative metoder er egnet for innhenting av *sin*-genitiven, men mye tyder på at det er kvantitative metoder som best kan gi svar på forskningsspørsmålene som er skissert i pkt 2.1.1. Jeg vil da benytte meg av selvrapportering av talemålet, men gjennomgå spørreskjemaet med hver enkelt språkbruker slik at jeg kan ha oversikt over om svarene er overveide. Videre i denne artikkelen vil jeg fokusere på holdningsdelen av undersøkelsen, for det er der den kvalitative forskningssamtalen virkelig kommer til sin rett.

3 Den kvalitative forskningssamtalen – en pilotundersøkelse

Formålet med denne prøvesamtalen er å finne ut om forskningssamtalen er en egnet metode for å innhente kunnskap om språkholdninger. Dessuten ønsker jeg å finne ut hvor hyppig *sin*-genitiven er i spontan tale. Jeg vil observere bruken av eieformer som forekommer i samtalen og analysere eventuelle funn.

3.1 *Etiske overveielser*

Å overveie de etiske sidene ved forskningen er en viktig del av forskningsarbeidet. En bør ha overveid etiske spørsmål på lik linje med andre forskningsspørsmål før en setter i gang med selve undersøkelsen. Ellers kan en komme opp i ubehagelige eller uforutsette episoder som kunne vært unngått ved nøyere gjennomgang av gjøremål og formål.

I mitt forskningsarbeid har jeg tenkt mye på de etiske sidene av det å ikke informere samtalepartnerne fylldig nok om det som jeg er ute etter som språkforsker. Men på den andre siden vil jeg risikere at samtalepartneren bevisst eller ubevisst unngår språkformen eller bruker språkformen hyppigere enn han/hun normalt ville gjøre om

forskjellige dyr får jeg eksempler på hvordan formen realiseres i ulike lydlig sammenhenger.

jeg legger alle kortene på bordet og forteller samtalepartneren at jeg er interessert i en bestemt språkform. Slik får jeg ikke et pålitelig nok resultat av undersøkelsen. Derfor har jeg valgt å ikke oppgi helt presist hvilke språkformer jeg er interessert i, men heller si at jeg er interessert i språket generelt. Et annet punkt som må overveies, er mine egne språkformer. Siden jeg bruker de tradisjonelle språkformene, kan dette gi et visst bilde av meg som person og påvirke samtalepartnerens valg av språkformer.

Når det gjelder det andre siktemålet mitt med undersøkelsen, det å undersøke språkholdninger, er det også forbundet med etiske dilemmaer. Det er ikke formålstjenlig å komme en person i møte med en kommentar om at jeg er interessert i å høre litt om de språkholdningene han eller hun har. Det er da en fare for at samtalepartneren vil tenke på hva jeg som språkforsker er ute etter, han vil bli redd for ikke å ha de rette holdningene, og samtalen vil kunne få karakter av et forhør, en muntlig eksamen, heller enn en samtale mellom to likeverdige personer. Noe av problemet her mener jeg også er knyttet til den valør ordet 'språkholdning' har. Kanskje er mye løst om jeg sier at jeg er interessert i personens oppfatninger om språk. I sin doktorgradsavhandling om oppfatta og realisert talemål i austre Vest-Agder tar Rune Røsstad (2005) i bruk begrepet 'språkoppfatning', som jeg mener er et mer hensiktsmessig begrep enn det språkholdning er. Språkoppfatninger virker mer nøytralt. Utfordringen blir å informere så nøyaktig som mulig uten å "røpe" for mye, og å stille spørsmål som langt på veg gir et konkret svar på det jeg er interessert i. Samtidig mener jeg at en ikke trenger samtalepartnerens tillatelse til å stille hvert enkelt spørsmål, men at han/hun skal få beskjed om at han/hun har mulighet til å la være å svare om han/hun ikke vil gi sin mening til kjenne om det jeg spør om. I en semistrukturert forskningsamtale får en normalt tillatelse til å stille nye spørsmål som avtegner seg i løpet av samtalen (jf. Fog 1994).

3.2 Forholdet mellom språkholdning og språkhandling – noen resultater av pilotundersøkelsen

Forholdet mellom språkholdning og språkhandling er ikke et årsak – virkning–forhold som man kanskje kunne tro. Det er ikke

nødvendigvis slik at man lar være å bruke en språkform man ikke liker. Kanskje passer den likevel bedre til situasjonen, kanskje tar vi av og til på oss en språkdrakt vi ikke er helt komfortabel med. Å finne ut av forholdet mellom språkholdning og -handling er ikke uproblematisk. Lunde påpeker at det dreier seg om et dialektisk forhold (Lunde 2005: 49). I det følgende vil jeg kommentere enkelte sekvenser fra en prøvesamtale med en lærer der vi snakket om *sin-genitiven*.

Samtalepartneren har et nyansert syn på *sin-genitiven*. Hun har observert trekket: "Ja, de bruker det mye og e sier det til de at det e litt barnslig. [...] det går an i personord, men en bør forsøge å unngå det", opplyser hun i samtalen. Videre mener hun at sammen-setninger av ord eller bruk av preposisjoner kan tjene samme formål. Det er dette jeg tar opp som variasjonsmuligheter i markering av eieforhold i vid betydning, og det var en interessant kommentar å få, med tanke på forskningsspørsmålene. Her ser det ut til at denne samtalepartneren ville foretrekke andre uttrykksmåter enn *sin-genitiven* i skrift fordi hun mener den er barnslig. Samtalepartneren foreslår andre alternative uttrykksmåter for *sin-genitiven*, og råder elevene til å kutte ned på bruken. Når jeg da spør om hun har lagt merke til bruken i tale, som er mitt hovedanliggende å kartlegge, er det kanskje ikke så overraskende at hun *ikke* har lagt merke til bruken her. Hun sier at det nok var noe hun ville lagt merke til fordi "mi [norsklærerne] snakker jo ofte om hva mi blir lei av å rette på, lei av å kommentere for mye ... ja, men det ville en jo bare kommentert om det blei for mye, om det dominerte for mye. For du kan ha det noen ganger uden at det blir galt." Når jeg spør om det er mengden det kommer an på, svarer hun et litt bedrøvet *ja*. Kanskje passet ikke formuleringen min helt til synspunktet hun ville formidle, men videre sier hun at en "må jo variere litt om en skal skrive en artikkel eller lignende". Igjen prøver jeg å vende samtalen over til talemålet, og da svarer hun at hun ikke vet hva de bruker der. Slik bekrefter hun den tidligere uttalelsen om at hun ikke hadde lagt merke til denne språkformen i tale. Om denne læreren oppfordrer til å kutte ned på bruken i skrift, kan det muligens tenkes at elevene velger andre uttrykksformer enn *sin-genitiven* også i muntlig språkføring.

I løpet av samtalen justerer samtalepartneren sine utsagn. Fra å bli omtalt som et barnslig språktrekk i begynnelsen av samtalen seiler *sin-genitiven* mot slutten av samtalen opp til å bli noe som bare ville bli korrigerert om det ble for dominerende.

Det første inntrykket vil kanskje være at en her har å gjøre med en person som ikke har klare meninger om emnet eller som snur kapp etter vinden, at resultatene er inkonsistente og uten verdi. Men dette kan også være et eksempel på at språkholdninger ikke er noe som ligger dypt i enkeltindividet, men som blir til i møtet med andre. Det er noe som skapes i samtalen, og som er et resultat av begge samtalepartnerenes språklige bidrag.

3.3 *Er den kvalitative forskningssamtalen en egnet metode i talemålsforskningen?*

Etter en slik prøvesamtale kan en så spørre seg om den kvalitative forskningssamtalen er en egnet metode i dette prosjektet. Svaret er ikke entydig. Som metode for å finne ut noe om realisering av *sin-genitiv* og andre måter å markere eieforhold på i spontan tale, vil jeg si at metoden *ikke eigner seg*. Dette er også i tråd med det jeg sa i punkt 2.5 og 3.1. Ikke en eneste *sin-genitiv* dukket opp, selv ikke da den var et spesifisert samtaleemne, og heller ikke da jeg selv benyttet en slik form. For å teste ut samtalen som metode videre til dette formålet, vil det være nødvendig å snakke om andre temaer som skissert i punkt 2.5. Det trengs altså mer tilrettelagte emner om *sin-genitiven* eventuelt skal realiseres. Sagt med fenomenologien som forståelsesform kan en si at "fenomenet" *sin-genitiv* må få anledning til å "folde ut sin helhet på en måte som er i tråd med sitt eget vesen" (Østergaard 2001:12). Det blir altså nødvendig å legge forskningssituasjonen ytterligere til rette for å undersøke *sin-genitiven* lingvistisk.

Når det gjelder forskningssamtalen som metode for å finne ut noe om språkholdninger, mener jeg denne er *godt egnet*. Ut fra min informants samlede uttalelser om språklig endring, mener jeg å ha et relativt godt grunnlag for å kunne si noe om hennes oppfatninger om språklig endring. Det er tydelig at noen språklige trekk synes mer stigmatiserte enn andre. *Skj-lyden* i ord som *kino*, *kjøkken*, *kjæreste*

har negativ valør for samtalepartnern. Det samme har overbruk av småord som *lissom*. Generelt bruker samtale-partnern vurderende begreper om de unges språkbruk, som *dannet*, *pen* og viser slik sin oppfatning av denne talemålsutviklingen. Når det gjelder synet på *sin*-genitiven, er det litt vanskelig å fange fordi samtalepartnern muligens tilpasser utsagnene sine et par steder etter at hun har fått en viss opplevelse av hva jeg som språkforsker måtte mene om emnet. Men hun viser likevel gjentatte ganger både direkte og indirekte at hun ikke setter pris på denne språklige uttrykksmåten. Hun mener den er barnslig og hun ville kommentert det om det ble for mye av det.

Jeg mener den kvalitative metoden gir åpne og samtidig klare svar på et materiale det ellers ikke er så lett å trenge inn i. Gjennom samtalen har en mulighet til å komme med oppfølgingsspørsmål og klargjørende spørsmål som bedrer kvaliteten og validiteten av materialet.

3.4 Forskerens rolle i den kvalitative forskningssamtalen

Y: *Å da sier e at det går av og til, men det blir litt barnslig hvis en har for mye av det. E vett ikkje om det e riktig, men e føler det hvertfall sånn.*

X: *Ja men språk har jo mye med intuisjon og hva en føler o g..*

Jeg vil nå trekke fram en situasjon fra samtalen med den omtalte læreren som kan stå som eksempel på at vi som språkforskere kan ha mer å lære av samtalepartnerne våre om vi er grundige i forberedelsene våre og klargjør våre ståsted for samtalepartnerne før opptaket starter. I min prøvesamtale opplevde jeg at samtalepartnern var opptatt av å gjøre tingene riktig, også i forhold til meg som fagperson. Kanskje tror hun jeg er en språknormer? Jeg prøver å vise mine holdninger til språk for å se om hun eventuelt vil moderere noe av det hun har sagt tidligere, men hun vender tilbake til det hun sa og bruker kun tilknytninger til egne replikker. Ordene *intuisjon* og *følelser* ser ikke ut til å vekke særlige reaksjoner hos henne, til tross for at hun først kommenterte at hun ikke visste om det var riktig, men at hun nettopp *følte* det sånn. Det jeg kanskje burde gjort for å unngå en slik situasjon, var å snakke mer åpent med

samtalepartneren om mine egne språklige holdninger før opptaket startet slik at hun visste hvor jeg stod som fagperson. Samtidig er ikke dette uproblematisk fordi en da kunne risikere at hun ville ha tilpasset svarene sine til det hun visste jeg mente. Jeg var i forberedelsene opptatt av min forforståelse av hennes situasjon som norsklærer i videregående skole, men hadde ikke satt meg inn i hva hun måtte mene om min rolle som språkforsker. Vi er alle formet av en tradisjon, men samtidig må de personlige holdningene og forforståelsene ikke undervurderes. Gadamer sier det slik "Die Selbstbesinnung des Individuums ist nur ein Flackern im geschlossenen Stormkreis des geschichtlichen Lebens. *Darum sind die Vorurteile des einzelnen weit mehr als seine Urteile die geschichtliche Wirklichkeit seines Seins*" (Gadamer 1999: 280). Det er altså mer enn våre erfaringer av virkeligheten som preger forforståelsen til et menneske, og dette bør en etter min mening prøve å reflektere over når en gjennomfører kvalitative forskningssamtaler.

4 Avslutning

Å stille sammen flere ulike metoder kan virke berikende på forskningen, noe jeg har prøvd å vise i denne artikkelen. Det viste seg at den kvalitative forskningssamtalen var et egnet medium for å finne ut noe om språkholdninger, men at en bør supplere med andre metoder for å innhente lingvistisk kunnskap om *sin*-genitiven. Den kvalitative forskningssamtalen som metode mener jeg i dette tilfellet gir bedre innsikt i språkholdninger enn den er i stand til å fange opp rent lingvistiske forhold. Det er i denne sammenhengen viktig å ha klart for seg det Østergård (2001) påpeker, nemlig at ingen teori kan fange helheten, og at vi kanskje av og til må ty til mange forskjellige innfallsporner til samme fenomen og slik komme mer i dybden på fenomenet – for helheten finnes ifølge Østergaard i fenomenet.

Litteratur

- Fog, Jette (1994): *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. København: Akademisk forlag.
- Gadamer, Hans-Georg (1999): *Gesammelte Werke 1. Hermeneutikk 1. Wahrheit und Methode. Grüdzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Thübingen.
- Halliday, Michael (1985): *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Kostøl, Sissel Elisabeth (2002): *Å i sava! En undersøkelse av utviklingen i enkelte trekk i kristiansandsdialekten*. Upublisert hovedfagsoppgave. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Lunde, Marit Merete (2005): "Haldningar – finst dei? Og er dei i så fall å finne i individua eller i det sosiale rommet mellom dei? Ei drøfting av haldningsomgrepet ut frå ulike tilnæringsmåtar." I: Gunnstein Akselberg (red.): *Målbryting 7/2005: 7–44*. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Petersen, Niels Reinolt (2005): *Elementær statistikk*. København: Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab.
- Røsstad, Rune (2005): "Den språklege røynda. Om oppfatta og realisert språkbruk i austre Vest-Agder". *Doktoravhandlingar ved Høgskolen i Agder 1*. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Yin, Robert (1994): "Case study research. Design and Methods." *Applied Social Research Methods*, 5. Sage Publications, Newbury Park.
- Østergaard, Edvin (2001): *Å forstå fenomenar. Erfaringer med fenomenologi som vitenskap*. Notat, Program for pedagogikk, Norges Landbrukshøgskole.

Nettadresse:

<http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>

Horisontalistar versus vertikalistar

Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg

Av Gunnstein Akselberg

1 Vertikale og horisontale krefter i norsk talemålsutvikling – danske og norske tolkingar

Dei to siste åra, det vil seia frå medio desember 2004 og til medio oktober 2006, har fem av dei til saman ni stipendiatane som har vore knytte til talemålsprosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN) disputert på avhandlingar om norske sosiolingvistiske tilhøve. Ragnhild Haugen (Anderson) disputerte 19. desember 2004, Unn Røyneland 3. juni 2005, Rune Røsstad 11. februar 2006, Randi Solheim 22. september 2006 og Reidunn Hernes 20. oktober 2006. I kvar av komiteane som vurderte om avhandlingane til desse kandidatane var verdige til å forsvarast for dr. art-graden, bortsett frå i komiteen til Røsstad, sat det ein dansk talemålsgranskar. Dei danske komite-medlemene var også opponentar under disputasane.

Av di danske talemålsforskarar og dialektologar ofte har eit anna syn på kva dialekt og dialektbruk er enn norske granskarar (jfr. Akselberg 2002a, 2003a, 2005), og av di dei danske granskarane ofte vurderer annleis kva for krefter som styrer talemålsendringar enn det mange norske talemålsgranskarar gjer, har det ved disputasane til desse fem kandidatane blitt kortare eller lengre diskusjonar om kva for rolle "standardspråket" eller "normalspråket" spelar for den norske

talemålsutviklinga.¹ Temaet har også vore eit emne i fleire av prøvoførelsingane til dei fem kandidatane.

Disputasdiskusjonane har hovudsakleg golde kva for rolle dei vertikale og horisontale dimensjonane i den talespråklege hierarkipyramiden (sjå pkt. 2 nedanfor) har i den norske talemålsutviklinga. Dei danske komitedemedlemene har hevda at den vertikale dimensjonen er den styrande og dominerande dimensjonen i norsk talemålsutvikling. Det vil i praksis seia at talemålet i det sentrale austlandsområdet med Oslo påverkar og styrer talemålsendinga i Noreg – og det med heller stor tyngd.

Diskusjonane knytte til dei vertikale og horisontale kreftene si rolle i norsk talemålsutvikling er ikkje berre aktuelle av di dei har vore diskuterte inngåande ved fem norske disputasar dei to siste åra, og såleis illustrerer nokre karakteristiske skilnader mellom *danske* og *norske fagposisjonar*, men diskusjonane er også interessante av di dei reflekterer *to ulike norske fagposisjonar* innom talemålsgranskinga.

2 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den tyske modellen

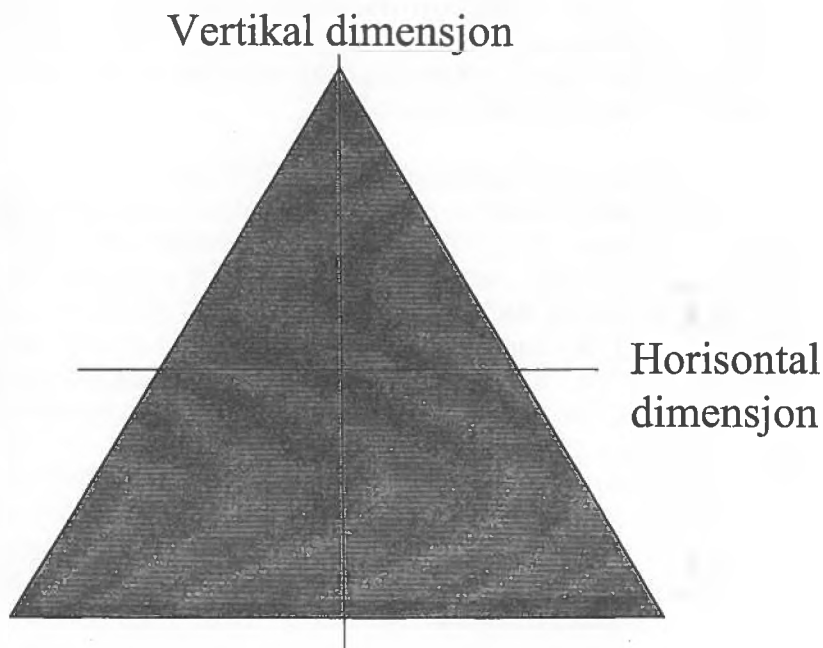
Diskusjonane om kva for rolle dei vertikale og horisontale kreftene har i den norske talemålsutviklinga i dag, har hatt den såkalla talespråklege *hierarkipyramiden* som referanse. Den talespråklege hierarkipyramiden, som har vore mykje nytta innom den norske talemålsgranskinga frå slutten av 1990-åra, er opphavleg utvikla for å illustrera sentrale krefter i den tyske talemålsutviklinga (jfr. Peter Auer 2000).

2.1 Pyramiden som illustrerer sentrale konvergeringsprosessar

Den hierarkiske talemålspyramiden illustrerer to viktige talespråklege konvergeringsprosessar. Konvergering vert her forstått strukturelt som at kontrastar mellom to lingvistiske varietetar eller system fell bort. Sidan konvergens vert forstått som at kontrastar mellom to

¹ Nemninga *talemålsutvikling* i denne artikkelen vert nytta om den endringa som finn stad med norsk talemål over eit visst tidsrom. I nemninga *utvikling* ligg det ikkje noka kvalitativ vurdering av norsk talemålsending.

lingvistiske varietetar eller system forsvinn, må minst to varietetar (dialektar eller språk) vera involverte i ein konvergeringsprosess. I slike tilfelle kan enten begge varietetane endra seg, eller så endrar berre den eine varieteten seg (blir utsett for assimilasjon) medan den andre vert uendra.

Den talespråklege hierarkipyramiden med dei vertikale og horisontale kreftene teikna inn.

Den vertikale dimensjonen i pyramiden representerer ein *standard-dialektal konvergeringsprosess*. Den horisontale dimensjonen representerer ein *interdialektal konvergeringsprosess*.

Den vertikale *standard-dialekt dimensjonen* vert forstått slik at i toppen av pyramiden finst eit (eller fleire) nasjonale *standardtalemål* (som som oftast ligg nært opp til eit eller fleire standard skriftmål). Nedst i pyramiden finst dei lokale dialektane (*geolektane*). Mellom det

nasjonale standardtalemålet og geolektane finst dei regionale talemåla eller *regiolektane*, som kan ha sin korresponderande regionale standard. I den vertikale standard–dialekt dimensjonen tenkjer ein seg at standardtalemålet påverkar både det regiolektiske og det geolektiske nivået ved at geolektane og regiolektane konvergerer mot standardnivået.

Den *horisontale interdialektale dimensjonen* vert forstått slik at dei lokale dialektane, og forsåvidt regiolektane, påverkar kvarandre horisontalt gjennom konvergering avhengig eller uavhengig av dei vertikale konvergeringsprosessane.

2.2 Talespråklege konvergeringsprosessar i Tyskland

I det tyskspråklege området, med eit mogleg unntak av Sveits og det lågtyske området i Nord-Tyskland, har utviklinga vore *dediglossisk* (Bellmann 1983, 1998, Auer 2000), det vil seia at utviklinga har gått frå ein *diglossisk* til ein *diaglossisk* situasjon. Heilt til den andre halvdelen av 1700-talet var Tyskland eit diglossisk område med ein dominerande nasjonal talemålsstandard (med utgangspunkt i skriftspråket) på den eine sida og dei lokale dialektane på den andre sida. Dialektane var strukturelt ulike standardtalemålet, og dei var berre talemålsbaserte. Den diaglossiske situasjonen oppstod då den systematiske avstanden mellom standardvarieteteten og dei lokale varietetane minka på grunn av den vertikale konvergensen. I Tyskland har denne prosessen resultert i *regionale dialektar* og dessutan i *regionale standardar*:

The sociolinguistic (and especially social-dialectal) developments which can be associated with these dynamics are those of *vertical convergence* [...]. In Germany, they have included the formation of so-called *regional dialects* as well as of *regional standards* (Auer 2000:14).

Skilnaden mellom *dialekt* og *standard*, t.d. *regional dialekt* og *regional standard*, har diverre forsvunne i den norske talemålsdiskusjonen. Jamfør pkt. 4.1.1 og 4.1.2 nedanfor.

2.3 Evaluering av dei tyske konvergeringsprosessane

I Tyskland har både dialektologar og tyskarar flest vurdert denne utviklinga negativt: Regionale dialektar vert ikkje vurderte som 'skikkelege' dialektar, hovudsakleg av di standard-dialekt-konvergeringa fører til at dei lokale dialektane blir 'øydelagde'.

Peter Auer (2000:14–23) prøver derimot å sjå dei positive resultatane av standard-dialekt-konvergeringa – i eit sosial-dialektologisk perspektiv. Han summerer dette opp i fire punkt:

For det første har den vertikale konvergeringsutviklinga ført til eit rikare repertoar hjå dei einskilte talemålsbrukarane ved at dei i tillegg til den lokale dialekten også tileignar seg ein regionalspråkleg kompetanse. Språkbrukarane har såleis fått eit meir komplekst språkleg repertoar til disposisjon som gjer dei språkleg meir fleksible. Dei standardiserte regiolektane er aksepterte overalt, og gjev såleis ein betre generell språkleg-kommunikativ kompetanse samstundes som regiolektane uttrykkjer lokal tilhørslse og lokal identitet.

For det andre har det skjedd ei *destandardisering* ved at dei ekstreme polane i kontinuumet standard-lokal dialekt er reduserte eller blitt borte. På standardsida har dette ført til eit prestisjeskifte frå det som ein gong var ein uniform nasjonal standard til regionale standardar. Desse uttrykkjer regionale identitetar. Språklege identitetshandlingar som uttrykkjer identifikasjon med større regionar som Hessen, Bayern, Franken osv. spelar ei viktig rolle for mange tyskarar i dag. Språkleg kjem dette til uttrykk ved at regionale standardar får eit større bruksomene som også omfattar offisielle og formelle situasjonar, der lokale dialektar ikkje blir aksepterte.

For det tredje fører talemålsutviklinga i Tyskland, med utvikling av standardiserte regiolektar, til at lokale dialektale trekk – som overlever fyrst og fremst som leksikalske sjibbolettar – får plass i det regionale talemålet, slik at talemålsbrukarane også ved å bruka regiolektar kan uttrykkja lokal identitet.

Og for det fjerde finn det stad ein *interdialektal konvergens* som ikkje involverer konvergens mot standard, men heller divergens i høve til ein standardvarietet. Det finst altså ein standard-uavhengig dynamikk i regionale dialektar.

Det finst også divergerande talemålsprosessar i Tyskland, som ikkje er knytte til tradisjonelle dialektar, som t.d. fører med seg bruk av etnolektiske trekk, ungdomsspråk, kodeblanding (på grunn av nye språkmøtesituasjonar) og spesielle språklege register (t.d. knytt til profesjonssjargong) (Auer 2000:23)

3 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den danske modellen

Danske talemålstilhøve og nyare dansk talemålsgransking har hatt stor innverknad på korleis nordmennene analyserer og tolkar den norske talemålsendringa. Ei slik jamføring kan vera fruktbar, men ho er òg problematisk dels av di den norske talemålsituasjonen er svært ulik den danske – og dels av di vi nyttar talemålsterminologien ulikt.

Den danske talemålsituasjonen er dessutan ulik den tyske. Dessutan er det danske synet på dialektane sin status og den danske vurderinga av regionale standardtalemål også ulik den tyske dialektevalueringa.

Medan tyskarane hevdar at det framleis finst lokale dialektar (jfr. Auer 2000), meiner danskane at dei danske dialektane er døde (jfr. m.a. Kristiansen 2003).

Til heilt nyleg har det vore vanleg å tolka den danske talemålsituasjonen slik at det finst fleire danske regionalmål som har avløyst dei eldre dialektane (jfr. Akselberg 2002a, 2003a). Det skulle i tilfelle tyda at pyramiden berre består av to sjikt, ein topp (standardtalemålet) og eit mellomsjikt (regiolektane). Botnen, dialektane, er borte. Eller vi kan formulera det slik at regiolektane utgjer botnen i pyramiden. I kva grad det har funnest danske regionale standardar, er uklart.

I 2002 presenterte Kristiansen ein hypotese om at også dei danske regionalmåla kan vera fråverande, og at dei kanskje ikkje har eksistert i det heile. I dag finst kanskje berre det københavnske talemålet i "Det lille Kongeriget" – i ein eller annan lett regional fasong. I så tilfelle skulle den danske talemålspyramiden i dag berre bestå av eitt

sjikt, som rett nok kan ha ein viss tjukkcleik, nemleg det københavnske med ei viss lokal farging.²

4 Talemålsutvikling og talespråkleg hierarkipyramide – den norske modellen

4.1 Skilnad i talemålssituasjonen: Noreg versus Tyskland/Danmark

Talemålsstoda og talemålsutviklinga i Noreg skil seg frå talemålsstoda og talemålsutviklinga både i Tyskland og i Danmark. Difor vert også den hierarkiske talemålspyramiden problematisk å nytta på den norske talemålssituasjonen.

4.1.1 Manglande nasjonalt talemål

I høve til talemålssituasjonen i Tyskland og Danmark manglar Noreg eit offisielt talemål som dominerer i media, skule- og undervisningssektoren, statleg og kommunal forvaltning, kyrkja, det militære, næringslivet osv. Jamsfør pkt. 4.1.2 og 8.1 nedanfor.

4.1.2 Manglande nasjonal talemålsstandard

I tillegg til at vi manglar eit nasjonalt talemål, manglar vi òg ein nasjonal talemålsstandard.

I den norske talemålsdiskusjonen vert det ikkje skilt mellom talemål og talemålsstandard. Sjå pkt. 2.2 ovanfor. Termar som norsk *standardtalemål* og norsk *normaltalemål* vert nytta om kvarandre.

4.1.3 Svakt utvikla regionale talemål

I høve til Tyskland og Danmark manglar vi òg etablerte regionalmål, sjølv om vi byrjar å få tendensar til det her i landet òg – særleg på Austlandet. Regionalmålsutviklinga elles i landet er nokså beskjedne, dvs. ho er lite utvikla i høve til regionalmåla i Tyskland og det ein har meint har vore regionalmålsituasjonen i Danmark.

Den tyske og danske regionaliseringa er av urban karakter, dvs. med sentrum i ein større by eller hovudstaden. Slik urban regionalisering har vi også i Noreg, og den urbane regionaliseringa på

² Det er ein tradisjon for å sjå bort frå suprasegmentale trekk når ein diskuterer vertikale konvergeringsprosessar.

Austlandet minner mest om den tyske og danske urbane regionaliseringa.

Dessutan har vi i Noreg ei sentral rural regionalisering, i tillegg til den urbane regionaliseringa (Akselberg 2005). Den rurale regionaliseringa omfattar både horisontale konvergeringsprosessar og talespråklege divergeringsprosessar. I Noreg kan vi òg ha divergeringsprosessar langs den vertikale talemålsaksen, altså frå botnen og opp mot toppen, som kan verka inn på dei urbane talemåla og på hovudstadsområdet.³

4.1.4 Manglande regionale talemålsstandardar

I høve til Tyskland manglar vi òg regionale talemålsnormer i Noreg. Og vi manglar regionale talemålsstandardar.

4.2 Manglande føresetnader for bruk av hierarkimodellen – og den praktiske bruken av han

I den norske talemålssituasjonen manglar altså fire sentrale faktorar (krefter) langs den vertikale dimensjonen som pyramidemodellen er konstruert for å fanga opp funksjonen til: 1) Eit nasjonalt talemål, 2) ein nasjonal talemålsstandard, 3) etablerte regionalmål, og 4) regionale talemålsstandardar.

Sjølv om desse fire sentrale vertikale faktorane (kreftene) manglar, vert likevel modellen nytta i analysen av den norske talemålssituasjonen og talemålsutviklinga utan at ein tek særleg atterhald for denne situasjonen. Ein annan måte å nytta modellen på er at ein ser bort frå desse fire sentrale faktorane, eller ein føreset at den norske talemålssituasjonen likevel liknar den tyske og den danske.

Dessutan er det ein tendens i den norske diskusjonen til å sjå bort frå, neglisjera eller bagatellisera dei horisontale faktorane (kreftene). Dette er truleg etter mønster frå den danske tolkinga av talemålsutviklinga i Danmark.

³ Eg ser her bort frå divergerande utviklingar med bakgrunn i etnolektiske tilhøve, ungdomsspråk, kodeblanding og særregister som profesjonsspråk.

5 Statusen til "det nasjonale standardspråket " og den vertikale dimensjonen i diskusjonen om norsk talemålsendring

Den norske diskusjonen har i all hovudsak dreia seg om den vertikale dimensjonen. Den horisontale dimensjonen har fått mindre merksemd. Difor går eg hovudsakleg inn på den vertikale dimensjonen i denne artikkelen.

5.1 Eit vertikalt spørsmålssett

Når det gjeld den vertikale dimensjonen, har diskusjonen hovudsakleg golde desse spørsmåla, dvs. det vi kunne kalla eit *vertikalt spørsmålssett*:

- 1 Finst det eit nasjonalt talemål eller ei norsk talemålsnorm? Jamfør termene dansk *rigssprog* og svensk *riksspråk*.
- 2 Finst det ein nasjonal talemålsstandard eller eit nasjonalt standardspråk?
- 3 Kva slags talemålsvarietet er det i tilfelle som representerer det nasjonale talemålet eller den nasjonale talemålsnorma?
- 4 Kva slags talemålsvarietet er det i tilfelle som representerer det norske standardtalemålet?
- 5 Kva for rolle spelar "det nasjonale talemålet" og "det standardnorske talemålet" for utviklinga av regionale og lokale talemål?

5.2 Det vertikale svarsettet

På kvart av desse spørsmåla finst det to svar. Svaralternativa fører til to svarsett. Val av svaralternativ på eitt spørsmål føreset bestemte svaralternativ på dei andre spørsmåla. Det eine settet av svar legg vekt på at det finst sterke og fokuserte vertikale krefter. Dette svarsettet kallar eg *det vertikale svarsettet*:

- 1 Det finst eit nasjonalt talemål eller ei nasjonal talemålsnorm, dvs. det finst eit norsk rikstalemål.

- 2 Det finst ein norsk talemålsstandard eller eit nasjonalt standardspråk.
- 3 Det finst eit sentral-austnorsk normaltalemål med sentrum i Oslo som representerer det nasjonale talemålet eller den nasjonale talemålsnorma, dvs. eit norsk rikstalemål. I praksis er dette hovudstadsålet.
- 4 Det er det sentral-austnorske normaltalemålet med sentrum i Oslo som representerer det norske standardtalemålet.
- 5 Såkalla standard austnorsk talemål påverkar og styrer talemålsutviklinga i Noreg, og det med heller stor tyngd. Norsk talemålsutvikling går såleis i retning av ei nasjonal talemålskonvergering med eit sentral-austnorsk normaltalemål som normsentrum, som vert sett på som det nasjonale standardtalemålet.

5.3 Det horisontale svarsettet

Det andre settet av svar forstår den vertikale dimensjonen på ein heilt annan måte og legg mykje mindre vekt på styrken og påverknadskrafta til den vertikale dimensjonen. Dette svarsettet impliserer ein sterkare horisontal dimensjon enn det det vertikale svarsettet gjer, difor kallar eg dette svarsettet for *det horisontale svarsettet*:

- 1 Det finst ikkje noko nasjonalt norsk talemål eller noka nasjonal norsk talemålsnorm.
- 2 Det finst ikkje nokon norsk talemålsstandard eller noko norsk standardtalemål.⁴
- 3 Det finst ikkje noko sentral-austnorsk normaltalemål som fungerer som eit nasjonalt talemål eller som representerer ei nasjonal talemålsnorm.
- 4 Det finst ikkje noko sentral-austnorsk normaltalemål som representerer eit standardnorsk talemål.

⁴ Dei fleste som tek del i denne talemålsdiskusjonen skil ikkje mellom eit *normaltalemål* og eit *standardtalemål*, jfr. pkt. 2.2, 4.1.1 og 4.1.2. I praksis vert det altså ikkje skilt mellom spørsmål 1 og 2 i pkt. 5.1 i det vertikale svarsettet og mellom svaralternativ 1 og 2 i pkt. 5.2 og 5.3 i det horisontale svarsettet.

- 5 Det finst ikkje noko austnorsk normal- eller standardtalemål som styrer talemålsutviklinga i Noreg.

Desse to svarsetta representerer to ulike tolkingar av og tilnærmingar til talemålssituasjonen og talemålsutviklinga i Noreg i dag, og desse svarsetta er knytte til to grupper av talemålsgranskarar.

6 Vertikalistar og horisontalistar

Det vertikale og det horisontale svarsettet representerer to diametralt motsette måtar å tolka den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga i dag på. Det vertikale svarsettet svarar til den danske måten å tolka den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga på. Samstundes representerer dei to svarsetta to norske tilnærmingar til og forståingar av den norske talemålssituasjonen.

Tilhengjarane av den vertikale dimensjonen kan vi kalla *vertikalistar*. Til vertikalistane høyrer altså dei danske evaluatorane av den norske talemålssituasjonen. I Noreg finn vi vertikalistane særleg ved Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet (NTNU) og ved Universitetet i Oslo (UiO), og mellom anna Brit Mæhlum og Eric Papazian må ein kunna seia høyrer til desse.

Tilhengjarane av den horisontale dimensjonen kan vi kalla *horisontalistar*. Norske horisontalistar finn vi mellom anna ved Universitetet i Bergen (UiB) og Høgskolen i Agder (HiA), som t.d. Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg og Rune Røstad. Også Ernst Håkon Jahr stiller seg svært kritisk til den norske standardspråktilnærminga.

Situasjonen er i praksis ikkje så dikotom som denne presentasjonen kan gje uttrykk for. Dei fleste norske talemåls-evaluatorane ligg nok i praksis ein eller annan stad på eit kontinuum mellom ei *vertikalist-tilnærming* og ei *horisontalist-tilnærming*. Men dei fleste samlar seg rundt det eine eller det andre ytterpunktet i kontinuumet.

7 Vertikalistar og horisontalistar – eit sosiolingvistisk skisma og sosiolingvistiske konfesjonar?

Det finst to viktige skisma i nyare norsk talemålsgransking. Det eine skismaet er knytt til metode. Det andre skismaet er knytt til tolking. *Metodeskismaet* gjeld bruk av kvalitativ og kvantitativ metode, medan *tolkingsskismaet* gjeld bruk av hierarkitrekanten.

7.1 *Det norske metodeskismaet: Kvalitativ og kvantitativ metode?*

Metodeskismaet er knytt til bruken av kvalitativ og kvantitativ metode i talemålsgranskinga. Diskusjonen gjeld t.d. utval av informantar, innhenting av språklege og sosiale data, handsaming av data og tolking av data.

Tilhengjararane av kvalitativ metode legg særleg vekt på at bruk av hermeneutikk, kvalitative intervju, innleving og forståing er viktige tilnærmingar i talemålsgranskinga. Slike framgangsmåtar legg ikkje alltid så stor vekt på kvantifiseringar og statistiske utrekningar, t.d. statistiske korrelasjonar. For tilhengjarane av kvalitativ metode er dette gyldige metodar som gjev kunnskap og innsikt – og resultatata har generaliseringspotensiale.

Tilhengjarane av kvantitative tilnærmingar legg t.d. vekt på at ein må kunna måla og kvantifisera dei dataa ein nyttar, at ein skal utføra statistiske analysar, og at ein må kunna driva hypotesetesting m.a. ved hjelp av signifikanstestar. Berre ved å nytta slike metodar kan ein vera sikker på at resultatata ein kjem fram til er gode, rette, relevante eller representative. Resultata som kjem fram ved kvalitativ metode vert rekna som usikre, lite representative og ofte tvilsame.

7.2 *Det norske tolkingsskismaet: Vertikal eller horisontal dominans?*

Tolkingsskismaet er knytt til tolkinga av kva som er drivkreftene i den norske talemålsutviklinga sett i lys av den hierarkiske talemålspyramiden.

Også her står talemålsgranskarane mot kvarandre. Vertikalistane legg vekt på at det er dei vertikale kreftene som styrer, medan horisontalistane legg mykje mindre vekt på dei vertikale kreftene og trekkjer fram styrken i dei horisontale kreftene.

Diskusjonen om dei vertikale og horisontale kreftene sin styrke er ikkje berre uttrykk for ulike faglege tilnærmingar og ulike faglege tolkingar av og bruk av tilgjengelege data, men han er også eit uttrykk for heilt ulike måtar å forstå den norske talemållssituasjonen på. Han er altså uttrykk for ulike faglege ontologiske posisjonar.

Dessutan må posisjonane nesten kunna seiast å vera uttrykk for faglege konfesjonar. At diskusjonen dukkar oppatt og oppatt på disputas etter disputas, kan vera eit uttrykk for det. Den primære oppgåva synest ofte å vera å overttyda kollegaer og andre om at den eine tolkinga og tilnærminga er rettare enn den andre.

8 *Standardtalemål, normaltalemål, standard austlandsk, standard austnorsk, normal austlandsk, normal austnorsk og vertikal dominans*

Det er særleg to problemstillingar ved den vertikale dimensjonen som har ført til heftige diskusjonar og konfesjonstilhøve. Den eine problemstillinga er knytt til omgrepet *standardtalemål*, i meininga eit nasjonalt *norsk standardtalemål*. Den andre problemstillinga er knytt til den krafta og den innverknaden som talemålet i det indre oslofjordområdet, med sentrum i i Oslo, har på den allmenne utviklinga av talemålet i Noreg.

8.1 *Eit nasjonalt norsk standardtalemål og normaltalemål?*

I diskusjonen om dei vertikale og horisontale kreftene si rolle i norsk talemålsutvikling, dukkar stendig omgrepet *standardtalemål* opp, og då i meininga eit "norsk standardtalemål". Randi Solheim, som i dette heftet (7–28) har levert eit mønstergyldig bidrag til diskusjonen om relasjonen mellom dei vertikale og horisontale talemålskreftene, nyttar fleire gonger uttrykk som "standardtalemål", "standardnært talemål", "standardnorm" og "standardisering".

I diskusjonen om dei vertikale kreftene i norsk talemålsutvikling, der spørsmålet om det finst eit *standardtalemål* i Noreg snøgt dukkar opp, er det sjeldan at nokon prøver å definera innhaldet i nemninga *standardtalemål*.

8.1.1 Standardtalemål som formelt preskriptiv standard

Kva kan nemninga standardtalemål tyda? Standard har med "mønster" og "målestav" å gjera. I *Nynorskordboka* (1993:594) vert verbet *standardisera* definert som "gje (formelle) reglar for korleis skrive og/el. uttale eit språk el. ein dialekt". Ein talemålsstandard er altså ei preskriptiv talemålsnorm (jfr. Sandøy 2005). Ei slik norm har vi ikkje i Noreg i dag. Det er ikkje formulert ei slik talemålsnorm verken skriftleg eller munnleg, og sidan 1878 har det ikkje vore krav om å undervisa i noko standardtalemål her i landet. Det er heller ikkje noko krav om bruk av ei standardtalemålsnorm i Noreg i dag, bortsett frå opplesing av nyhende i NRK. Det kan difor ikkje finnast noko offisielt, formelt og preskriptivt standardtalemål øvst i ein norsk hierarkitrekant.

8.1.2 Standardtalemål som opplevd standard

At vi ikkje har ein formell og preskriptiv talemålsstandard i Noreg er ei kjensgjerning som mange aksepterer, men, som Solheim skriv i dette heftet (s. 12), det er ikkje den formelle og preskriptive norma som er mest interessant i ein standardtalemålsdiskusjon, men derimot standardtalemål som *opplevd norm*. Ei oppleving av standardtalemålsnorma eksisterer i kraft av at det finst

mange språkbrukarar som opplever at talemål som ligg nær opp til skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, har ein overordna posisjon i forhold til alle norske dialektar (Solheim s. 12 i dette heftet)

Standardtalemål definert som *opplevd standard* byr likevel på mange utfordringar:

- *Standard som oppleving?*

For det fyrste: Korleis kan ein standard bli definert som ei språkleg norm som den einskilde språkbrukaren *opplever*? Ein standard er nettopp det motsette av noko individuelt opplevd, nemleg noko som er fast og sams for ei (stor) gruppe brukarar.

- *Standard som fellesnemnar for fleire varietetar?*

For det andre: Korleis kan ein standard definerast som eit talemål som ligg nær opp til skriftspråket bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet? Eit talemål som ligg nær opp til bokmål og som kan heimfestast til Sørøstlandet, kan manifesterast som mange ulike talemål, dialektar og sosiolektar. Det er ikkje kjenneteiknet på ein standard.

- *Standard som folkemålsvarietet – i endring?*

Dessutan finst det overalt i det sørøstlandske området minst to sosiolektar. Sosiolingvistiske granskingar dei siste tiåra har vist at det er ikkje den tradisjonelle "statusvarietet" (Oslo-vest-varietet) som er mest ekspansiv, men derimot "folkemålsvarietet" (Oslo-aust-varietet). Og i folkemålsvarietet dukkar det med jamne mellomrom opp språklege innovasjonar som blir ein del av folkemålsvarietet.

Vil *folkemålet* bli opplevd som talemålsstandard? Vil ein *dynamisk* folkemålsvarietet bli opplevd som standard? Kan ein nytta omgrepet standard om folkemålet og ein dynamisk varietet? Neppe. Standard vil normalt bli knytt til ein varietet med *status* og ikkje til ein folkemålsvarietet. Dessutan vil standard bli knytt til noko som er *stabilt*, og helst noko som er stabilt over (svært) lang tid.

8.1.3 Normaltalemål og nasjonalt normaltalemål

I diskusjonen om talemålsutviklinga i Noreg vert omgrepa *standard-talemål* og *normaltalemål* nytta om kvarandre.

Som nemnt i 8.1.1 og 8.1.2 gjev det ikkje mening å tala om eit standardtalemål i Noreg. Derimot finst det *opplevde dialektnormer* rundt omkring i Noreg. Dei er ein føresetnad for at dei norske dialektane og talemåla kan haldast oppe.

Ei *talemålsnorm* eller eit *normaltalemål* er noko anna enn ein *talemålsstandard* og eit *standardtalemål*. Ei norm eller ein normal har eit større semantisk slingringsmonn enn ein standard som er eintydig og klar. Ei norm eller ein normal signaliserer i talespråkleg samanheng noko som har ein meir gjennomsnittleg karakter enn det

ein standard har. Vi kan difor i Noreg snakka om ei talemålsnorm, men ikkje om ein talemålsstandard.

Å nytta omgrepet *nasjonal talemålsnorm*, er derimot svært problematisk. Det finst nok dei som meiner at talemålet i sentrale søraustnorske område fungerer som ei nasjonal talemålsnorm, men det at nordmenn flest opplever ei slik nasjonal talemålsnorm er enno ikkje dokumentert.

8.2 Ein vertikal talemålsdominans med normsentrum på det sentrale Austlandet med Oslo?

Tilhengjarane av ein sterk vertikal dimensjon i norsk talemålsutvikling legg vekt på den sterke nasjonale dominansen til talemålet på det sentrale Søraustlandet, og den påverknadskrafta talemålet her har på all norsk talemålsutvikling. Grunnen til dette skal vera den posisjonen talemålet i denne regionen har: Det skal vera knytt ein nasjonal status til det, det vert nytta meir frekvent i media enn andre andre norske talemålsvarietetar, og av di dei fleste nordmenn nyttar dei talemålsvarietetane som finst i dette området. Men fører det til at andre norske talemål let seg påverka av talemålet i denne søraustnorske regionen?

Eit normsentrum på det sentrale Søraustlandet har nok ei påverknadskraft på talemålet på Austlandet, det viser også dei nyare sosiolingvistiske granskingane. Kor omfattande den påverknaden eigenleg er på Austlandet, veit vi enno for lite om.

Kor stor den søraustnorske talemålspåverknaden er utanfor Austlandet, er derimot nokså uvisst, og det er her talemålsgranskarane sin faglege posisjon vert interessant. Vertikalistane og horisontalistane står her meir eller mindre mot kvarandre. Samanlikna med andre land. t.d. Danmark, har i alle fall talemålet i og rundt hovudstaden i Noreg lita påverknadskraft på talemålet rundt omkring i kongeriket.

9 Avslutning og konklusjon

- Den hierarkiske talemålspyramiden høver ikkje særleg godt til å fanga opp den norske talemålssituasjonen og den norske talemålsutviklinga, dersom ein ikkje tek atterhald for dei tilhøva som

han er utvikla for å fanga opp – og tilpassar han den norske talemålssituasjonen.

- Det er ikkje sikkert at det er ein talemålspyramide som høver best til å fanga opp den norske talemålssituasjonen. Kan henda kan eit talemålsrektangel, som fangar opp ein semivertikal dimensjon, vera vel så nyttig (sjå Akselberg 2003b:221).
- Nemninga standardtalemål gjev ikkje meining i ein norsk talemålssamanheng, verken i ei deskriptiv tyding eller som opplevd norm.
- Den vertikale dimensjonen er ei reell kraft i norsk talemålsutvikling, men den styrer ikkje talemålsutviklinga i Noreg slik den vertikale dimensjonen gjer i nabolanda våre og i mange nord- og vest-europeiske land elles.
- Den horisontale dimensjonen er ei viktig kraft i norsk talemålsutvikling, og han representerer lokale og regionale konvergeringsprosessar.
- Horisontale og vertikale divergeringsprosessar er viktige i norsk talemålsutvikling.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002a: Gransking av regionaltalemål i Noreg. Bakgrunn og særtrekk. *Nordica Bergensia* 28. 3–33.
- Akselberg, Gunnstein 2002b: Talespråkleg regionalisering i Noreg. Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28. 35–59.
- Akselberg, Gunnstein 2003a: Er dei danske dialektane døyande eller døde? Dialektsituasjonen i Danmark sett med norske augo. I Konøe, M. og P. Widell (red.): *9. møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet.
- Akselberg, Gunnstein 2003b: Utviklinga av vossamålet ved tusenårsskiftet. Ei gransking av språkbruk hjå ungdommar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv. I Akselberg, G., A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. 197–226. Oslo: Novus.
- Akselberg, Gunnstein 2005: Dialects and regional varieties in the 20th century II: Norway. I Bandle, O. m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. 1707–21. Berlin–New York: Walter de Greuter.
- Auer, Peter 2000: Process of horizontal and vertical convergence in present day Germany. *Målbryting*. 4. 9–26.

- Bellmann, Günter 1983: Probleme des Substandards im Deutschen. I: Mattheier, K. (red.): *Aspekte der Dialekttheorie*. 105–130. Tübingen.
- Bellmann, Günter 1998: Between base dialect and standard language. *Folia Linguistica* 33. 23–34.
- Haugen, Ragnhild 2004: *Språk og språkhaldningar hjå ungdomar i Sogndal*. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen, Det historisk-filosofiske fakultet.
- Hernes, Reidunn 2006: *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen. Det historisk-filosofiske fakultet.
- Kristiansen, Tore 2003: Sproglig regionalisering i Danmark? I Akselberg, G., A. M. Bødal og H. Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. 115–49. Oslo: Novus.
- Hovdnak, Marit m.fl. (red.) 1993: *Nynorskordboka. 2. utg.* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Røsstad, Rune 2005: *Den språklege røynda. Om oppfatta og realisert talemål i austre Vest-Agder*. Doktoravhandling ved Høgskolen i Agder. 1. Kristiansand: Høgskolen i Agder, Fakultet for humanistiske fag.
- Røyneland, Unn 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet : ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Unipubavhandlinger Acta humaniora nr. 231. Oslo: Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet.
- Sandøy, Helge 2005: Standardspråk og dialektendring. I Melander, B. m.fl. (red.): *Språk i tid. Studier tilågnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. 71–80. Uppsala: Uppsala universitet.
- Solheim, Randi 2006: *Språket i smeltegryta: sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisarnfunnet Høyanger*. Doktoravhandling ved NTNU 165. Trondheim: Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet, Det historisk-filosofiske fakultet.

097191CA0

Målbryting er skr
nettverk (SONE). F
av (hovudfags)st

Arbeida er i artikkelformat (seminar- og konferanseinnlegg, mindre avhandlingar) og bokformat (hovudoppgåver, større avhandlingar, rapportar). Bidrag frå gjesteførelesarar i samband med seminar, førelingar og konferansar vert også publiserte her.

Norsk sosiolingvistisk nettverk (SONE) er eit paraplyprosjekt for gransking av talemålsutviklinga i Noreg der dei nordiske institutta ved universiteta i Tromsø, Trondheim, Oslo og Bergen, og ved Høgskolen i Agder, tek del. Eit viktig mål for prosjektet er å granska utviklinga av språkleg regionalisering med særleg vekt på kva for rolle talespråket til ungdommen spelar. Leiinga for prosjektet er lagd til Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Redaktør: Gunnstein Akselberg

Redaksjonskomité: Styringsgruppa for
Norsk sosiolingvistisk nettverk.

ISBN 0978-82-91987-05-7
ISSN: 1500-8576